

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФІНАГЕСВА ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.1

**ДИСЕРТАЦІЯ
ІНСТИТУТ ОПШКИ ТА ПІКЛУВАННЯ
В СУЧАСНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**

08 Право

081 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.О.Фінагєсва**

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Гопанчук Василь Степанович**, кандидат юридичних наук,
професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Фінагесва І.О. Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Відповідно до чинного в Україні законодавства, опіка та піклування є інститутом приватного права, спрямованим на забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів специфічної категорії осіб – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів; повнолітніх осіб, які за станом здоров'я чи з інших причин не можуть самостійно (повністю або частково) реалізовувати свої права і виконувати обов'язки. Питання належного здійснення прав такими учасниками цивільно-правових відносин, як малолітні, неповнолітніми діти, обмежено дієздатні та недієздатні фізичні особи мають важливе правове, соціально-економічне значення, що стало ключовим аспектом у обранні теми.

Одним із напрямів наукового пошуку стало дослідження питання щодо поняття, значення та правової природи інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві, де автором вказується, що основним завданням інституту опіки та піклування виступає доповнення відсутньої або недостатньої дієздатності фізичної особи. Розглядаючи правову природу інституту опіки та піклування, підкреслюється, що окремі положення інституту опіки та піклування мають різну галузеву природу: до норм цивільно-правової приналежності віднесено, до прикладу, правило про участь опікунів в укладенні правочинів, піклувальників у наданні згоди на укладення правочину; в той же час строки та порядок встановлення опіки (піклування), надання органом опіки та піклування згоди на відчуження майна підопічного – закріплюють функції органу державного управління і можуть бути віднесені до публічних (адміністративно-правових). В межах підрозділу дисертантом з'ясовано правову природу та розмежовано поняття «патронаж» та «патронат»: під «патронатом» слід розуміти тимчасову форму влаштування дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з цим потребує виховання, утримання та реабілітації та

видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам і є інститутом цивільного та сімейного права; під «патронажем» слід розуміти вид надання допомоги дієздатній фізичній особі, яка за станом фізичного здоров'я потребує медичного, побутового, іншого подібного догляду і є інститутом права соціального забезпечення. На підставі аналізу чинного законодавства та доктрини в окресленій сфері, сформульовано ряд висновків. Такі висновки зводяться до наступного: інститут опіки та піклування має приватно-правову природу та носить комплексний характер, оскільки тлумачитися шляхом об'єднання норм цивільного, сімейного, цивільного процесуального, житлового, земельного, адміністративного права, трудового права та права соціального забезпечення.

Поняття опіки та піклування є багатоаспектним і розглядається як вид соціальної турботи, як система правових відносин, як інститут законодавства та як спосіб доповнення дієздатності, захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та обмежено дієздатних, недієздатних фізичних осіб. Встановлення опіки та піклування здійснюється виключно з підстав та в порядку, визначеному законом. Якщо іноземний громадян (або особа без громадянства), які перебувають на території України потребує опіки та піклування, вона встановлюється відповідно до чинного в Україні законодавства, з урахуванням положень Закону України «Про міжнародне приватне право». Автором запропоновано доцільність розгляду інституту опіки та піклування в двох значеннях: як виду правової допомоги, і як форми влаштування чітко визначеної законом категорії фізичних осіб, які не володіють або не в повному обсязі володіють цивільною дієздатністю: малолітні, неповнолітні, обмежено дієздатні та недієздатні особи. Під опікою та піклуванням як виду правової допомоги над чітко визначеною законом категорією осіб, які не володіють або володіють не в повному обсязі цивільною дієздатністю - обмежено дієздатні та недієздатні особи, слід розуміти форму правового захисту та соціальної турботи, що дозволяє створити належну життєдіяльність таких осіб, максимально наблизивши до умов проживання і сім'ї та забезпечуючи високий рівень

дотримання їхніх прав та охоронюваних законом інтересів. Під опікою та піклуванням як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування слід розуміти сімейні, індивідуальні, тимчасові форми влаштування, які здійснюються опікуном (піклувальником) оплатно чи безоплатно на підставі адміністративного акту, договору про патронат, утворення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, спрямовані на захист прав, представництво та забезпечення утримання підопічного, його виховання, що не обтяжено аліментними чи спадковими зобов'язаннями.

Один із розділів дисертаційного дослідження присвячений розгляду питань щодо співвідношення опіки та піклування з іншими суміжними правовими категоріями. Зокрема, в межах даного розділу було висвітлено та проаналізовано такі напрямки проблематики, як: замісні сім'ї в системі форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання в сім'ю та їх співвідношення з опікою та піклуванням; співвідношення опіки та піклування над дітьми з патронатною формою влаштування дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також зарубіжний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як перспективи розвитку вітчизняного законодавства.

В результаті здійсненого дослідження, наголошено на необхідності якнайшвидшого запровадження концепції полісистемної турботи відносно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка передбачає поєднання державної, громадської та приватної діяльності щодо охорони та захисту прав і інтересів дітей, сприяє добробуту дітей, можливості реалізації їх життєвого і творчого потенціалу та повинна базуватись на: пріоритетності сімейної форми виховання дитини та збереженні традиційних сімейних цінностей; поліпшенні умов та підвищенні якості життя сімей; підвищенні ролі сім'ї та захисту дітей у суспільстві; профілактиці, запобіганні та подоланні сімейного неблагополуччя та охороні кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування. Крім того, здійснений аналіз зарубіжного законодавства у сфері забезпечення дітей, позбавлених

батьківського піклування, сімейним вихованням шляхом влаштування їх у замінні сім'ї, дозволив виділити наступні переваги прийомного виховання: збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форму виховання; попередній відбір та професійна підготовка громадян, які виявили бажання усиновити дитину або ж створити прийомну родину; гарантований на державному рівні кваліфікований комплекс програм, що здійснюють супровід родини; розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини та ін. Реалізація сімейної моделі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в зарубіжних країнах передбачає як профілактику соціального ризику, так і активізацію сімейних ресурсів. Період часу, впродовж якого дитина перебуває в прийомній сім'ї чи в дитячому будинку сімейного типу, повинен бути максимально наповнений зусиллями усіх (батьків вихователів і спеціалістів) створити належні умови виховання та розвитку, і нейтралізувати негативний досвід, набутий дитиною у власній біологічній сім'ї. Дисертантом також встановлено співвідношення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування з такими суміжними правовими категоріями, як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат та визначено їх спільні риси (створення дитині належних умов виховання, всебічного фізичного, духовного та морального розвитку) та відмінні риси (правовий статус підопічних дітей; строки перебування дитини в сім'ї; способи утримання дітей; виконання обов'язків як виду професійної діяльності, який зараховується до загального трудового стажу; залучення до роботи з сім'ями та дітьми фахових спеціалістів; надання послуг з догляду за участю членів сім'ї прийомного вихователя.

Ключові слова: опіка, піклування, підопічний, опікун, піклувальник, малолітня дитина, неповнолітня дитина, обмежено дієздатна фізична особа, недієздатна особа, діти-сироти; діти, позбавленні батьківського піклування; складні життєві обставини; форми влаштування дітей-сиріт; позовне провадження, окреме провадження, судові рішення.

SUMMARY

Finageieva I. O. The Institution of Guardianship and Trusteeship in Contemporary Private Law. — *Qualifying scholarly work submitted as a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. — National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

According to the current legislation in Ukraine, guardianship and trusteeship is an institution of private law aimed at ensuring the personal non-property and property rights and interests of a specific category of persons - orphans and children deprived of parental care; children who are in difficult life circumstances; children who have suffered from hostilities or armed conflicts; adults who, due to health or other reasons, cannot independently (fully or partially) exercise their rights and fulfill their obligations. The issue of proper exercise of rights by such participants in civil legal relations as minors, minor children, limited legal capacity and incapacitated individuals has important legal, socio-economic significance, which became a key aspect in choosing the topic.

One of the directions of scientific research was the study of the issue of the concept, meaning and legal nature of the institution of guardianship and trusteeship in modern private law, where the author indicates that the main task of the institution of guardianship and trusteeship is to supplement the absent or insufficient legal capacity of an individual. Considering the legal nature of the institution of guardianship and trusteeship, it is emphasized that individual provisions of the institution of guardianship and trusteeship have a different sectoral nature: the norms of civil law affiliation include, for example, the rule on the participation of guardians in concluding transactions, trustees in providing consent to concluding a transaction; at the same time, the terms and procedure for establishing guardianship (trusteeship), granting consent by the guardianship and trusteeship body to alienate the property of the ward - enshrine the functions of a state administration body and can be attributed to public (administrative and legal). Within the framework of the subdivision, the dissertation examines the legal nature and distinguishes between

the concepts of "patronage" and "patronage": "patronage" should be understood as a temporary form of placement of a child who is in difficult life circumstances and, in connection with this, requires upbringing, maintenance and rehabilitation, and the type of legal assistance is limited to capable and incapacitated individuals and is an institution of civil and family law; "patronage" should be understood as a type of assistance to a capable individual who, due to his physical health, requires medical, household, or other similar care and is an institution of social security law. Based on the analysis of current legislation and doctrine in the specified area, a number of conclusions were formulated. Such conclusions boil down to the following: the institution of guardianship and trusteeship has a private law nature and is complex, since it is interpreted by combining the norms of civil, family, civil procedural, housing, land, administrative law, labor law, and social security law.

The concept of guardianship and trusteeship is multifaceted and is considered as a type of social care, as a system of legal relations, as an institution of legislation and as a way to supplement the legal capacity, protect the rights and legally protected interests of minors, minor children and limited legal capacity, incapacitated individuals. The establishment of guardianship and trusteeship is carried out exclusively on the grounds and in the manner prescribed by law. If a foreign citizen (or stateless person) staying on the territory of Ukraine needs guardianship and trusteeship, it is established in accordance with the legislation in force in Ukraine, taking into account the provisions of the Law of Ukraine "On Private International Law". The author suggests the feasibility of considering the institution of guardianship and trusteeship in two meanings: as a type of legal assistance, and as a form of placement of a clearly defined category of individuals who do not have or do not fully have civil legal capacity: minors, minors, limited legal capacity and incapacitated individuals.

Guardianship and guardianship as a type of legal assistance for a clearly defined category of persons who do not have or do not have full civil capacity - limitedly capable and incapacitated persons, should be understood as a form of legal protection and social care that allows for the creation of proper life activities for

such persons, bringing them as close as possible to living and family conditions and ensuring a high level of compliance with their rights and interests protected by law. Guardianship and guardianship as a form of placement of orphans and children left without parental care should be understood as family, individual, temporary forms of placement carried out by a guardian (trustee) for a fee or free of charge on the basis of an administrative act, a patronage agreement, the formation of a foster family, a family-type orphanage, aimed at protecting the rights, representing and ensuring the maintenance of the ward, his upbringing, which is not burdened with alimony or inheritance obligations. As a result of the research, the need for the earliest possible introduction of the concept of polysystemic care for orphans and children deprived of parental care was emphasized, which involves a combination of state, public and private activities to protect and defend the rights and interests of children, promotes the well-being of children, the possibility of realizing their vital and creative potential, and should be based on: the priority of the family form of raising a child and preserving traditional family values; improving the conditions and improving the quality of life of families; increasing the role of the family and protecting children in society; preventing, preventing and overcoming family adversity and protecting every orphan and child deprived of parental care. In addition, the analysis of foreign legislation in the field of providing children deprived of parental care with family upbringing by placing them in a substitute family allowed us to highlight the following advantages of foster care: an increase in the number of children who receive a form of upbringing close to the biological family; preliminary selection and professional training of citizens who have expressed a desire to adopt a child or create a foster family; a qualified set of programs that provide support to the family, guaranteed at the state level; an expansion of the circle of subjects who receive the right to raise a child, etc. The implementation of the family model of placement of orphans and children deprived of parental care in foreign countries involves both prevention of social risk and activation of family resources. The period of time during which a child is in a foster family or in a family-type orphanage should be filled with the efforts of everyone

(parents, educators, and specialists) to create appropriate conditions for upbringing and development, and neutralize the negative experience acquired by the child in his or her own biological family.

The dissertation also established the correlation of guardianship and care for orphans and children deprived of parental care with such related legal categories as a foster family, a family-type orphanage, and patronage, and identified their common features (creating appropriate conditions for the child's upbringing, comprehensive physical, spiritual, and moral development) and distinctive features (legal status of children in care; duration of the child's stay in the family; methods of child support; performance of duties as a type of professional activity, which is counted towards the total length of service; involvement of professionals in working with families and children; provision of care services with the participation of family members of the foster caregiver).

Keywords: guardianship, care, ward, guardian, custodian, minor child, minor child, limited legal capacity individual, incapacitated person, orphans; children deprived of parental care; difficult life circumstances; forms of placement of orphans; claim proceedings, separate proceedings, court decision.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Фінагеева І.О. Професійні (замінні) сім'ї, як форма опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 3 (33). С. 671–682. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3\(33\)-671-681](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-671-681)

2. Фінагеева І.О. С. Роль органів опіки та піклування у призначенні опікунів (піклувальників) для недієдатних та обмежено дієдатних фізичних осіб: проблеми правозастосування. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. №3. С. 240–252. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3\(44\)-240-252](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3(44)-240-252)

3. Фінагеева І.О. Патронат як форма опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 217–223. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.31>

4. Фінагеева І.О. Опіка та піклування: питання суб'єктного складу. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9 (49). С. 1120–1130. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9\(49\)-1120-1130](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1120-1130)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Фінагеева І. Надання допомоги фізичній особі – окремий інститут чи складова інституту опіки та піклування: питання правової кваліфікації. *Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова (до 100 річчя з дня народження): зб. матеріалів (Київ, 17 лист. 2023 р.)* / Редкол. : С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, М. М. Пендюра, Ю. В. Кривицький. Київ: 7БЦ, 2023. С. 134–137.

6. Фінагеева І.О. Інститут опіки та піклування: етапи становлення та розвитку. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер.

круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ: Нац. акад. внутр. справ. С. 61–64.

7. Фінагеєва І. Порядок обліку дітей, які потребують опіки та піклування та які евакуйовані із зони бойових дій. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення*. Матер. каф. наук.-теорет. столу (м. Київ, 9 лютого 2024 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 73–76.

8. Фінагеєва І. Міжнародні стандарти у сфері опіки та піклування: українська перспектива. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку*. Матеріали круглого столу. (м. Київ, 10 грудня 2024 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, С. 78–83.

9. Фінагеєва І. Нормативно-правове регулювання опіки та піклування в Україні. *Репродуктивне здоров'я в Україні: реалії сьогодення та перспективи майбутнього (правові, етичні, психологічні та соціально-демографічні аспекти)*. Матер. міжвузів. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 травня 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 184–188.

10. Фінагеєва І. Реформування інституту опіки та піклування: приклад Австрії. *Європейський потенціал розвитку державно-правових і гуманітарних наук*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2025 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2025. С. 29–31.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ	30
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ	
В СУЧАСНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	
1.1. Стан наукової розробки та методологія дослідження інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві	30
1.2. Нормативно-правове регулювання інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві України	49
1.3. Правове регулювання інституту опіки та піклування в країнах Європейського Союзу	66
Висновки до розділу 1	84
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ОПІКИ	88
ТА ПІКЛУВАННЯ В ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	
2.1. Опіка та піклування як інститут приватного права	88
2.2. Встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві	109
2.3. Особливості встановлення опіки та піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування у сімейному праві України	131
Висновки до розділу 2	150
РОЗДІЛ 3. СПІВВІДНОШЕННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ З	153
ІНШИМИ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ	
3.1. Замісні сім'ї в системі форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ю та їх співвідношення з опікою та піклуванням над дітьми	153
3.2. Співвідношення опіки та піклування над дітьми з патронатом над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах	168

3.3. Зарубіжний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як перспектива розвитку вітчизняного законодавства	189
Висновки до розділу 3	212
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПС	Американська психіатрична асоціація
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВСУ	Верховний суд України
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗУ	Закон України
ІДСН	Інститут демографії та соціальних досліджень
КЗпП	Кодекс Законів про працю України
КМДА	Київська міська державна адміністрація
КМУ	Кабінет Міністрів України
КОВА	Київська обласна воєнна адміністрація
КУ	Конституція України
МКХ	Міжнародний класифікатор хвороб
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МОУ	Міністерство оборони України
НАНУ	Національна академія наук України
НЕКУ	Національна експертна комісія України з питань суспільної моралі
НССС	Національна соціальна сервісна служба України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПКМУ	Постанова Кабінету Міністрів України
СКУ	Сімейний кодекс України
ССД	Служба у справах дітей
США	Сполучені Штати Америки
ТЦК СП	Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки
ЦКУ	Цивільний кодекс України
ЦНСП	Центр надання соціальних послуг

ЦПКУ	Цивільний процесуальний кодекс України
ЧАЕС	Чорнобильська атомна електростанція
DSM	Міжнародний довідник класифікації захворювань
NFCA	Національна асоціація фостерної опіки Великобританії
NSPCC	Національне товариство попередження жорстокого ставлення до дітей

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ключовим принципом правової, суверенної, незалежної, демократичної, соціальної держави, який набув особливого значення у контексті євроінтеграційних процесів, що розпочалися в Україні у зв'язку із ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, європейським співтовариством, з другого є - пріоритет прав і свобод людини і громадянина та створення максимально дієвого та простого механізму реалізації прав, незалежно від їх виду.

Це означає, що будь-який громадянин держави має гарантоване право на здійснення та реалізацію декларованих прав. В окрему категорію нами виділено громадян, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня, що в тій чи іншій мірі викликає необхідність надавати їм допомогу у здійсненні юридичних дій. Зокрема, йдеться про малолітніх та неповнолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних фізичних осіб. Така допомога надається завдяки закріпленому приватним правом правового інституту опіки та піклування.

За різними оцінками перші згадки (згадування) щодо виникнення інституту опіки датуються V тис. до н.е. Подальше формування цього інституту відбувалося під пануванням християнської церкви та під впливом римського та візантійського права. Вважається (прийнято вважати), що на території сучасної України, інститут зародився в період язичництва. Таким чином, ще на початкових етапах розвитку української державності, існуюча на той час подоба правової системи, містила певні механізми опіки над найбільш уразливими верствами населення - сиротами, убогими, психічно нездоровими, незаможними та безпритульними. Значного поширення інститут опіки набув у зв'язку із утворенням Київської Русі, норми якого знайшли свого закріплення в звичаєвому праві, а згодом були закріплені в перших писемних джерелах - «Руській Правді» та «Повісті минулих літ».

Небезпідставно можна вести мову про те, що подальший розвиток та удосконалення інституту опіки та піклування впродовж багатьох років продемонстрував здатність забезпечувати належний рівень життя та участі у загальній системі суспільних відносин визначеної категорії осіб, які потребували правової, соціальної підтримки з боку держави і суспільства в цілому, та окремих громадян зокрема. Завдяки приписам інституту опіки та піклування відбувається задоволення, принаймні, двох інтересів – приватного та публічного. При цьому приватний інтерес полягає у створенні належних умов існування, розвитку, соціалізації для громадян, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня: малолітніх, неповнолітніх (дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від збройних конфліктів чи воєнної агресії: повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я не здатні розуміти значення своїх дій і керувати ними, а відтак – бути самостійними суб'єктами цивільно-правових відносин. Публічний (суспільний) інтерес полягає у збереженні життя, здоров'я, інтелектуального потенціалу таких осіб, а також у забезпеченні безпеки суспільства, запобігання сімейного неблагополуччя та усунення таких негативних явищ як соціальне сирітство, дитяча безпритульність та бездоглядність, жебракування, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інших негативних залежностей, і без перебільшення – зниження рівня кримінальних та інших правопорушень.

Нині питання щодо належного функціонування інституту опіки та піклування є одним із найбільш актуальних з точки зору забезпечення дотримання прав та законних інтересів найбільш уразливих верств населення, до яких віднесено осіб, які не мають або втратили змогу самостійно реалізувати надані їм права та виконувати обов'язки. Це: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування, в тому числі діти, які перебувають у складних життєвих обставинах та діти, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів; обмежено дієздатні та недієздатні фізичні особи.

Як і в більшості суспільних інститутів, проблеми, які виникають у сфері опіки та піклування пов'язані із поточною ситуацією в нашій державі –

повномасштабним вторгненням РФ і веденням воєнних дій на значній території України. До таких проблем слід віднести: збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повнолітніх осіб, які за станом здоров'я, іншими обставинами потребують як правової, так і соціальної допомоги держави, сторонніх осіб; неефективне функціонування органів опіки та піклування, у зв'язку з тимчасовою окупацією, руйнуванням інфраструктури, відсутністю доступу до необхідної інформації тощо через що виникають проблеми встановлення (оформлення) опіки та піклування, дається взнаки і брак працівників в системі опіки та піклування; виникнення колізійних моментів у зв'язку із масовою зовнішньою та внутрішньою міграцією, а саме необхідністю встановити (підтвердити або продовжити) правовий статус особи, яка потребує опіки чи піклування; з необхідністю здійснювати контроль за дотриманням іноземними суб'єктами права законодавства, на підставі якого діти, повнолітні особи, над якими встановлено опіку чи піклування, перебувають в умовах дії їхньої юрисдикції, здійснення контролю за виконанням опікунами, піклувальниками своїх обов'язків, за умовами виховання та проживання підопічних. Однією найбільш гострих проблем виступає депортація на територію країни-агресора українських дітей, серйозно ускладнює їх пошук та повернення.

Разом з тим, не можна не зважати і на існуючі недоліки галузевого законодавства та практики його застосування, зокрема, існування розбіжностей та прогалин між нормами Цивільного та Сімейного кодексів України, інших підзаконних актів, що регулюють цю частину суспільних відносин. Не сприяє належному функціонуванню інституту опіки та піклування і відсутність довгострокової, кваліфікованої психологічної підтримки особам, які пережили травматичний досвід втрати батьків (інших родичів) або розлуку з сім'єю; скорочення надання послуг щодо соціального супроводу та ін.

Отже, розроблення проблематики опіки та піклування на сьогодні, є більш, ніж актуальною і своєчасною.

В українському правовому полі загальнотеоретичні засади інституту опіки та піклування, які вплинули на формування положень нашого дисертаційного

дослідження висвітлювались у працях багатьох українських фахівців у галузі цивільного, сімейного, цивільного процесуального та інших галузей вітчизняного права. Зокрема, це - Н. С. Адаховська, Л. М. Артюшкіна, О. І. Безлюдний, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. М. Бойко, Г. М. Бойченко, І. І. Волкова, Н. В. Волкова, Н. А. Волобуєва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Л. І. Калаур, Б. К. Левківський, Л. В. Лешанич, Г. К. Матвеев, О. І. Мацегорін, О. О. Мордань, С. Є. Морозова, Ж. В. Петрочко, Д. С. Прутян, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний та ін.

Особливого значення для дослідження приватного-правового регулювання інституту опіки та піклування стали наукові дослідження В. С. Гопанчука, Л. В. Красицької, І. В. Жилінкової, З. В. Ромовської, Є. О. Харитонова, С. І. Шимон та б. ін.

Вагомий внесок у розробку проблематики опіки та піклування як інституту приватного права, мають наукові доробки сучасних цивілістів, серед яких слід виділити таких як: І. В. Апопій, О. І. Андрухів, О. С. Бурлака, Г. М. Грабовська, А. О. Дутко, І. В. Дзюба, В. Ю. Євко, В. В. Заборовський, М. В. Зеленіна, В. В. Кострицький, В. О. Кучер, В. П. Мироненко, О. О. Романовська, Н. Я. Рудий, В. О. Рудяк, М. М. Сигидин, Л. М. Токарчук, Ю. Ю. Чорновалюк, Г. В. Чурпіта, Л. І. Шаповал, Т. М. Ямненко, І. А. Яніцька, І. В. Ярмолинська та ін.

Варто також вказати, що розроблення проблематики опіки та піклування на рівні дисертаційних та монографічних досліджень, залишається низьким. Відзначимо також і те, що в межах здійснених дисертаційних досліджень було розглянуто лише окремі аспекти питання інституту опіки та піклувальники. Зокрема, це дисертаційні дослідження – О. І. Карпенко «Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (2001); Н. А. Аблятіпової «Інститут опіки над повнолітніми дієздатними особами за цивільним законодавством України» (2007); Н. С. Адаховської «Опіка над майном за цивільним законодавством» (2013); І. А. Яніцької «Опіка та піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування» (2015); О. О. Мордань «Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків» (2015); Є. В. Падун «Інститут прийомного виховання в сімейному праві України» (2017); Л. М. Токарчук «Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї» (2021); монографічні дослідження - Н. Я. Рудого «Інститут опіки та піклування в Україні: історико-правове дослідження» (2012); Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2014); О. С. Бурлаки «Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: теоретико-правові проблеми» (2016); Л. І. Калаур «Інститут опіки та піклування в Україні: порівняльно-правовий аналіз» (2018).

Не залишені поза увагою і доробки зарубіжних фахівців в окресленій сфері, зокрема аналізувалися праці: Р. Amoros, М. Beham, Н. Wintersberger, К. Wörister, U. Zartler, М. Tideman, О. Svensson, L. Nordström, Ö. Carlsson, R. Zanuso, Т. Waldock, J. Storo, М. Selthe, J. Palacios, ряд ін.

Отже, питання щодо правового регулювання інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві, ефективного його функціонування, є недостатньо розробленими теоретично та мало реалізованими практично.

Саме такий стан наукової розробки проблематики опіки та піклування в сучасному приватному праві і зумовив вибір напряму наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2025 роки, Стратегії стало розвитку України до 2030 року, Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердженого операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 роки.

Тему дисертаційного дослідження Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 22 від 31.10.2023 року).

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Мета дисертаційного дослідження*, полягає у формуванні теоретичної концепції приватно-правового регулювання інституту опіки та піклування, а також у розробці на цій основі науково-теоретичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію цивільного, сімейного, цивільного процесуального та іншого галузевого законодавства України у цій сфері.

Для досягнення мети дослідження поставлені наступні *завдання*:

1) проаналізувати стан наукової розробки та методологію дослідження інституту опіки та піклування у сучасному приватному праві;

2) визначити засадничі положення правового регулювання інституту опіки та піклування в сучасному національному приватному праві, праві країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн;

3) розглянути законодавчі та наукові підходи до визначення поняття, правової природи та значення інституту опіки та піклування у сучасному приватному праві;

4) дослідити порядок та умови встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві;

5) визначити специфіку встановлення опіки та піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування у сімейному праві України;

6) розкрити зміст та значення професійних (замісних) сімей у загальній системі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як суміжної з опікою та піклуванням правової категорії;

7) встановити співвідношення патронату, як особливої форми піклування над дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах чи постраждали від збройних конфліктів із нормами інституту опіки та піклування;

8) вивчити та проаналізувати зарубіжний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в аспекті перспективи розвитку вітчизняного законодавства;

9) виробити пропозиції щодо оптимізації вітчизняного законодавства у сфері опіки та піклування з метою підвищення ефективності його практичної реалізації та приведення його до міжнародних вимог та стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері опіки та піклування.

Предметом дослідження є інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети та завдань, основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. *Діалектичний метод* як загальний метод наукового пізнання та *історичний метод* дозволили розглянути усі питання теми в динаміці, виявити їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, дослідити генезис цивільного та сімейного законодавства, що регулює інститут опіки та піклування (підрозділи 1.2, 1.3. 2.1, 3.3). Використання *порівняльно-правового методу* дозволило дослідити вітчизняний та зарубіжний досвід правового регулювання інституту опіки та піклування) (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). За допомогою *формально-юридичного методу* досліджувалися правові норми Конституції України, чинного Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, законів України, які регулюють відносини у сфері опіки та піклування, з'ясовувалися зміст і значення використаних у них понять і термінів, обґрунтовувалися висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Структурно-функціональний метод використовувався для аналізу суб'єктного складу та змісту правових відносин з опіки та піклування, підстав та порядку встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; повнолітніми особами, які визнані недієздатними або обмежені у цивільній дієздатності; забезпечення виконання опікунами, піклувальниками своїх обов'язків, а також для визначення відповідальності за невиконання опікунських обов'язків або зловживання ними; формулюванню пропозицій щодо оптимізації законодавства у сфері опіки та піклування

(підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Застосування *системного методу* зумовило, з одного боку, дослідження замінних форм влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування в загальній структурі опіки та піклування, а з іншого боку – виокремити особливості їх створення та функціонування (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Метод індукції та дедукції дозволив виокремити передумови встановленні опіки та піклування, а також визначити особливості застосування законодавчих приписів до конкретної категорії суб'єктів, зокрема малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх осіб, які не наділені цивільною дієздатністю або обмежені в ній (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3). *Термінологічний метод*, було використано при дослідженні загальних засадничих положень інституту опіки та піклування, а також при дослідженні питання співвідношення опіки та піклування із суміжними правовими категоріями; уточнено понятійно-термінологічний апарат досліджуваної проблематики (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3). *Герменевтичний метод* було використано для дослідження підстав та порядку встановлення опіки та піклування над малолітніми, неповнолітніми дітьми; над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними; для визначення правового статусу опікунів, піклувальників в Україні, ряді країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Метод абстрагування було використано при дослідженні правових підстав встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів; опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами; наслідків невиконання опікунами, піклувальниками, іншими законними представниками своїх обов'язків (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2). *Логічний метод* використовувався як універсальний засіб аргументації наукових висновків і розроблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення сімейного законодавства України в контексті окресленої проблеми (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Методологічний підхід щодо розгляду того чи іншого питання дисертаційного дослідження ґрунтується як на індивідуальному, так і на комплексному використанні (застосуванні) названих методів.

Наукова новизна отриманих результатів. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

сформульовано авторські дефініції:

1) обмежена дієздатність – юридичний стан індивіда, обумовлений наявністю у нього психічного розладу або небезпечним вживанням психоактивних речовин (наркотичні засоби, психотропні речовини, алкогольні напої), патологічним потягом до азартних ігор, що призвело до зміни психічних процесів у свідомості, мисленні, емоційному стані, який обмежує здатність особи усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними та встановлений рішенням суду, ухваленим у встановленому законом порядку;

2) недієздатність – юридичний стан індивіда, зумовлений наявністю у особи хронічного, стійкого, психічного розладу, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними та встановлений рішенням суду, ухваленим у встановленому законом порядку;

встановлено, що під правовим режимом майна осіб, над якими встановлену опіку чи піклування, слід розуміти режим зі спеціальним статусом, поширений на визначене коло учасників (опікун, піклувальник – підопічний) та види правових відносин (виключно майнові), яким закріплено основні повноваження зобов'язаних осіб, встановлено прямі заборони щодо дій опікунів, піклувальників, а також передбачено можливість втручання держави до майнової сфери підопічного за наявності певних для того обставин;

доведено, що з метою оптимізації інституту опіки та піклування, необхідно передбачити правові норми щодо можливості зміни форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здатних правильно, швидко та дієво реагувати на поточні запити суспільства;

надання постійної консультативної підтримки спеціалістів; визначення мотивації опікунів, піклувальників, прийомних вихователів; систему стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження; розширення способів доведення інформації про зміни галузевого законодавства тощо;

з'ясовано правову природу та розмежовано поняття «патронаж» та «патронат»: під «патронатом» слід розуміти тимчасову форму влаштування дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з цим потребує виховання, утримання та реабілітації та видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам і є інститутом цивільного та сімейного права; під «патронажем» слід розуміти вид надання допомоги дієздатній фізичній особі, яка за станом фізичного здоров'я потребує медичного, побутового, іншого подібного догляду і є інститутом права соціального забезпечення;

встановлено співвідношення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування з такими суміжними правовими категоріями, як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат та визначено їх спільні риси (створення дитині належних умов виховання, всебічного фізичного, духовного та морального розвитку) та відмінні риси (правовий статус підопічних дітей; строки перебування дитини в сім'ї; способи утримання дітей; виконання обов'язків як виду професійної діяльності, який зараховується до загального трудового стажу; залучення до роботи з сім'ями та дітьми фахових спеціалістів; надання послуг з догляду за участю членів сім'ї прийомного вихователя;

обґрунтовано, що використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному в умовах надзвичайного чи воєнного стану, слід вважати кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, що передбачає застосування більш суворої санкції відповідальності;

удосконалено:

наукове положення, відповідно до якого інститут опіки та піклування слід вважати комплексним приватно-правовим інститутом, правове регулювання

якого здійснюється нормами цивільного, цивільного процесуального, сімейного, житлового, земельного, трудового права та права соціального забезпечення, якому притаманні ознаки публічності (застосування норм адміністративного, кримінального права);

наукову позицію, згідно якої для визнання фізичної особи недієздатною необхідно встановити наявність трьох критеріїв: медичного, психологічного та юридичного. Завдяки медичному критерію діагностується не будь-який психічний розлад, а хронічне, тривале і стійке психічне захворювання; психологічний критерій свідчить про нездатність або зменшену здатність особи розуміти значення своїх дій і можливість керувати ними та визначається не лише на момент вчинення дій, а й на майбутнє; юридичний критерій виключає здатність самостійно здійснювати права і обов'язки, в тому числі – нести самостійну цивільно-правову відповідальність;

науковий погляд, відповідно до якого права і обов'язки батьків та опікунів (піклувальників) - різні за своєю правовою природою та сутністю правові явища: в основі виникнення батьківських прав та обов'язків, як правило, лежить кровне споріднення, тоді, як виникнення опікунських прав та обов'язків пов'язується із відповідним адміністративним актом; батьківські повноваження є триваючими, постійними, повноваження опікунів (піклувальників) діють впродовж певного часу і не призводять до припинення правових зв'язків підопічних з батьками; у опікунів (піклувальників) відсутній обов'язок утримання підопічних власним коштом, на відміну від батьківського обов'язку щодо утримання дитини;

дістало подальший розвиток:

наукове судження про те, що розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності, визнання недієздатними (подовження строку, визначеного рішенням українського суду) щодо громадян України, які у зв'язку з воєнними діями вимушено змінили місце проживання та виїхали за кордон, здійснюється за правилами, визначеними нормами вітчизняного, міжнародного законодавства та на підставі двосторонніх договорів про правову допомогу у цивільних та

сімейних справах, тобто можливе застосування субсидіарної юрисдикції – судів держави громадянства та судів держави, де тимчасово перебуває особа;

наукова позиція щодо запровадження концепції полісистемної (державної, громадської та приватної) діяльності щодо забезпечення здійснення суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів окремою категорією учасників цивільно-правових відносин: обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами; дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів;

наукове твердження, за яким замісні сім'ї – прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, на відміну від сім'ї опікуна (піклувальника), повинні мати професійний статус, що передбачає наявність у прийомних батьків та батьків-вихователів фахової вищої, передвищої освіти, відповідної кваліфікації та досвіду роботи в одній із суміжних сфер (соціальна робота, соціальна педагогіка, психологія тощо) та виключає можливість сумісництва (суміщення) з іншими видами професійної діяльності.

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері опіки та піклування, а саме: ст. 36, 76, 77 ЦК України; ст. 251-1 «Відповідальність опікунів, піклувальників», ст. 252 СК України; ст. 167 «Зловживання опікунськими правами» КК України; п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; ч. 1 Положення про прийомну сім'ю; ч. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного, сімейного та цивільного процесуального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ № 173-нд від 02.10.2025 року);

– у *законотворчій діяльності* – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері правового регулювання інституту опіки та піклування;

– у *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення цивільних справ про встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; фізичними особами, визнаними у встановленому законом порядку недієздатними та обмежено дієздатними, а також при розгляді справ, пов'язаних невиконанням опікунами, піклувальниками своїх обов'язків щодо підопічного;

– в *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисципліни «Цивільне право», «Сімейне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми правового регулювання сімейних відносин», «Правові інструменти альтернативного вирішення спорів», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ № 172-оп від 02.10.2025 року).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на шести науково-практичних конференціях та круглих столах: Ювілейних наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова (до 100 річчя з дня народження) : зб. матеріалів (м. Київ, 17 листопада 2023 р.); Круглому столі, присвяченому Дню юриста в Україні «Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи» (м. Київ, 08 жовтня 2024); Кафедральному науково-теоретичному столі «Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення» (м. Київ, 9 лютого 2024 року); Круглому столі, присвяченому Дню захисту прав людини «Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку» (м. Київ, 10 грудня 2024 року); Міжвузівській науково-практичній конференції «Репродуктивне здоров'я в Україні: реалії сьогодення та перспективи майбутнього (правові, етичні, психологічні та соціально-демографічні аспекти)» (м. Київ, 15 травня 2025 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Європейський потенціал розвитку державно-правових і гуманітарних наук (м. Київ, 13 червня 2025 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (365 найменувань на 38 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок, з них основного тексту – 223 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ В СУЧАСНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

1.1. Стан наукової розробки та методологія дослідження інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві

Розпочинаючи дослідження проблематики інституту опіки та піклування в приватному праві, нами була підтримана сформована доктриною національного права концепція, відповідно до якої - опіка та піклування є окремим правовим інститутом приватного права, нормами якого закріплено комплекс заходів щодо охорони особистих і майнових прав малолітніх та неповнолітніх дітей, зокрема такої їх категорії, як діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування (перебувають у складних життєвих обставинах або постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів), а також повнолітніх осіб, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня. Тому в першу чергу було розглянуто питання щодо забезпечення дотримання прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, і саме в загальному контексті дотримання прав людини і громадянина.

Отже, важливого значення для проведення дослідження набуло питання щодо визначення правового статусу дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів, а також повнолітніх осіб, які обмежені в дієздатності або визнанні недієздатними на підставі відповідного судового рішення.

На початкових етапах дослідження, в першу чергу нами було вивчено та проаналізовано чинне законодавство, правові норми якого прямо чи опосередковано регулюють правові відносини опіки та піклування. Зокрема, це - Закони України: «Про охорону дитинства» [200]; «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [192]; «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [193]; «Про соціальні послуги» [204]; «Про безоплатну правничу допомогу» [184]; «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні» [205]; «Про військовий обов'язок і військову службу» [186]; «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» [190]; «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [191]; «Про захист персональних даних» [198]; «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [199] та ін.

Певного значення для розкриття питання мали Постанови Верховної Ради України, Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України, Укази Президента, інші підзаконні нормативні акти, постанови Верховного Суду. Серед таких необхідно виділити «Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя» [174]; «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» [196]; «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» [187]; «Про внесення змін до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними» [189]; «Про порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [202]; «Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації» [206] та б. ін.

Необхідно також вказати, що в правничій літературі питанню щодо визначення правового статусу особи та захисту її прав та охоронюваних законом

інтересів, приділена значна увага. Це обумовлено, як поточними вимогами, так і перспективою подальшого розвитку відносин та постійним (раціональним) удосконалення законодавства. В аспекті нашого дослідження, маємо виділити праці таких українських науковців, як-от: О. В. Синегубов «Правовий статус дитини як учасника особистих немайнових відносин» (2013) [248]; Н. М. Найман «Сімейно-правовий статус дитини» (2016) [142]; О. М. Ригіна «Проблема інтерпретації терміну «правовий статус дитини»» (2017) [214]; Н. Ф. Зима «Принципи правового захисту прав та свобод дитини» (2019) [58]; О. Козак «Особисті немайнові права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при влаштуванні їх на виховання у прийомну сім'ю» (2019) [74]; Т. Курило, А. Баранкевич «Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України» (2020) [104]; С. М. Мамедова, Н. І. Драч «Окремі аспекти обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення її цивільної дієздатності» (2022) [123]; М. К. Максимова «Безпека дитини як складова національної безпеки країни та об'єкт адміністративно-правового забезпечення» (2022) [121]; М. В. Контаровська «Міжнародні стандарти дотримання прав фізичної особи, якій надається психіатрична допомога в примусовому порядку» (2023) [89] та б. ін.

Варто також зазначити і те, що при висвітленні даного питання нами було опрацьовано і низку нормативно-правових актів міжнародного значення. Це: Європейська конвенція про захист прав людини; Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та б.б.ін.

В підсумку нами формулюється висновок, що нормативно-правове регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві, має важливе теоретичне та практичне значення і здійснюється низкою законодавчих актів. Це – Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента та багато інших актів правотворчості. Для підвищення ефективності чинного у сфері опіки та піклування законодавства,

беруться до уваги і норми міжнародного законодавства, дія та застосування яких має місце завдяки його імплементації в українську правову систему. Також нами обґрунтовується, що основними шляхами вирішення завдання правового, а відтак і соціального захисту найбільш незахищених груп населення у громадянському суспільстві: дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів, обмежено дієдатних та недієдатних повнолітніх осіб, мають стати створення умов для видозмін наявних та появи нових соціальних інституцій, покликаних задовольнити потреби і реалізувати інтереси названої категорії осіб, а також пом'якшення для них різноманітних негативних процесів (економічних, політичних, державно-правових), що відбуваються у суспільстві. Ми переконані, що невідкладне прийняття необхідних рішень, оперативне реагування на потреби дітей по повнолітніх осіб, які в силу об'єктивних обставин потребують опіки та піклування, дозволять Україні підвищити заслужений авторитет у світовому співтоваристві, забезпечити стабільний розвиток та впевнений поступ у майбутнє. Слава Україні!

Для розкриття проблематики правового регулювання інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві України, окремим напрямом дослідження було визначено розгляд аналогічних питань в правових системах зарубіжних країн, зокрема в національних системах країн Європейського Союзу, де нині впроваджуються моделі, які не лише замінюють традиційну опіку формами підтримки або договірними механізмами, а й забезпечують особі більший ступінь автономії.

З огляду на постановлене завдання нами було вивчено та проаналізовано законодавство таких країн, як: Італія, Швеція, Бельгія, Франція, Португалія, Німеччина, Польща, Греція, Люксембург, Нідерланди, Австрія, Фінляндія, Хорватія, Болгарія, Словачія, Литва та ін. При цьому необхідно вказати, що для висвітлення окресленої проблематики використовувались як легальні, так і доктринальні засади інституту опіки та піклування. Серед законодавчих актів

насамперед необхідно виділити Цивільні кодекси Італії, Португалії, Франції, Німеччини, Болгарії, Кодекс про сім'ю та опіку Польщі; Закон Італії «Про адміністрацію підтримки» (2004), Закон Швеції «Про батьківство і опіку» (1949), Королівський Указ Бельгії (2003) про порядок функціонування служби опіки для неповнолітніх іноземців без супроводу та призначення опікунів, Закон Бельгії «Про правоздатність осіб з інвалідністю» (2003), Програмний Бельгії (2002), яким передбачено існування служби опіки у складі Федеральної служби правосуддя та ряд ін. Для висвітлення проблематики опіки та піклування використані праці європейських фахівців. Зокрема, це : Amoros P., Palacios J., Fuentes N., Leon, E., Mesas A., Gilligan R., Hesse S., Vinnerljung B., Heino T., Hochem S, Jordan E., Laklija M., Beham M, Wintersberger H., Wörister K., Zartler U., Selthe M., Tideman M., Svensson O. та б. ін.

Не залишились поза увагою і сучасні розробки українських фахівців, предметом дослідження яких було зарубіжне законодавство у сфері опіки та піклування та практика його застосування. В числі таких слід назвати праці: І. А. Яніцької «Зарубіжний досвід правового регулювання інституту опіки та піклування» (2016) [321]; І. В. Ярмолинської «Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні» (2019) [333]; С. Мошкаранець, А. Бутко «Розгляд міжнародної практики реформування системи інтернатних закладів» (2019) [139]; О. С. Бурлаки «Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні» (2020) [17]; І. О. Позігун «Міжнародні стандарти захисту прав дітей» (2022) [168]; Л. Г. Паращук, Н. А. Войтюк «Інститут опіки та піклування в Україні та країнах Європи як ефективна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2022) [156]; В. Л. Хрущ «Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей-сиріт в Україні: реалізація євроінтеграційних прагнень» (2023) [296]; Л. В. Лешанич «Досвід застосування фостерного виховання в деяких зарубіжних країнах» (2023) [111]; Є. Розізнаного «Національний та зарубіжний досвід визначення правового статусу органів опіки

та піклування» (2024) [234]; Л. І. Шаповал, Н. Л. Полішко «Про деякі підходи до законодавчого регулювання ролі опікуна (піклувальника) в Україні, Франції та Швейцарії» (2024) [312].

Вивчення галузевого законодавства країн Європейського Союзу у сфері опіки та піклування, аналіз міжнародної та вітчизняної доктрини, дало змогу сформулювати висновок, що у ЄС відсутній єдиний підхід до організації інституту опіки: кожна держава формує власну модель, що поєднує правові, адміністративні та соціальні механізми; спостерігається поступова переорієнтація від традиційних форм опіки до підтримуваних, контрактних та добровільних форм соціального супроводу, що акцентують увагу на підтримці, а не обмеженні прав особи; віддається пріоритет сімейним формам виховання — уникається інституціоналізація дітей, натомість підтримуються моделі сімейного розміщення, такі як опікунство, патронат або прийомна сім'я; відсутня уніфікована термінологія: поняття «складні життєві обставини», «вразливість» та «соціальна потреба» визначаються в межах конкретних законодавчих актів (переважно в сфері соціального захисту), але не мають універсального закріплення на європейському рівні; найбільш ефективні системи захисту базуються на інтеграції — міжвідомчій взаємодії судових, освітніх, медичних і соціальних інституцій, які спільно підтримують підопічних. Своєю чергою, такий висновок дозволив запропонувати деякі пропозиції щодо оптимізації українського законодавства у сфері опіки та піклування.

Для посилення практичної складової опрацьовано значна кількість судових рішень вітчизняних судів, національних судів країн Європейського Союзу та рішень Європейського Суду з прав людини.

Наступним напрямом дисертаційного дослідження нами обрано здійснення теоретико-правової характеристики інституту опіки та піклування у вітчизняному приватному праві та його загальних засад.

При дослідженні правової природи, змісту та значення інституту опіки та піклування, ми спиралися на наукові здобутки класиків української цивілістики. До них відносимо: Г. К. Матвеева, В. П. Маслова, З. А. Підпригору, О. А.

Пушкіна, І. В. Жилінкову, О. В. Дзеру, А. С. Довгерта, Я. М. Шевченко, Ю. С. Червоного, З. В. Ромовську, Є. О. Харитонова, В. І. Борисову, І. В. Спасибо-Фатееву, Т. В. Боднар, В. С. Гопанчука.

Розгляду цієї проблематики у значній мірі сприяли положення, висвітлені в науково-практичних коментарях до Цивільного та Сімейного кодексів України та у навчальній літературі. Були корисними розробки Ю. С. Червоного (2003) [147]; З. В. Ромовської (2003) [241]; авторського колективу у складі: С. Б. Булеци, Ю.Ф. Іванова, О. В. Ієвіні (2011) [146]; Т. В. Боднар, О. В. Дзери (2020) [150]; Д. В. Журавльова (2021) [149]. Серед авторів навчальної літератури необхідно виділити «Сімейне право України» (В. С. Гопанчука, 2002; Ю. С. Червоного 2004; С. Я. Фурсу, 2005; Є. О. Харитонова, 2008; В. П. Мироненко, 2008; З. В. Ромовську, 2009; І. В. Апопій, 2011; В. І. Борисову, І. В. Жилінкову, 2011, 2014; Т. В. Боднар, О. В. Дзеру, 2016; А. О. Дутко. 2018).

В ході дисертаційного дослідження встановлено, що більшість українських науковців інститут опіки та піклування називають традиційним інститутом забезпечення гарантованих державою прав громадян. Такі міркування викладені у науковій розвідці А. О. Дутко «Опіка (піклування) над дітьми як вид соціального піклування» (2015) [47]. Подібна позиція окреслена і в науковій статті І. В. Дзюби, М. В. Зелєніної «Опіка та піклування в цивільному праві України: проблемні питання призначення опікунів та піклувальників» (2017) [41]. На таких засадах будують свою наукову позицію щодо правової природи опіки та піклування О. І. Мацегорін «Опіка та піклування як складова захисту цивільних прав» (2009) [128] та Б. К. Левківський «Окремі аспекти удосконалення захисту суб'єктивних сімейних прав органами опіки та піклування» (2013) [110].

Матеріальні та процесуальні аспекти встановлення опіки та піклування знайшли відображення в чисельних дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, це: С. М. Бойко «Правові основи захисту цивільних майнових прав обмежено дієздатних та недієздатних осіб» (2009) [13]; Г. М. Бойченко, С. С. Шум «Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною» (2011)

[14]; Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко «Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності» (2014) [239]; Ж. Васильєва-Шаламова «Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та доказування їх наявності в цивільному судочинстві» (2015) [20]; М. О. Стефанчук «Адиктивна поведінка як підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи» (2015) [271]; Т. В. Водоп'ян «Правові наслідки визнання фізичної особи – сторони договірною зобов'язання недієздатною» (2017) [21]; С. М. Мамедова, Н. І. Драч «Окремі аспекти обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення її цивільної дієздатності» (2022) [123]; А. М. Соцька, О. М. Мороз «Особливості правового статусу недієздатних осіб» (2023) [267]; А. М. Соцька «Особливості публічного адміністрування правовідносин зі здійснення опіки та піклування над майном повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена» (2023) [268]; В. О. Пархоменко «Деякі аспекти встановлення опіки та піклування над дітьми в Україні» (2025) [160]; Є. Попов «Окремі питання змісту цивільної дієздатності за законодавством України» (2025) [171].

Не можна оминати увагою цикл робіт сучасної української науковиці Л. В. Красицької. В числі її публікацій, насамперед виділимо: «Участь органу опіки та піклування при розгляді судом спорів, що виникають з сімейних правовідносин» (2024) [101]; «Право батьків на визначення місця проживання малолітньої дитини та суміжні правові поняття» (2024) [100]; «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану» (2024) [99]. Важливого значення для роботи над даним дисертаційним дослідженням стало і монографічне дослідження Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2014) [98].

Вартували уваги і наукові доробки представника Львівської школи цивілістики – В. О. Кучера. Під час роботи над проблематикою встановлення опіки та піклування над малолітніми та неповнолітніми дітьми, які втратили батьків або позбавлені їхнього піклування, нами було використано такі праці науковця, як: «Захист прав та забезпечення безпеки в умовах воєнного стану:

визначення місця проживання дитини» (2024) [106]; «Визначення місця проживання дитини: окремі питання судової практики» (2024) [105]; «Процесуальна діяльність сторін у справах щодо визначення місця проживання дитини: окремі питання доказування» (2024) [107].

В контексті нашого дослідження заслуговують на увагу і спільні наукові розвідки Л. І Шаповал, В. П. Мироненко, В. Г. Бобка «Щодо нормативного регулювання захисту майнових прав дітей органами опіки та піклування» (2025) [310]; Л. І Шаповал, В. П. Мироненко, О. І. Якимець «Вплив воєнного стану на реалізацію інституту опіки та піклування в Україні» (2025) [311].

Наголосимо, що всі наукові доробки, використані для написання дисертаційного дослідження, мали велике теоретичне та практичне значення.

Завдяки аналізу законодавства та правової доктрини, сформульовано, на наше переконання, ряд важливих висновків: опіка та піклування були і залишаються найбільш поширеними правовими формами влаштування малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх громадян, які потребують правової та соціальної підтримки; опіки та піклування є багатоаспектним поняттям і розглядається як вид соціальної турботи, система правових відносин, інститут законодавства, спосіб доповнення дієздатності, захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та недієздатних (обмежено дієздатних) фізичних осіб; що опіку та піклування необхідно розглядати, з одного боку - як вид правової допомоги, а з іншого - як форму влаштування чітко визначеної законом категорії фізичних осіб, які не володіють або не в повному обсязі володіють цивільною дієздатністю: малолітні, неповнолітні, обмежено дієздатні та недієздатні особи.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений розгляду важливого та актуального питання, а саме – співвідношенню опіки та піклування з іншими суміжними правовими категоріями, що мають місце у системі прийомного, замісного виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів.

Для висвітлення такої проблематики, нами було обрано три окремі напрямки. Перший напрямок наукового пошуку буде стосуватися виявлення спільних та відмінних ознак, особливостей правового регулювання професійних (замісних) сімей, які в сімейному праві України отримали назву альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, предметом дослідження стануть прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Об'єднання для розгляду цих двох форм виховання, зумовлено тим, що і в прийомну сім'ю і до дитячого будинку сімейного типу можуть бути передані виключно дві категорії дітей: це – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. У другому напрямку буде зосереджена увага на таких, суміжних з опікою та піклуванням, правових категоріях, як патронат, оскільки сімейним законодавством чітко визначено його особливість (яка є одночасно його відмінністю від інших форм – прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу). В першу чергу, така особливість (відмінність) полягає в правовому статусі дитини, яка передається під патронат – це дитина, яка перебуває в складних життєвих обставинах, в окремих випадках – дитина, яка постраждала від воєнних дій чи збройних конфліктів.

І зрештою, третя частина останнього розділу дисертаційного дослідження буде присвячена висвітленню питання щодо зарубіжного досвіду виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, інших категорій дітей в аспекті перспективи подальшого розвитку вітчизняного законодавства у сфері опіки та піклування.

Отже, в межах окремих напрямків, нами здійснювався підбір наукової літератури, інших матеріалів та джерел, необхідних для розкриття обраної тематики.

В ході здійснення дослідження нами постійно наголошується на важливості забезпечення кожної української дитини, незалежно від її статусу – дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування чи дитина, яка перебуває в складних життєвих обставинах, постраждала від воєнних дій чи збройних конфліктів, належним сімейним вихованням, що означає створення

гідних умов її фізичного, духовного, морального, інтелектуального розвитку та становлення як громадянина незалежної, суверенної, правової, демократичної держави, якою є Україна. Така позиція сформована на підставі національного законодавства, зокрема Конституції України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства» та багатьох інших; така позиція підтримана доктриною національного права – конституційного, цивільного, сімейного та інших суміжних галузей.

Певного значення для формулювання власних висновків, а відтак і власної позиції щодо того чи іншого аспекту питання, мали роботи сучасних українських фахівців у галузі сімейного права. В числі таких необхідно назвати комплексне дослідження О. М. Юсан «Удосконалення державної політики запобігання соціальному сирітству в Україні» (2018), в якій автором обґрунтовуються переваги реформування системи опіки над дітьми в контексті міжнародного напрямку деінституалізації виховання та утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проаналізована система державного управління, яка дозволяє слідкувати за якістю опіки, досліджено фінансування утримання такої категорії дітей, а також наведені слушні міркування щодо вирішення подібних проблем в Україні [317].

Необхідно виділити наукові розвідки представників наукової школи цивілістики Національної академії внутрішніх справ: Н. Л. Полішко «Сім'я як соціальний інститут і природне середовище для виховання дитини», де автор робить акцент на тому, що сім'я є тим фундаментом, де закладаються основи виховання та формується особистість майбутнього члена суспільства, де дитина знайомиться з правилами і нормами поведінки, взаєминами між людьми, засвоює перші життєві уроки; закладає підґрунтя, спираючись на яке дитина вибірково сприймає, засвоює або ж відкидає наступну соціальну інформацію в якості керівництва до дії [169] та В. С. Гопанчука, В. П. Мироненко «Ухилення батьків від виконання обов'язку щодо виховання дитини в умовах воєнного стану в Україні: складні життєві обставини чи підстава позбавлення батьківських прав» (2022), в якій авторами обґрунтовується, що позбавлення батьківських прав та

надання допомоги сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах необхідно вважати засобами захисту прав та інтересів дітей. При чому, перший засіб – є мірою відповідальності батьків за нездійснення своїх обов'язків по вихованню дітей. Другий – превентивною мірою, мета якої полягає у недопущенні погіршення ситуації та уникнення більш суворих санкцій, передбачених законом за ухилення батьків від виховання своїх дітей. Авторами також наголошено, що названі міри державного примусу, хоча і поєднанні метою захистити права дитини, є окремими правовими інститутами. При позбавленні батьківських прав – батьки втрачають свої батьківські права. При виникненні складних життєвих обставин – більшість прав за батьками зберігається [30].

Ключове значення сім'ї як інституту виховання дитини підкреслено і у науковому доробку О. І. Безлюдного «Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в США та Україні: порівняльний аналіз» (2013). Автор справедливо відзначає, що жоден із інститутів виховання не може конкурувати із родинним вихованням, в оточенні близьких і рідних людей [8]. Подібні питання піднімаються і у роботі С. Мошкаринець та А. Бутко «Розгляд міжнародної практики реформування системи інтернатних закладів та акумулювання цього досвіду для Закарпаття» (2019), які наголошують, що недостатність сімейного виховання для дитини призводить до серйозних порушень у розвитку дітей [139].

Розглядаючи питання щодо забезпечення усіх дітей сімейним вихованням не можна не звернутися до класичних розробок представників соціологічних наук. Йдеться про фундаментальні розробки фахівців Українського інституту соціальних досліджень. Це такі праці, як: «Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування»; Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини», «Проблемні сім'ї: діти і батьки», Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків та ряд інших.

Нагадаємо, що в цьому підрозділі нами здійснена спроба проаналізувати зарубіжний досвід функціонування фостерного виховання як суміжної правової категорії щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Для вивчення змісту, значення та способів встановлення опіки та піклування фостерного (прийомного) виховання, нами було обрано наступні країни: Великобританія, Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Іспанія, Греція, Італія, Польща, Австрія та США. Такий вибір пов'язаний в першу чергу з тим, що саме ці країни досягли високого рівня профілактики та нейтралізації так званого «соціального сирітства» і мають багаторічний, позитивний досвід прийомного виховання дітей, що опинилися в ситуації ризику.

Варто також вказати, що зарубіжний досвід опіки над дітьми, позбавленими батьківської опіки, досліджувалися багатьма українськими науковцями. Так, корисними для висвітлення проблематики зарубіжного досвіду фостерного виховання стали наукові дослідження О. С. Бурлаки – монографічне дослідження «Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: теоретико-правові проблеми» (2016) та наукова розвідка «Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні» (2020) [18]. Окремі аспекти досвіду фостерного виховання у Великобританії відображені у роботах: О. О. Романовської «Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини», «Фостерна сім'я у Великобританії: основні засади діяльності» [236]; І. В. Козубовської, З. І. Баторі-Тарці «Деякі особливості соціальної роботи у Великій Британії й Німеччині» [77]. Стали в нагоді також і доробки Л. В. Лешанич «Досвід застосування фостерного виховання в деяких зарубіжних країнах» та «Запозичення досвіду фостерного виховання іноземних країн для вдосконалення законодавства України у сфері регулювання патронатного виховання» [111, 112].

Важливого значення для висвітлення проблематики загальної системи опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського

підкування, набув розгляд питань, пов'язаних із утворенням та функціонуванням прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу. В основі правового регулювання відносин прийомного виховання покладено низку законодавчих актів, особливе місце серед яких належить наступним: Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації; Положення про прийомну сім'ю [201]; Положення про дитячий будинок сімейного типу [195]; Про порядок взаємодобору сім'ї та дитини-сироти; дитини, позбавленої батьківського піклування [172], тому ці нормативні положення були опрацьовані в числі перших. Для повного та всебічного аналізу проблематики опіки та піклування шляхом передачі визначеної категорії дітей на виховання в прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу було використано навчальну літературу. Зокрема, це основні положення про прийомне виховання та такі його форми як прийомна сім'я та дитячі будинки сімейного типу, викладені в навчальних посібниках, підручниках «Сімейне право України», авторами яких є фахівці у галузі сімейного права: З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний, І. В. Жилінкова, В. І. Борисова, О. В. Дзера, Т. В. Боднар, М. М. Дякович, О. Є. Харитонов, С. Я. Фурса, В. С. Гопанчук, І. В. Апопій, В. О. Кучер, А. О. Дутко, В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко та ін.

Сприяли та були корисними для формулювання власних висновків та пропозицій до чинного галузевого законодавства наукові статті: В. Пеші «Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування» (2008) [165]; Н.А. Волобуєвої «Інститут прийомної сім'ї: історія, досвід, перспективи розвитку»(2012) [25]; В. П. Мироненко «Альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2012) [131], «Прийомна сім'я як форма виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» (2007) [130]; Л. Ф. Лєскової «Дитячі будинки сімейного типу як інститут соціалізації дітей» (2016) [114]; А. С. Стюпкіної «Теоретичні засади соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» (2023) [272]. Вивчення та

узагальнення значної кількості емпіричного матеріалу надало можливість наголосити на необхідності запровадження у сфері відносин прийомного виховання концепції, яка передбачала б поєднання державної, громадської та приватної діяльності щодо охорони та захисту прав і інтересів дітей, так і сприяння добробуту дітей, можливості реалізації їх життєвого і творчого потенціалу та повинна базуватись на: пріоритетності сімейної форми виховання дитини та збереженні традиційних сімейних цінностей; поліпшенні умов та підвищенні якості життя сімей; підвищенні ролі сім'ї та захисту дітей у суспільстві; профілактиці, запобіганні та подоланні сімейного неблагополуччя та охороні кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування.

Окремий підрозділ дисертаційного дослідження присвячений висвітленню питань щодо такої форми влаштування дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, як патронат. Для з'ясування поняття, правової природи та значення такої форми опіки над дітьми, нами було проаналізовано чинну нормативно-правову базу, а саме Сімейний кодекс України, постанови КМУ, інші законодавчі акти, а також навчальну та наукову літературу. Необхідно вказати, що проблематика патронату, поряд з іншими формами влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах чи постраждали від воєнних або збройних конфліктів, останнім часом актуалізувалася. Зрозуміло, що така актуалізація зумовлена поточною ситуацією в країні – ведення бойових дій на значній території України, інші, пов'язані з цим негативні фактори, що призводять до збільшення кількості громадян, які опиняються в складних життєвих обставинах, і особливо це стосується – дітей.

В численних дослідженнях наголошується, що навіть в умовах, обтяжених війною, держава, суспільство повинні ще більше консолідуватися, щоб виконати своє основне призначення і ключове завдання забезпечити кожній українській дитині – дитинство, зберегти життя і здоров'я, в тому числі ментальне, дітей, як майбутнє нації.

Тож, для розкриття юридичної природи, змісту та значення патронату нами було опрацьовано низку наукових доробок фахівців в окресленій сфері.

Зокрема, йдеться про дослідження інституту патронату, які здійснювались в Україні упродовж тривалого часу, положення яких не втратили свого теоретичного і практичного значення в умовах сьогодення. Серед таких наукових доробків нами виділено праці: Л. М. Зілковської «Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його вдосконалення» (2007) [ ]; В. Ю. Євко «Патронат як вид влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування» (2008) [49]; Ю. Ю. Черновалюк «Патронат, як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України» (2009) [309], «Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування у радянський період» (2009) [308], «До питання про визначення правової природи та поняття дитячого будинку сімейного типу» (2018) [307]; З. П. Кияниці «Сімейний патронат: перші кроки впровадження в Україні» (2011) [70]; І. А. Яніцької «Правовий статус патронату як форми сімейного виховання» (2011) [327]; В. П. Мироненко «Патронат як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2013) [134]; Ж. В. Петрочко «Теоретичні основи патронату над дітьми» (2014) [162]; С. І. Шимон «Природа патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2015) [313]; І. А. Боровської «Патронат над дитиною як форма влаштування» (2017) [15]; І. В. Романюк «Правова природа та зміст договору про патронат» (2018) [238]; І. І. Римаренко «Особливості інституту патронатного виховання» (2019) [216]; Г. О. Резнік «Особливості інституту патронатного виховання» (2019) [212]; М. Б. Кравчик «Особливості патронату в законодавстві України» (2020) [97]; В. Лютого та О. Павлика «Критерії оцінювання якості послуги патронату над дитиною» (2020) [118]; Л. Петушкової «Взаємодія спеціалістів у процесі надання послуги з патронату» (2021), «Підготовка кандидатів у патронатні вихователі до реабілітаційної діяльності» (дисертаційне дослідження (2021) [164, 163]; Г.М. Грабовської «Патронат як одна з альтернативних форм сімейного виховання

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2023) [33] та ін. Результатом проведеного аналізу стало погодження висновку про те, що патронат над дитиною може використовуватися як проміжний етап для її подальшого влаштування у прийомну сім'ю, будинок сімейного типу, а також як механізм швидкого реагування на порушення прав дитини і, водночас, надання спеціальної послуги дитині і її батькам, іншим законним представникам у період кризових ситуацій, наприклад тяжкої хвороби батьків, жорсткого поводження з дитиною, неможливість виховання дитини та здійснення догляду за нею у разі настання непередбачуваних обставин, існування інших несприятливих умов для виховання дитини. Крім того, нами акцентовано увагу на тому, що патронат як форма опіки сприяє набуттю дитиною важливого соціального досвіду близьких сімейних стосунків, без якого неможливий гармонійний розвиток дитини; надає дитині можливість залишатися проживати поруч з друзями, родичами, батьками, соціальним оточенням; отримує якісний догляд, виховання, освітні та медичні, реабілітаційні послуги. У цей час сім'я дитини - отримує послуги соціального супроводу відповідно до визначених потреб, формує власні батьківські навички, має можливість зустрічатися із дитиною, спілкуватися з нею тощо.

Важливого значення для об'єктивного та достовірного здійснення дослідження, має методологія його проведення. Отже, відповідно до поставлених мети і завдань, основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ.

Діалектичний метод як загальний метод наукового пізнання та *історичний метод*, призначення якого полягає не у простій констатації історичних фактів, а у формулюванні певних висновків про вплив минулого на сучасний і майбутній розвиток досліджуваних правових відносин. Ці методи дозволили розглянути усі питання теми в динаміці, виявити їх взаємозв'язок і взаємообумовленість, дослідити генезис цивільного та сімейного законодавства, що регулює інститут опіки та піклування (підрозділи 1.2, 1.3. 2.1, 3.3).

Використання *порівняльно-правового методу*, який полягає у виявленні

тотожностей або відмінностей в предметі правового регулювання, дозволило дослідити вітчизняний та зарубіжний досвід регулювання відносин інституту опіки та піклування) (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

За допомогою *формально-юридичного методу*, який передбачає вивчення юридичних понять і категорій, встановлення прийомів тлумачення правових норм і актів, систематизацію державно-правових явищ, досліджувалися правові норми Конституції України, чинного Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, законів України, які регулюють відносини у сфері опіки та піклування, з'ясовувалися зміст і значення використаних у них понять і термінів, обґрунтовувалися висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Структурно-функціональний метод, за допомогою якого вивчається: функціонування залежностей елементів правової системи, єдність правових інститутів, відповідність їх функціонування потребам соціальних суб'єктів та виявлення того, як реалізуються ці потреби у пристосуванні до системи змінного середовища, було використано для аналізу суб'єктного складу та змісту правових відносин з опіки та піклування, підстав та порядку встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів; повнолітніми особами, які визнані недієздатними або обмежені у цивільній дієздатності; забезпечення виконання опікунами, піклувальниками своїх обов'язків, а також для визначення відповідальності за невиконання опікунських обов'язків або зловживання ними; формулюванню пропозицій щодо оптимізації законодавства у сфері опіки та піклування (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Застосування *системного методу*, який вважається головним міждисциплінарним методом, завдання якого зводиться до дослідження певних об'єктів, як складових системи, зумовило, з одного боку, дослідження замісних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування, в загальній структурі опіки та піклування, а з іншого боку –

виокремити особливості їх створення та функціонування (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Метод індукції та дедукції, які є взаємно пов'язаними способами руху думки від одиничного до загального та результатами спостережень та експериментів, дозволили виокремити передумови встановленні опіки та піклування, а також визначити особливості застосування законодавчих приписів до конкретної категорії суб'єктів, зокрема малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх осіб, які не наділені цивільної дієздатністю або обмежені в ній (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3).

Термінологічний метод, який призначений для розкриття сутності досліджуваних явищ за допомогою виявлення та уточнення значень термінів, було використано при дослідженні загальних засадничих положень інституту опіки та піклування, а також при дослідженні питання співвідношення опіки та піклування із суміжними правовими категоріями; уточнено понятійно-термінологічний апарат досліджуваної проблематики (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2, 3.3).

Герменевтичний метод, за допомогою якого здійснюється множинне пізнання, тлумачення та інтерпретація праворозуміння у різних правових культурах, правових системах і правових сім'ях, було використано для дослідження підстав та порядку встановлення опіки та піклування над малолітніми, неповнолітніми дітьми; над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними; для визначення правового статусу опікунів, піклувальників в Україні, ряді країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Метод абстрагування, змістом якого є уявне відокремлення одного явища від іншого, коли здійснюється відділення суттєвого від випадкового та другорядного, було використано при дослідженні правових підстав встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів;

опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами; наслідків невиконання опікунами, піклувальниками, іншими законними представниками своїх обов'язків (підрозділи 2.1. 3.1, 3.2).

Логічний метод, який включає засоби і способи логічного вивчення і пояснення права і є заснованим на формах мислення і законах формальної логіки, використовувався нами як універсальний засіб аргументації наукових висновків і розроблення науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення галузевого законодавства в контексті окресленої проблеми (підрозділи 2.1. 2.2. 2.3. 3.1. 3.2).

Методологічний підхід щодо розгляду того чи іншого питання дисертаційного дослідження ґрунтується як на індивідуальному, так і на комплексному використанні названих методів.

1.2. Нормативно-правове регулювання інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві України

Доктриною приватного права давно сформульовано концепцію, відповідно до якої опіка та піклування є окремим правовим інститутом, нормами якого закріплено комплекс заходів щодо охорони особистих і майнових прав малолітніх та неповнолітніх дітей.

Нормами цього інституту регулюється також правова процедура, спрямована на доповнення недостатньої або відсутньої цивільної дієздатності повнолітніх фізичних осіб [122, с. 199]. Не можна не погодитись із висновками науковців, які вважають, що встановлення опіки та піклування, це - серйозний процес, який є фундаментом механізму захисту прав неповнолітніх, які на жаль, в силу певних обставин, були позбавлені батьківського піклування [160, с. 127] та повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я, інших об'єктивних факторів, втратили, обмежені в можливості самостійно реалізувати свої права та охоронювані законом інтереси.

Як відомо, в основі функціонування будь-якого правового інституту лежить його належне нормативно-правове регулювання.

В Україні, правову базу регулювання усіх суспільних відносин, серед яких і відносини опіки та піклування, становить широке коло законодавчих, підзаконних - галузевих, відомчих актів, як національної, так і міжнародної дії.

Чільне місце серед національних нормативно-правових актів належить - Конституції України, відповідно до ст. 3 якої забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а згідно ст. 51 - сім'я, дитинство, материнство і батьківство підлягають державній охороні. До того ж, ст. 52 проголошено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження; утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [88].

П. М. Рабиновичем справедливо, підкреслено, що значення цього конституційного положення виявляється у визначенні основного соціального вектора шляхом взаємодії між людиною і Українською державою та відображено у формулі «від людини – до держави» [210, с. 20-21].

Серед актів міжнародної дії, особливе місце відведено Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року, де пунктом 6 встановлено: «Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові, моральної та матеріальної забезпеченості» [341]. Ми солідарні з М. М. Сигидин, яка вказує, що важливість цього положення складно переоцінити, адже ним закріплено найвищий обов'язок держави усіма засобами та способами сприяти реалізації права кожної дитини на сім'ю, а також виявляти найвищу турботу про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі забезпечити їм належний догляд та виховання у сімейному оточенні [247, с. 35]. Також не можемо не приєднатися до позиції І. В. Ярмолинської, яка зазначає, що відсутність органічної для людини сімейної форми виховання призводить до серйозних порушень у

розвитку дітей, які у подальшому житті викликають негативні фізіологічні, психологічні та, зрештою, соціальні наслідки, а також порушує відповідні права дітей на родинне життя, захист від насильства та недбайливого ставлення, що закріплені Конвенцією ООН про права людини [333, с. 157].

Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні, законодавець визнає право на виховання в родинному оточенні за усіма дітьми, в тому числі дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Це право передбачено Конституцією України і знайшло свого юридичного закріплення в значній кількості інших законодавчих актів. З цього часу, почалося удосконалення усіх компонентів інституту опіки та піклування, а також внесення кардинальних змін до цивільного, сімейного, цивільного процесуального та іншого галузевого законодавства України, що безперечно є найбільшим досягненням національного законодавства [153, с. 186].

Аналізуючи нормативно-правове регулювання відносин у сфері опіки та піклування, необхідно підкреслити, що ключовим завданням цього інституту є забезпечення дотримання прав та інтересів малолітніх неповнолітніх дітей, а також повнолітніх осіб з неповною або відсутньою взагалі, дієздатністю.

Як визначають фахівці, захист осіб, забезпечення їхнього повноцінного існування - проблема національного значення, яка повинна розглядатися й розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, демографічному та, безумовно, юридичному: мова йде про закріплення певними законами й іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо загальної організації життєдіяльності дитини [137, с. 88]. Аналогічні вимоги і стандарти мають обов'язкове застосування у випадках, коли йдеться про фізичних осіб, чия дієздатність обмежена або вони визнанні, в порядку, встановленому законом, недієздатними.

Провідними нормативно-правовими актами, приписами яких регулюються відносини опіки та піклування є: Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України. В названих законодавчих актах закріплено підстави та умови встановлення опіки та піклування; визначено суб'єктний склад окреслених правовідносин та правовий статус підопічних, опікунів, піклувальників, їхні права та обов'язки; повноваження та функції органів опіки та піклування; визначено також процесуальний порядок встановлення опіки та піклування, призначення опікунів, піклувальників; передбачено умови та порядок притягнення опікунів, піклувальників до відповідальності за неналежне виконання опікунських обов'язків, зловживання опікунськими правами, інші порушення прав підопічних.

Щодо правового регулювання встановлення опіки та піклування над малолітніми та неповнолітніми дітьми, які позбавлені батьківської турботи та піклування.

З огляду на негативні тенденції, які мали місце наприкінці минулого століття у сфері охорони дитинства, зокрема, збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також метою координації дій, пов'язаних з реалізацією положень Конвенції ООН про права дитини, в нашій державі було прийнято Національну програму «Діти України» (Указ Президента України № 63/96 від 18.01.1996 року), яка за багатьма критеріями набула важливого значення, поряд із такими міжнародно-правовими документами, як Конвенція ООН про права дитини та Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей. Серед основних завдань Національної програми «Діти України» було: створення сприятливих умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дітей, забезпечення їх правового та соціального захисту; формування гармонійно розвиненої особистості, громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти і культури; профілактика захворюваності та забезпечення дітей найбільш досконалими видами медичної

допомоги, засобами лікування і відновлення здоров'я; здійснення заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії, алкоголізму і куріння серед дітей; удосконалення системи інформації населення щодо забезпечення здорового розвитку дитини тощо [152].

З огляду на наведені положення, вважаємо за необхідне погодитись із висновком М. К. Максимової, яка зазначає, що визнаючи дитину самостійним суб'єктом права та розглядаючи її як особистість зі своїми законними інтересами, які держава та суспільство, а також світ дорослих повинні підтримувати та реалізовувати у пріоритетному порядку, сучасна правнича наука виділила особливий соціально-правовий статус цього індивіда, що передбачає його реалізацію через поетапне послідовне вирішення найважливіших завдань життєзабезпечення, захисту прав і законних інтересів дітей, вдосконалення механізмів їх забезпечення, вироблення та реалізації єдиних пріоритетів соціальної політики на користь дітей на всіх рівнях влади [121, с. 91]. Варто також погодитись із міркуваннями Н. Ф. Зими, яка стверджує, що проблеми захисту прав дитини не стосуються конкретної дитини чи держави, це багатовимірне і багатоаспектне проблематика. Вони з'являються у різних соціальних та економічних умовах, у демократичних і тоталітарних країнах, у дітей різного віку та статі, іноді у сім'ях та поза ними. Тому важливо, щоб держава, громадянське суспільство, мали в своєму арсеналі дієві заходи вирішення таких проблем з метою недопущення у майбутньому [58, с. 36].

На нашу думку, особливий правовий статус цієї категорії осіб обумовлюється вразливістю дітей від зовнішніх факторів негативного впливу та тими соціально значущими наслідками, що виникають внаслідок завдання їм різного роду шкоди. Вкрай важливо брати до уваги наступні фактори: неповну правосуб'єктність малолітніх, неповнолітніх, що породжує особливий характер їх взаємодії із суб'єктами владних повноважень та особливий процесуальний порядок правового регулювання їх статусу; обмежену можливість самостійно забезпечувати захист своїх прав та законних інтересів, що передбачає наявність державних гарантій та правового забезпечення цієї функції; їх участь як

спеціальних суб'єктів у значній кількості міжгалузевих суспільних відносин, що зумовлює необхідність більш чіткого правового регулювання їх статусу; наявність, на відміну від дорослої людини, особливої деліктоздатності та здатності нести самостійну відповідальність. Визнання дитини самостійним суб'єктом права, обґрунтовує далі автор, вимагає вироблення деяких гарантій для забезпечення та захисту її як носія даного права, оскільки дитина через фізичну та розумову незрілість потребує того, щоб обстановка, в якій вона розвивається як до, так і після народження, була безпечною [121, с. 91].

Як бачимо, для встановлення опіки та піклування над такою категорією осіб, як малолітні та неповнолітні діти, важливого значення набуває факт встановлення щодо них відповідного правового статусу. Нині, фахівцями виділено три види правового статусу особи: загальний (базовий) правовий статус особи, котра є членом суспільства та громадянином, і цей статус визначається Основним законом держави (є загальним, єдиним, постійним); спеціальний (родовий) правовий статус особи, за допомогою якого позначаються особливості становища окремих категорій осіб (суддів, пенсіонерів, студентів); індивідуальний правовий статус особи, на підставі якого здійснюється конкретизація становища носія такого статусу (стать, вік, сімейний стан) [142, с. 38]. Свого часу О. В. Синегубовим було запропоновано виділяти: «загальний статус дитини», закріплений Конституцією України; «спеціальний статус дитини», як представника певної соціальної групи, відокремленої за таким юридичним критерієм – як вік; «індивідуальний статус дитини», що розкривається через персоніфіковані права та обов'язки, враховуючи природні та набуті здатності [248, с. 903]. З точки зору О. М. Ригіної, правовий статус дитини походить від правового статусу особи з тим уточненням, що первинно – як особи, яка володіє низкою природних прав, наявність яких не залежить від волі держави; вторинно – як особи, яка є громадянином конкретної держави; зокрема, правовий статус дитини від правового статусу особи, оскільки дитина не має повної дієздатності, якою володіє повнолітня особа тощо [214, с. 17]. В іншому своєму доробку названа авторка правовий статус дитини характеризує

або як спеціальний (родовий) статус неповнолітньої особи, або як індивідуальний статус неповнолітньої особи [213, с. 29]. Розглядаючи особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України, Т. Курило та А. Баранкевич зроблено висновок, що у цивільному законодавстві поняття «дитина» розкривається не лише через особливості психофізіологічних (вікових) та соціальних якостей, що характерно для сімейного законодавства, а й через специфіку прав та обов'язків, носіями яких є фізична особа [104, с. 113].

Погоджуючись із вище наведеними науковими позиціями, зауважимо, що статус дитини-сироти (інших категорій дітей, які залишилися без батьківської турботи та піклування), в Україні визначено на законодавчому рівні. Відповідно до чинного законодавства, статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - це становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування [192].

Наразі в спеціальній літературі визначено три категорії сирітства: біологічні сироти – це діти, батьки яких померли чи загинули, що підтверджується свідоцтвом про смерть (у звичайному використанні – «діти-сироти»); соціальні сироти – це неповнолітні зі статусом «діти, позбавлені батьківського піклування»: батьки яких позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми, визнані недієздатними, що обов'язково повинно бути підтверджено рішенням суду; батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду; батьки, які перебувають в розшуку органами Національної поліції; батьки, хвороба яких не дозволяє виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком лікувально-консультативної комісії; крім того, до статусу дітей позбавлених батьківської опіки, належать «підкинуті діти», а також батьки, яких невідомі, не забирають дитину з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, про що складається акт за формою, утвердженою МОЗ України і МВС України; міграційне сирітство – це діти трудових мігрантів (батьки, яких не виконують

або частково виконують свої обов'язки у зв'язку з тривалою відсутністю) [167, с. 44].

Значенню правового статусу дитини і в доктрині приватного права приділена значна увага. Так, наприклад, О. Козак, зазначає, що статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування з інших причин, не лише не позбавляє всього спектру прав, закріплених сімейним законодавством, а й дозволяє у зв'язку з цим набути низку додаткових прав і гарантій. Іншими словами, підопічна дитина користується як усіма видами прав, притаманних будь-якій дитині, так і правами, передбаченими спеціальними нормативними актами, що спрямовані на захист прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До таких особливих прав належать: права на користування пільгами в отриманні освіти, медичного обслуговування, додаткові гарантії прав на житлове приміщення, на працю, освіту, відпочинок тощо [74, с. 31].

Загалом же, порядок, умови та інші положення щодо встановлення опіки та піклування визначено Правилами опіки та піклування (спільний наказ МОН України, МОЗ України, МСМ України, МСПСЄ України) [182].

Не безпідставно базовим законом у сфері реалізації та захисту прав дітей, вважається Закон України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини; визначає (ст. 1) поняття дитини-сироти; дитини, позбавленої батьківського піклування; дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах та дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; визначає заходи, спрямовані на реалізацію дітьми права на дитинство, необхідно виділити забезпечення державою належних умов для гарантування безпеки, охорони

здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності та б. ін.[200].

Не меншого значення для належного функціонування інституту опіки та піклування та для здійснення органами опіки та піклування відповідної діяльності, має Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», яким визначено основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Такими є: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів; забезпечення пріоритету форм влаштування; захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя; забезпечення права на здоровий розвиток; забезпечення соціально-правових гарантій; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; формування системи соціальної адаптації; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування; належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги на підставах та в порядку, встановлених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [184] – ст. 3 [192].

Дотичним до сфери опіки та піклування є і Закон України «Про соціальні послуги», оскільки саме в ньому розкрито зміст понять «вразливі групи населення», «складні життєві обставини».(ст. 1) [209]. Відповідно до ст. 2 названого Закону, метою соціальних послуг є: профілактика складних життєвих обставин; подолання складних життєвих обставин та мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин [204].

Певного значення для регулювання відносин опіки та піклування має і Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Важливо зауважити, що дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на осіб, яких за певних умов можуть набути правового статусу підопічних та відповідно - опікунів (піклувальників). Такими особами слід вважати: подружжя; колишнє подружжя; матір (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); осіб, які мають спільну дитину (дітей); батьків (мати, батько) і дитину (дітей); діда (бабу) та онуків; вітчима (мачуху) та пасинка (падчерку); рідних братів і сестер; інших родичів [193].

Серед нормативно-правових актів, які регулюють відносини опіки та піклування, слід назвати Постанови Кабінету Міністрів України: «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаних із захистом прав дитини», яка визначає механізм провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [204]; «Про порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», яка визначає механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [202]; «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні», в якій визначено завдання щодо забезпечення прав дітей, вирішення яких покладено на Міністерство

соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерство освіти України, міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України та Національну поліцію України [205] та ряд інших.

Наступним важливим документом у сфері опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах – стала схвалена Кабінетом Міністрів України Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації [206]. В якості мети Національної стратегії заявлено зміну існуючої системи інституційного догляду та виховання дітей, яка не відповідає реальним потребам дітей та сімей з дітьми, і створення умов для повноцінного виховання та розвитку дитини в сім'ї. В преамбулі стратегії справедливо наголошено, що курс України на європейську інтеграцію вимагає перегляду пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, впровадження успішних підходів із світової практики захисту прав дітей, які базуються на забезпеченні прав і найкращих інтересів дитини, спрямовуються на підтримку сім'ї, створення умов для виховання та розвитку дітей у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного. З огляду на наведене, вагомим значення набувають і принципи, на яких базується стратегія: безпека і благополуччя дитини є пріоритетом державної політики; збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини та її благополуччя; державою заохочується та підтримується відповідальне батьківство; реформування системи інституційного догляду та виховання дітей проводиться з урахуванням потреб, думки та інтересів кожної дитини; залучення дітей до прийняття рішень, що стосуються їх життя та майбутнього [206].

Крім належного нормативно-правового забезпечення діяльності щодо захисту прав дітей, в Україні створена та функціонує певна система уповноважених суб'єктів. На думку І. І. Волкової, таку систему складають: суб'єкти загальної компетенції, до яких належать: Президент України, Верховна

Рада України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування та суб'єкти спеціальної компетенції: Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, зокрема підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, школи соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри, органи опіки і піклування, Уповноважений Президента України з прав дитини, ювенальні прокурори [23, с. 88-89].

Вагомого значення для розвитку інституту опіки та піклування, забезпечення прав дитини відіграють громадські організації, які здійснюють роз'яснювальну роботу серед населення; надають методичну, організаційну та матеріальну допомогу; здійснюють постійний моніторинг за дотриманням прав дитини; займаються волонтерською діяльністю; розробляють програми, концепції, основні напрямки захисту прав дитини; взаємодіють з правоохоронними органами у сфері захисту прав дітей тощо [79, с. 92].

З метою вдосконалення системи забезпечення прав дітей в Україні, створені соціальні служби у справах дітей. Метою їх діяльності є ефективне вирішення проблем, забезпечення можливості всебічного розвитку, успішної адаптації та соціалізації дітей. З точки зору захисту дітей на сході України, завдання служб визначаються проблемами та потребами дітей, розв'язання яких вимагає: інтеграції дитини, що має статус переселенця, у загальноосвітньому навчальному закладі; формування об'єктивної самооцінки у дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту; допомога у створенні життєвого плану, здійснення профорієнтації; виявлення порушень прав дітей та їх захист щодо отримання необхідних компенсацій, виплат, які гарантовані статусом дитини; корекція поведінки дитини, що порушена внаслідок перебування на території де триває збройний конфлікт; відвідування дитини вдома і вивчення

умов її життя, виховання і розвитку задля подальшого соціального супроводу або перенаправлення до інших фахівців (за необхідністю); створення умов для збереження та зміцнення фізичного, психічного, морального, соціального здоров'я дитини; формування та розвиток моральних якостей, соціально значимих орієнтацій, життєвих установок; попередження та усунення десоціалізуючих впливів мікросоціуму на розвиток дитини; створення сприятливих умов для розвитку її здібностей, реалізації можливостей; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги, впровадження системи профілактичних, реабілітаційних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу соціальної адаптації дитини в умовах збройного конфлікту [60, с. 333-334]. У сенсі наведеного, не можемо не приєднатися до точки зору І. Ковалю, який вважає, що держава повинна вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон [73, с. 69].

Отже, розглядаючи питання в контексті правового регулювання опіки та піклування, не можна не звертатися до норм міжнародного законодавства.

Досліджуючи систему реформування інституту опіки та піклування В. Л. Хрущ слушно зауважує, що в Європі процес поступового відходу від інтернатної системи виховання дітей-сиріт розпочався ще задовго до реалізації цієї ініціативи в Україні, проте повноцінне нормативне закріплення результату реформи деінституціоналізації отримали з 2000 р., коли ЮНІСЕФ, ЄС та інші партнери висловили рішучу підтримку урядів та громадянського суспільства в Європі та Центральній Азії у переході від великомасштабного інституційного догляду за дітьми до сімейних та громадських систем догляду [296, с. 134]. Нами підтримано і думку І. О. Позігуна, який вказує, що міжнародні механізми захисту прав дитини – це спеціалізовані установи й організації, які безпосередньо здійснюють захист їх прав. На сьогоднішній день у світі існують досить розгалужені інструменти та механізми захисту прав дітей, які поширюються на

ті держави світу, які є учасницями відповідного міжнародного договору, щодо захисту прав дитини; що одним з пріоритетних напрямків нашої держави є розвиток механізмів захисту прав дітей, вдосконалення кадрового складу та розбудова потенціалу суб'єктів захисту прав неповнолітніх для забезпечення інтересів та благополуччя дитини, дотримуючись національних та міжнародних стандартів [168, с. 159]. Не можемо не погодитись із С. Герасимчук, який зазначає, що головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти, - це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, передусім із дітьми [29, с. 90].

Обгрунтованими та виваженими є висновки науковців про те, що для забезпечення дитині належних умов реалізації прав на життя, здоров'я, освіту, достатній життєвий рівень, піклування батьків, на залучення до національної та світової культури тощо, українське суспільство і держава спираються, серед іншого, і на міжнародно-правовий досвід [80, с. 124].

Першим міжнародним документом, у якому розглядалась проблема прав дитини, є Женевська декларація 1924 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Важливим документом стала прийнята 10.12.1948 Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 року). У ній уперше зафіксовані основи захисту прав дітей [43, с. 206]. Свій розвиток Декларація отримала в пакетах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їхніх основних соціальних проблем. Генеральна Асамблея ООН 20.11.1959 прийняла Декларацію прав дитини – документ, який регулює становище дитини в сучасному суспільстві. Декларацією проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дали б їй змогу розвиватись фізично, розумово, морально, духовно [43, с. 58].

Документом, де проголошується, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує в майбутньому розвиток

повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини [43, с. 69]. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Згідно Конвенції, Держави-сторони, зокрема, мають уживати на національному, двосторонньому й багатосторонньому рівнях усі необхідні заходи щодо протидії схилянню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності, використання дітей з метою експлуатації в проституції або іншій незаконній сексуальній практиці, використання дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах; щодо запобігання викраденню дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанді в будь-яких цілях і в будь-якій формі. Вони повинні захищати дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини [249, с. 91].

На виконання Конвенції про права дитини, Україна на початку 2000-х років підписала низку профільних міжнародних договорів. Так, у 2006 році було ратифіковано: Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р.; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, 1996 р.; Конвенцію про юрисдикцію, щодо батьківської відповідальності та захисту дітей, 1996 р.; Конвенцію про контакт з дітьми, 2003 р.; Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном, 1956 р. та Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, 1973 р. [124, с. 44-48]. У 2008 році ратифіковано Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, 1980р. У січні 2009 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р., Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення, 1993 р. З точки зору Т. С. Кириченко, Україна не лише приєднується до чинних Конвенції, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів як, наприклад Європейської конвенції з усиновлення, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання.

Нещодавно нашою державою (20 червня 2022 року) ратифіковано Стамбульську Конвенцію [68, с. 155-158].

Щодо міжнародних актів у сфері опіки та піклування над повнолітніми фізичними особами, яких визнано, у встановленому законом порядку, обмежено дієздатними та недієздатними. На думку М. В. Контаровської, такі особи складають особливу категорію громадян. За законодавством України, таким хворим повинно гарантуватися: надання медичної допомоги, зокрема екстреної, за наявності медичних показань, консультації, стаціонарне лікування на базі закладів охорони здоров'я відповідно до законодавства; організація огляду підопічних лікарсько-консультативною комісією за участю лікаря-психіатра не менше ніж один раз на рік з метою розв'язання питань щодо доцільності їхнього подальшого перебування в медичному закладі; виконання рекомендацій лікарів стосовно лікування захворювання та забезпечення лікарськими засобами, технічними та іншими засобами і виробами медичного призначення тощо [90, с. 589]. Подібні положення закріплені і в одному із ключових нормативно-правових актів, прийнятих ВООЗ, а саме - Декларації про розвиток прав пацієнтів в сфері охорони здоров'я [93, с. 132].

Хоча, найважливішим міжнародним стандартом у сфері дотримання прав людини, в тому числі такої, що страждає на психічні розлади, є - Загальна декларація прав людини. Так, до прикладу вважає французький правник-міжнародник Жан Туском, який зазначає, що даний міжнародний документ посиляється на філософію природного права («Усі люди народжуються вільними та рівними у гідності та у правах») та на демократичні принципи [278, с. 186–188]. Одним із джерел дотримання та захисту прав осіб, які страждають на психічні розлади, є Європейська конвенція про захист прав людини і її основних свобод (1950). В міжнародному праві існують і спеціальні документи, які спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які мають психічні вади. В числі першого спеціального документу, слід назвати Декларацію про права розумово відсталих осіб (1971 року); Гавайська декларація II (1983), відповідно до якої лікування психічних захворювань і покращення психічного здоров'я є її

основною метою і психіатри повинні служити інтересам пацієнта, згідно з отриманими науковими знаннями і прийнятими етичними принципами. Згідно зі ст. 6 Гавайської декларації, пацієнт повинен бути звільнений від примусового лікування, як тільки показання для такого лікування зникають, а для проведення подальшої терапії лікар повинен отримати добровільну згоду пацієнта; Мадридську декларацію про етичні стандарти психіатричної практики (1996), в якій наголошується, що психіатри повинні завжди пам'ятати про межі відносин між психіатром і пацієнтом та керуватися насамперед повагою до пацієнтів і турботою про їхній добробут.

Світове співтовариство визнало необхідним прийняти спеціальний документ, який би відображав основні ідеї гуманного відношення до осіб, які мають психічні вади. Таким документом стали прийняті Генеральною асамблеєю ООН (1991) Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги: будь-яка особа з психічним розладом має право на здійснення всіх громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, визнаних у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права та інших міжнародних документах [89, с. 62].

Таким чином, нормативно-правове регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві, має важливе теоретичне та практичне значення і здійснюється низкою законодавчих актів. Це – Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента та багато інших актів правотворчості. Для підвищення ефективності чинного у сфері опіки та піклування законодавства, беруться до уваги і норми міжнародного законодавства, дія та застосування має місце завдяки його імплементації в українську правову систему.

1.3. Правове регулювання інституту опіки та піклування в країнах Європейського Союзу

Сьогодні інститут опіки та піклування відіграє надзвичайно важливу роль як у національних правових системах, так і в міжнародно-правовому вимірі. Зростання міжнародної мобільності, міграційні процеси та глобалізація зумовлюють необхідність гармонізації національного законодавства у сфері захисту осіб, які не здатні самотійно реалізовувати свої права.

Не зважаючи на те, що інститут опіки та піклування традиційно відноситься до сфери приватного права, у правових системах держав-членів Європейського Союзу спостерігається значна варіативність у нормативно-правовому регулюванні відповідних відносин. У ряді країн ЄС терміни «опіка» та «піклування» не мають універсального визначення, натомість у законодавстві оперують такими категоріями, як «захист інтересів недієздатних осіб», «підтримуване прийняття рішень», «соціальне представництво» тощо.

У цьому контексті вважається доречним спиратися на колізійне право, норми якого відіграють роль механізму, що забезпечує юридичну визначеність при зіткненні правових систем.

У науковій літературі, виділено два основні підходи до вирішення колізій у сфері опіки: диференційований підхід, при якому окремі аспекти опіки (особисті, майнові, процесуальні) підпорядковуються різним колізійним нормам; уніфікований підхід, що орієнтується на одну правову прив'язку, у межах якого уніфіковані національні законодавства використовують наступні колізійні прив'язки: *Lex patriae* (закон громадянства) – застосовується у Греції, Об'єднаних Арабських Еміратах, Португалії; *Lex domicilii* (закон місця проживання) – використовується у Венесуелі, Канаді; *Lex fori* (закон суду, що розглядає справу) – характерний для практики Йємену та Ліхтенштейну [44, с. 94–109].

На відміну від згаданих країн, у Швейцарії, внутрішні колізійні норми у сфері опіки не застосовуються. Натомість використовується Гаазька конвенція 1961 року про юрисдикцію та застосовне право у справах захисту неповнолітніх, яка діє також щодо повнолітніх осіб.

Варто зазначити, що в межах Європейського Союзу не існує уніфікованого підходу до визначення змісту та механізму регулювання інституту опіки. Європейське законодавство, в першу чергу, орієнтоване на захист прав людини і дитини, зокрема через імплементацію таких міжнародно-правових актів, як Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конвенція ООН про права дитини 1989 року [83].

Водночас у національних системах дедалі частіше впроваджуються моделі, які не лише замінюють традиційну опіку формами підтримки або договірними механізмами, а й забезпечують особі більший ступінь автономії. Прикладом може бути модель адміністративного супроводу в Італії [135] чи добровільного представництва у Швеції, де в основу покладено принцип максимальної участі самої особи у прийнятті рішень, які її стосуються [357]. На думку європейських дослідників, така трансформація свідчить про поступовий перехід від патерналістських до партисипативних форм опіки [353; 361].

Заслуговує на увагу підхід, закладений у бельгійській правовій системі, відповідно до якого опіка тлумачиться не лише як форма правового представництва, але і як інструмент соціальної інтеграції особи, яка опинилася в уразливого становищі. У країні діє закон про правоздатність осіб з інвалідністю, який передбачає можливість вибору між різними режимами підтримки, в тому числі через представництво за домовленістю [9]. Це свідчить про прагнення адаптувати інститут опіки до нових соціальних викликів, зокрема зростання кількості осіб з ментальними розладами та осіб, що постраждали внаслідок насильства або втрати соціального оточення.

Щодо функціонування інституту опіки стосовно дітей, то більшість країн ЄС дотримуються принципу пріоритетності сімейного виховання. Це означає, що навіть у випадках втрати батьківського піклування держава намагається

влаштувати дитину до сім'ї — опікунської, прийомної або патронатної. До прикладу, у Франції та Португалії застосовується модель «розширеної опіки», де дитина може бути тимчасово влаштована у прийомну сім'ю за рішенням суду, однак з можливістю повернення до біологічної сім'ї за сприятливих обставин. Це частково нагадує українську модель патронату, проте в ЄС вона зазвичай інтегрована у систему соціальних послуг і здійснюється в межах контрактних зобов'язань із муніципалітетами [321, с. 175–180].

У Німеччині ключовим актом, що регламентує питання захисту недієздатних повнолітніх осіб, є §1896 Цивільного кодексу (BGB), який вводить правовий механізм опіки (Betreuung). Водночас, така опіка не тотожна класичному розумінню, оскільки з 2023 року відбулося реформування законодавства з акцентом на мінімізацію обмеження дієздатності особи, а опікун діє лише в межах визначених судом повноважень. Законодавчі новели посилюють значення особистої волі підопічного: опіка може бути призначена лише в тих випадках, коли вона є дійсно необхідною і не існує інших альтернатив. Крім того, запроваджено обов'язок суду враховувати побажання особи щодо вибору опікуна, а також забезпечити її інформування про всі процедури, що стосуються призначення опіки.

Особливої уваги заслуговує новий підхід до інтерпретації принципу добробуту підопічного (das Wohl des Betreuten): відтепер він тісно пов'язаний із реалізацією побажань особи, навіть якщо ці побажання не завжди вважаються «раціональними» з точки зору сторонніх осіб. Така трансформація свідчить про поступовий відхід від обмежувального підходу та перехід до підтримуючої, орієнтованої на автономію, правової моделі. У контексті захисту дітей, Німеччина використовує децентралізовану модель: питання опіки вирішуються на рівні місцевих управлінь у справах молоді (Jugendamt), що діють у тісній координації з судами у справах опіки [298].

У Польщі, відповідно до положень Сімейного і опікунського кодексу, встановлено три форми правового захисту осіб: опіка, кураторство та тимчасове піклування. Законодавець чітко розмежовує опіку над неповнолітніми та опіку

над особами з обмеженою дієздатністю. Система має багаторівневу структуру, в якій важлива роль відведена місцевим адміністраціям, що реалізують політику в сфері опіки через спеціалізовані органи соціального захисту. Слід зазначити, що польське законодавство не містить єдиного тлумачення категорії «особа, яка опинилася в складній життєвій ситуації», однак подібні випадки враховуються під час розгляду справ у суді на основі оціночного підходу [260].

Не можна оминати увагою і той факт, що у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ проти України та значним напливом біженців, серед яких багато дітей, що прибувають без батьків чи законних представників, у Польщі було запроваджено спеціальні механізми правового захисту цих осіб. Особливу роль у цій системі відіграє інститут тимчасової опіки. Відповідно до положень спеціального закону від 12 березня 2022 року «Про надання допомоги громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави», неповнолітній громадянин України, який перебуває на території Польщі без батьків або законного представника, може бути переданий під тимчасову опіку. Опікун призначається районним судом (*sąd rejonowy, wydział rodzinny i nieletnich*) на підставі заяви зацікавленої особи, органу соціального захисту або з ініціативи суду (*ex officio*) [362].

Кандидатом у тимчасові опікуни може бути будь-яка повнолітня особа, яка забезпечує належне виконання функцій захисту прав дитини. Під час призначення суди перевіряють наявність судимостей, правовий статус і відсутність інших обмежень, які можуть перешкоджати виконанню функцій, пов'язаних із доглядом за дитиною. Призначення опіки здійснюється зазвичай не пізніше трьох днів після подання заяви [346].

Опікун виконує функції правового представника дитини, має право звертатися за соціальними виплатами (зокрема в рамках програм «500+», «300+»), а також забезпечує повсякденну опіку. Водночас для ухвалення ключових рішень - наприклад, щодо медичного втручання або виїзду дитини за межі країни - опікун повинен отримати дозвіл суду. Судові провадження

проходять без стягнення судових зборів, а фінансування забезпечується за рахунок державного бюджету [183].

Для Польщі характерною є багаторівнева структура реалізації опіки в Польщі: судові органи відповідають за призначення опікунів та контролюють їх діяльність, тоді як органи місцевого самоврядування та соціальні служби здійснюють супровід і підтримку опікунів.

Італійське законодавство, у свою чергу, оперує поняттями «опікунство» (*tutela*) та «допоміжна опіка» (*amministrazione di sostegno*), передбаченими Цивільним кодексом Італії [63]. Визначальною особливістю є те, що адміністратор підтримки призначається для осіб, які частково втратили здатність самостійно здійснювати свої права, при цьому акцент робиться на збереженні максимальної автономії особи. Хоча в Італії на загальнодержавному рівні немає обов'язкових програм підготовки для осіб, призначених на роль допоміжного опікуна, все ж таки в окремих регіонах країни, існують програми навчання та підтримки для опікунів. Ці програми спрямовані на надання необхідних знань та навичок для ефективного виконання обов'язків допоміжного опікуна [61]. Така опіка була введена з метою забезпечення більш гнучкої та менш обмежувальної форми захисту для осіб, які не можуть самостійно та в повному обсязі здійснювати свої права через фізичні або психічні обмеження.

У Франції нормативне регулювання сфери опіки здійснюється переважно за допомогою положень Цивільного кодексу, де закріплено функціонування таких інститутів, як опіка, кураторство та судове наглядове управління. Важливо, що у Франції передбачено двоступеневий підхід до прийняття рішень у справах щодо захисту недієздатних осіб: участь «судді у справах захисту» (*juge des tutelles*) та «сімейної ради» — колегіального органу, що складається з родичів підопічного [304].

Законодавець не дає визначення таких термінів, як «особа у складних життєвих обставинах», однак у судовій практиці використовується широкий спектр ситуацій, які враховуються при встановленні опіки, зокрема психічні розлади, ізоляція, втрачена працездатність, або жорстоке поводження [302].

Однією з форм правового захисту осіб, частково обмежених у здатності до самостійного прийняття рішень, є режим тимчасового правового захисту (*sauvegarde de justice*). Цей механізм передбачає надання особі правового представництва без повного обмеження її дієздатності. Особа, щодо якої застосовано зазначений режим, зберігає загальну правоздатність та можливість здійснювати більшість юридично значущих дій, однак для виконання певних специфічних дій (зокрема, розірвання договорів страхування життя, відчуження нерухомого майна тощо) судом може бути призначено спеціального представника. Такий режим може передувати встановленню опіки (*tutelle*) або кураторства (*curatelle*), залежно від медичних висновків та соціального контексту.

Відповідно до чинного законодавства Франції, режим *sauvegarde de justice* (тимчасового правового захисту) має строкову дію - не більше одного року з можливістю одноразового продовження на аналогічний період [303]. У січні 2024 року цей правовий інструмент було застосовано, зокрема, до відомого французького актора Алена Делона у зв'язку з погіршенням стану здоров'я та на тлі тривалого сімейного конфлікту між його дітьми. У межах режиму захисту, Делону було призначено законного представника для здійснення медичного нагляду та забезпечення належного вибору лікувальних закладів і лікарів [349].

У Франції в 2016 році до переліку механізмів захисту також було додано інститут сімейного дозволу (*habilitation familiale*), який забезпечив можливість передання представницьких функцій близьким родичам особи з обмеженою дієздатністю. Такий дозвіл може бути як загальним, так і обмеженим лише певними юридичними діями. Суб'єктами, що мають право ініціювати отримання дозволу, є подружжя, цивільний партнер, діти, онуки, батьки, бабусі, дідусі, а також брати або сестри особи. Метою такого підходу є зменшення судового втручання та делегування частини відповідальності сімейному колу, що відповідає принципам гуманізації механізмів захисту [303]. Впровадження мандату на майбутній захист відображає сучасний підхід до захисту прав вразливих категорій населення Франції, орієнтований на збереження автономії

особи навіть у складних життєвих ситуаціях. Мандат на майбутній захист є важливим інструментом правового регулювання, що дає змогу особі завчасно визначити умови захисту власних інтересів у разі втрати фізичної або психічної здатності до самостійного прийняття рішень. Цей інститут передбачає можливість обрання одного або кількох довірених осіб, які отримують повноваження діяти від імені особи та здійснювати захист її прав і свобод відповідно до визначеного обсягу.

Особливістю мандату на майбутній захист є те, що він не обмежує правоздатність та дієздатність особи на момент його укладення. Захисні заходи, визначені у мандаті, набувають чинності лише після одержання медичного висновку, що підтверджує наявність порушень фізичних або психічних функцій. Таким чином, мандат виступає як договірний механізм, спрямований на максимальне врахування волі особи і запобігання необґрунтованому втручанню у її права з боку суду чи інших органів.

Отже, детальна регламентація правових засад опіки у Франції, яка реалізується через кодифіковані положення Цивільного кодексу, судові провадження та участь сімейних структур забезпечує високий рівень захисту неповнолітніх та недієздатних осіб.

У Швеції інститут опіки регулюється законом «Про батьківство і опіку» (Förgäldrabalken). Варто зазначити, що опіка над дитиною може бути призначена до досягнення нею 21 року, якщо цього вимагають її обставини [55]. У країні також діє система підтримуваного прийняття рішень, яка орієнтована на мінімальне втручання у сферу особистої автономії. Згідно з підходом, поширеним у правозастосовній практиці, підставою для встановлення опіки визнається комплексна соціальна оцінка ситуації особи, яка потребує допомоги, незалежно від наявності офіційного юридичного визначення життєвих обставин як «складних». Додатково, у документах державних публічних розслідувань розкриваються сучасні тенденції розвитку системи опіки в Швеції, зокрема акцентується увага на підтримуваному прийнятті рішень як ключовому елементі, що сприяє мініимальному втручанню у сферу особистої автономії дитини або

дорослої особи, яка потребує допомоги. Підтримуване прийняття рішень, як вказується у звітних матеріалах, орієнтоване на комплексну соціальну оцінку життєвих обставин, що дає змогу адаптувати правовий захист до реальних потреб особи, уникаючи формального бюрократичного підходу.

Таким чином, аналіз законодавства та урядових звітів Швеції свідчить про системний і гнучкий підхід до регулювання інституту опіки, який базується на принципах захисту прав дитини, індивідуалізації рішень і підтримці особистої автономії. Це робить шведську модель важливою для вивчення та потенційного використання в практиці інших правових систем, які прагнуть вдосконалити механізми соціального захисту дітей та осіб, які потребують опіки [39].

В Греції, незважаючи на формальне закріплення в Цивільному кодексі інституту опіки, система на практиці перебуває у процесі реформування. Грецьке законодавство не містить чіткого визначення поняття «складні життєві обставини», однак практика застосування правових норм орієнтується на життєві ситуації, що порушують базові соціальні зв'язки або створюють загрозу безпеці особи [339]. За даними Ради Європи, затримки у впровадженні нового законодавства щодо опіки ускладнюють ефективне забезпечення прав дітей, зокрема неповнолітніх мігрантів, які перебувають без супроводу [211]. Попри наявність тимчасових рішень, таких як співпраця з неурядовими організаціями, відсутність належних ресурсів та процедур призначення опікунів ставить під загрозу реалізацію прав дітей на захист та підтримку. Практика свідчить, що значна частина дітей, які потребують опіки, перебуває під опікою релігійних або благодійних установ, що призводить до нерівномірної якості та обсягу наданих послуг [158]. Згідно з даними Ради Європи, лише незначна частина дітей, щодо яких існує потреба в опіці, фактично її отримує. Зокрема, у 2019 році з 6375 неповнолітніх мігрантів, які прибули до Греції, лише 1300 отримали належну опіку. Судова практика рішень ЄСПЛ відображена у таких справах: Справа «А.І. та інші проти Греції» (заяви № 11588/20, 13865/20 та 17152/20). У цій справі розглянуто умови проживання трьох неповнолітніх без супроводу з Сирії та Афганістану в Греції в період 2019–2020 років. Заявники скаржилися на

відсутність доступу до медичної допомоги, освіти та призначення законного опікуна. ЄСПЛ встановив порушення статей 3 (заборона катувань та нелюдського поводження), 5 (право на свободу та особисту недоторканність) та 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Європейської конвенції з прав людини [228]. Справа «М.У. та інші проти Греції» (заява № 51980/19) Ця справа стосувалася умов прийому, проживання та утримання неповнолітніх без супроводу з Афганістану, Бангладешу, Єгипту, Іраку, Пакистану та Сирії, які прибули до Греції між 2018 та 2020 роками. Заявники скаржилися на неналежні умови утримання в поліцейських відділках та відсутність належної підтримки. ЄСПЛ встановив порушення статей 3, 5 § 1 та 5 § 4 Європейської конвенції з прав людини [230]. У цій справі розглянуто умови утримання дев'яти неповнолітніх без супроводу з Сирії, Марокко та Іраку в поліцейських відділках північної Греції. Заявники скаржилися на неналежні умови утримання та відсутність ефективного засобу правового захисту. ЄСПЛ встановив порушення статей 3, 5 та 13 Європейської конвенції з прав людини [229]. Справа «O.R. проти Греції». Ця справа стосувалася умов проживання неповнолітнього без супроводу в Греції з листопада 2018 по травень 2019 року. Заявник скаржився на бездомність протягом майже шести місяців, відсутність доступу до основних потреб та відсутність офіційно призначеного законного опікуна. ЄСПЛ встановив порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини [231]. Рішення ЄСПЛ підтверджують, що Греція систематично порушує права неповнолітніх мігрантів, зокрема без супроводу, шляхом утримання їх у неприйнятних умовах, відсутності правових гарантій, законних представників та доступу до ефективних засобів правового захисту. Це підтверджується рішенням Європейського комітету соціальних прав, який наголошує на необхідності забезпечення ефективної допомоги неповнолітнім мігрантам, зокрема шляхом призначення опікунів, для дотримання статті 17 Європейської соціальної хартії [50]. Таким чином, попри формальне закріплення інституту опіки в Цивільному кодексі, практика в Греції вказує на гостру потребу в реформуванні системи з метою забезпечення належного захисту прав дітей.

В системі сімейного права Португалії інститут опіки (*tutela*) займає важливе місце в та виконує функцію правового захисту неповнолітніх осіб, які залишилися без батьківської опіки. Згідно з офіційним тлумаченням, викладеним на порталі Міністерства прокуратури Португалії (*Ministerio Público*), *tutela* застосовується у випадках, коли обидва батьки неповнолітнього: померли; визнані юридично неспроможними здійснювати батьківські обов'язки; відсутні або вважаються зниклими безвісти (*incógnitos*) [351].

Призначення тьютора (опікуна) може здійснюватися в кілька способів. По-перше, батьки мають право заздалегідь визначити особу опікуна у заповіті. По-друге, у разі відсутності заповіту або у разі, якщо визначена особа не може виконувати обов'язки, опікун призначається судом. У випадках, коли жодна фізична особа не може виконувати функції тьютора, неповнолітній може бути влаштований у спеціалізований дитячий заклад (*estabelecimento de acolhimento*), директор якого тимчасово виконує обов'язки опікуна. Питання про допустимість особи до виконання функцій тьютора врегульовані Цивільним кодексом Португалії (*Código Civil*). Зокрема, стаття 1933 (*Artigo 1933.º*) містить перелік категорій осіб, яким заборонено бути тьюторами (наприклад, особи, засуджені за злочини проти дитини, або ті, чия поведінка несумісна з інтересами неповнолітнього) [338].

Важливим елементом механізму призначення опіки є участь сімейної ради (*Conselho de Família*) — дорадчого органу, що формується з близьких родичів або осіб, близьких до дитини. Португальське законодавство передбачає обов'язкове врахування думки цієї ради при виборі опікуна. Якщо дитина досягла рівня розвитку, який дозволяє їй формулювати власну думку, вона також повинна бути заслухана судом у процесі прийняття рішення щодо *tutela*. Підставами для припинення *tutela* вважаються: досягнення дитиною повноліття (18 років); усиновлення; зникнення причин, що зумовили призначення опіки (наприклад, повернення одного з батьків до виконання обов'язків) [338]. Таким чином, інститут *tutela* у португальському праві поєднує як судові, так і

адміністративні механізми забезпечення захисту прав неповнолітніх у випадках втрати ними сімейного піклування.

Практика ЄСПЛ у таких справах свідчить про наявність низки структурних проблем у національній системі захисту прав дітей та реалізації принципу найкращих інтересів дитини. Наприклад, у справі F.D. та H.C. проти Португалії (заява № 18737/18, рішення від 7 січня 2025 року) заявники - батько і син скаржилися на те, що португальські суди ухвалили рішення про повернення дитини матері у Францію без належної процесуальної перевірки ситуації, без заслуховування дитини та без урахування потенційного ризику для її добробуту. ЄСПЛ визнав, що порушення статті 8 Конвенції («право на повагу до приватного і сімейного життя») мало місце, оскільки португальські органи не забезпечили ефективну оцінку ситуації дитини, не врахували думку батька та не провели детального аналізу ризиків. Це рішення підкреслює, що у випадках, коли мова йде про міжнародне переміщення дітей або зміну їхнього місця проживання, особливо важливо дотримуватись високих стандартів процесуальної справедливості та враховувати інтереси дитини. Справу Soares de Melo проти Португалії (рішення від 2016 року) ініціювала багатодітна мати, яка скаржилась на вилучення частини її дітей органами соціального захисту з подальшою метою усиновлення. ЄСПЛ констатував, що основним критерієм для втручання була бідність і нестабільна життєва ситуація, а також те, що органи влади намагалися нав'язати матері стерилізацію. При цьому жодних адекватних заходів підтримки родини вразливої соціальної категорії не було вжито. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, наголосивши на принципі пропорційності: навіть коли втручання має легітимну мету - захист дитини - воно повинно бути необхідним і найменш інвазивним. ЄСПЛ наголосив, що матеріальна незабезпеченість не може автоматично вважатися достатньою підставою для розірвання сімейних зв'язків без належної державної підтримки. Ця справа Neves Caratão Pinto проти Португалії (заява № 28443/19, рішення від 13 липня 2021 року) стосувалася передачі дітей-близнюків на піклування іншим родичам без належної участі біологічного батька у процесі. Він скаржився на те, що його було фактично

виключено з процесу прийняття рішень, що стосувалися майбутнього його дітей, а також на відсутність ефективного механізму для реалізації права на контакт з ними. ЄСПЛ дійшов висновку, що стаття 8 була порушена, оскільки держава не забезпечила заявнику ефективного доступу до правосуддя у справах щодо батьківських прав, не створила умов для підтримання зв'язку з дітьми, що є ключовим елементом права на повагу до сімейного життя.

У Бельгії та Люксембурзі реалізація інституту опіки тісно пов'язана з міжнародно-правовими інструментами. Обидві країни є учасниками Гаазької конвенції 1902 року про опіку над неповнолітніми, що визначає юрисдикційні підходи до вирішення транскордонних справ. У бельгійському законодавстві підкреслюється роль держави як координатора опікунської діяльності, а в Люксембурзі діє модель, орієнтована на судовий контроль за процесами опіки [154]. Особливої уваги через нестабільну ситуацію у європейських країнах, пов'язаної з міграційними процесами, заслуговує система опіки над неповнолітніми без супроводу у Бельгії, що регулюється законом "Guardianship Act" (Програмний закон від 24 грудня 2002 року), яким передбачено існування служби опіки (Guardianship Service) під егідою Федеральної служби правосуддя [94]. Ця служба відповідає за призначення опікунів неповнолітнім іноземцям без супроводу, нагляд за ними, захист їхніх прав, зокрема в питаннях отримання притулку чи інших статусів перебування. Опікун виступає законним представником дитини, супроводжуючи її у всіх формальностях, пов'язаних з проживанням у країні. Опіка може припинитися у разі приїзду батьків чи виїзду дитини з країни. Служба опіки проводить відбір і навчання опікунів, які працюють під контролем цієї служби та мирового судді. У випадках, коли опікун не виконує своїх обов'язків, дитина має право звертатися за допомогою до служби опіки або мирового судді [82]. Проте виникають і спірні моменти, як щодо ухваленого рішення у справі F.V. проти Бельгії (заява № 47836/21), де суд розглянув питання про припинення надання підтримки неповнолітній іноземній особі без супроводу після оцінки її віку. Заявниця, громадянка Гвінеї, стверджувала, що їй неправомірно відмовили в статусі неповнолітньої, що

призвело до втрати прав на підтримку та захист. Служба опіки перевищила свої повноваження, суворо враховуючи результати медичної оцінки віку при визначенні статусу неповнолітнього. Суд зазначив, що медична оцінка має лише допоміжне значення і не може замінювати заявлену дату народження особи. Це рішення підкреслює важливість врахування самовизначення дитини при призначенні опікуна [227]. Іншою справою В.Д. проти Бельгії № 47836/21 (2024) суд підтвердив попередні рішення щодо неналежних умов утримання осіб, що перебувають під опікою, у психіатричних установах. Зокрема, йшлося про відсутність належної медичної допомоги та психологічної підтримки для осіб, які перебувають під опікою в установах, що порушує їхні права на свободу та особисту недоторканність. Рішення підкреслює, що опіка — це не лише формальний юридичний статус, а й реальний захист і підтримка, що повинні бути забезпечені особі [226].

У Люксембурзі, незважаючи на те, що судовий контроль за опікою чітко закріплений, проте можуть бути виклики практичної реалізації: навантаження судів, забезпечення доступу до правосуддя для заінтересованих осіб, баланс між захистом дитини та правами батьків, участь дитини у судових провадженнях. Суддя опіки (*juge des tutelles*), суд “*tribunal de la jeunesse et des tutelles*” мають ключові функції контролю: призначення, нагляд, схвалення продажу майна неповнолітніх, послідовний судовий контроль Законодавство передбачає режим “*tutelle mineurs*” — опіка над неповнолітніми, коли один з батьків помер або позбавлений влади батьківської відповідальності (*autorité parentale*). Суд (“*juge des tutelles*”) в Люксембурзі здійснює контроль за питаннями опіки, особливо коли йдеться про майно неповнолітнього [62]. Суд “*tribunal de la jeunesse et des tutelles*” (суд з питань ювенільних справ та опіки) має чітко встановлені повноваження: в Люксембургу цей суд складається з кількох суддів ювенільних справ і опіки [2]. Законодавство передбачає можливі дії, які контролюються судом, щодо продажу нерухомості неповнолітніх, управління майном, призначення опікунів. Проте виникають спірні питання щодо судового контролю, як у справі *Boulois v. Luxembourg* (№ 37575/04), що стосувалася

порушень прав людини в контексті процедури опіки, зокрема щодо забезпечення справедливого судового розгляду (стаття 6 ЄКПЛ). Заявник скаржився на недостатній судовий контроль за опікою, що вплинуло на його права як опікуна. ЄСПЛ встановив, що Люксембург повинен забезпечувати ефективний судовий контроль за призначенням і діяльністю опікунів, а також можливість захисту прав зацікавлених осіб у цих процесах. Справа підтверджує необхідність гарантій правосуддя в питаннях опіки, зокрема для забезпечення балансу між захистом неповнолітніх та правами батьків чи опікунів. Вона впливає на подальший розвиток судової практики в Люксембурзі, що передбачає посилення ролі суддів опіки [225].

У справі *Halet v. Luxembourg* (№ 21884/18) Європейський суд з прав людини розглянув конфлікт між правом на свободу вираження поглядів, гарантованим статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, та необхідністю захисту інтересів неповнолітніх у контексті опіки. Заявник був засуджений за розголошення конфіденційної інформації, що стосувалася опіки над дітьми. Суд підкреслив, що у справах, пов'язаних з опікою неповнолітніх, особлива увага має приділятися захисту прав дитини, зокрема збереженню конфіденційності інформації, яка може вплинути на їхній добробут. Рішення ЄСПЛ підтвердило, що обмеження свободи слова можуть бути виправданими, якщо вони спрямовані на захист інтересів дитини, що є одним із пріоритетів у судовій практиці. Справа також акцентує увагу на ролі судового контролю, який має забезпечувати збалансоване вирішення між забезпеченням прав неповнолітніх та іншими фундаментальними свободами. Для правової системи Люксембургу це рішення є важливим прецедентом, що визначає напрямки подальшої практики у справах опіки, де суди мають відповідально ставитися до збереження інтересів дітей, навіть якщо це накладає певні обмеження на права третіх осіб [223]. Обидві справи демонструють складність регулювання опіки з урахуванням міжнародних стандартів прав людини та специфіки системи опіки Люксембургу. Європейський суд з прав людини підкреслює необхідність забезпечення балансу між захистом прав дитини та іншими фундаментальними правами, що особливо

актуально в умовах навантаження судової системи та викликів практичної реалізації судового контролю в Люксембурзі. Суд звертає увагу на важливість ефективного та послідовного судового нагляду у справах опіки, а також на потребу забезпечення конфіденційності й належного врахування інтересів неповнолітніх у судових процесах. Недоліки в системі опіки, зокрема складнощі з доступом до правосуддя та балансуванням між захистом дитини та правами батьків, потребують подальшого вдосконалення з урахуванням рекомендацій ЄСПЛ.

Як показує аналіз, правові моделі інституту опіки в країнах Європейського Союзу демонструють значну різноманітність, як у понятійно-категоріальному апараті, так і в організаційних підходах. Та незважаючи на це, у більшості юрисдикцій простежується загальна тенденція до зміщення акцентів від повного обмеження прав осіб до їх підтримки в умовах часткової втрати самостійності. Складні життєві обставини визнаються ключовим чинником при прийнятті рішень про встановлення опіки, хоча визначення цього терміну, як правило, міститься не в сімейному, а в соціальному або адміністративному законодавстві відповідної країни.

Водночас, проблема нечіткого розмежування між різними категоріями дітей (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти в складних життєвих обставинах) є характерною і для європейського правового простору. У більшості країн такі категорії не мають чіткого законодавчого розмежування, що іноді ускладнює застосування цільових форм опіки або допомоги. Як приклад, у польській правовій системі діє загальна категорія «дитина, що потребує захисту», яка включає одночасно дітей, щодо яких відсутнє батьківське піклування, та дітей, які опинились у загрозованих життєвих обставинах, не пов'язаних із юридичним сирітством. У Швеції та Німеччині категорії дітей вразливого статусу визначаються соціальними службами на основі комплексної оцінки потреб, а не формального юридичного статусу.

У сучасному європейському правовому дискурсі набуває поширення поняття «інтегрованого підходу» до опіки, за якого соціальні, медичні, правові

та освітні служби об'єднуються в єдину систему надання допомоги. Цей підхід використовується в Нідерландах, Австрії та Фінляндії, хоча останні дві країни наразі не є членами ЄС, але активно взаємодіють у рамках європейських програм захисту дітей. В основі цього підходу — наратив про те, що інститут опіки не повинен зводитись виключно до обмеження дієздатності чи фізичного нагляду, а мають виконувати роль гаранта соціального відновлення особи [245, с. 174].

Що стосується практичного боку питання, то аналізуючи рішення Європейського суду з прав людининами виділено численні приклади, в яких підкреслюється необхідність збалансованого підходу між інтересами держави та індивіда при встановленні опіки чи обмеження дієздатності. Європейським судом з прав людини сформульовано низку принципів, що забезпечують належні процесуальні гарантії, захист прав особи та механізми перегляду. Йдеться, зокрема, про дотримання принципів неупередженості, пропорційності обмежень, доступу до правосуддя та ефективного контролю за діями органів опіки. Судова практика, зібрана у базі HUDOC, демонструє актуальність цих питань у різних державах-членах Ради Європи.

Розглянемо декілька прикладів:

Справедливість та право на оскарження в провадженнях щодо опіки: справа X та Y проти Хорватії. У справі X та Y проти Хорватії (заява № 5193/09) заявниця була позбавлена дієздатності без повідомлення, а її представник - без врахування аргументів. Відсутність повідомлення та можливості подати апеляцію суд розцінив як порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд. ЄСПЛ наголосив, що у справах, які зачіпають правоздатність, особливо важливо дотримуватись принципів процесуальної справедливості, включаючи доступ до інформації, право на захист та можливість оскарження [224].

Примусове утримання та відсутність перегляду: Станев проти Болгарії та інші. Серія справ – Станев проти Болгарії (заява № 36760/06) [220]; Д. Д. проти Литви [217]; Кендзіор проти Польщі [219]; Міхайловс проти Латвії [218] – засвідчує системні порушення права на свободу та безпеку (стаття 5 Конвенції).

Зокрема, особи з ментальними або когнітивними порушеннями утримувалися у закладах без належного судового нагляду або можливості регулярного перегляду такого утримання. У справі *H.F. v. Slovakia* особа була позбавлена дієздатності на підставі одного психіатричного висновку, який був застарілим (більше року) і поданий колишнім чоловіком заявниці. Судовий процес характеризувався відсутністю своєчасних доказів та виключенням особи з активної участі у розгляді справи. ЄСПЛ констатував порушення статті 6 Конвенції (право на справедливий судовий розгляд) через процесуальні недоліки, зокрема відсутність актуальної експертної оцінки та недостатнє повідомлення заявниці про процес [222].

У зазначених справах ЄСПЛ підкреслив, що встановлення опіки влаштування в інституцію не може здійснюватися без ефективного судового контролю, оскільки це становить ризик свавілля та грубого порушення особистої свободи.

Індивідуальні права під час опіки: право голосу у справі *Анатолій Маринов проти Болгарії*. У справі *Анатолій Маринов проти Болгарії* (заява № 26081/17) суд розглядав питання автоматичного позбавлення права голосу внаслідок часткової опіки. Відсутність індивідуального аналізу ситуації призвела до визнання порушення статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції (право на вільні вибори). Суд зазначив, що навіть часткова недієздатність не повинна автоматично позбавляти людину політичних прав. Будь-які обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та базуватися на індивідуальній оцінці [221].

Звіт Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) підкреслює значну неоднорідність систем опіки в європейських державах. У деяких країнах функції опіки делегуються керівникам установ догляду, що створює потенційний конфлікт інтересів. Водночас, опікуни часто не є неупередженими та не підлягають належному контролю, що знижує ефективність захисту прав підопічних [355].

У цьому контексті останній звіт Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 2023 року підкреслює нагальну потребу реформування систем опіки в Європі відповідно до принципів, закріплених Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю та іншими міжнародними стандартами, що сприятиме посиленню захисту прав осіб з обмеженою дієздатністю. Серед основних рекомендацій ПАРЄ варто виділити індивідуалізацію рішень, щодо позбавлення правоспроможності, навіть часткове, повинно бути крайнім заходом і застосовуватися лише після вичерпання менш обмежувальних альтернатив, таких як підтримане прийняття рішень. Забезпечення доступу до судового перегляду, де необхідно гарантувати, що особи, позбавлені або обмежені в дієздатності, мали доступ до судового перегляду таких рішень, що є важливим елементом захисту їхніх прав. Заборона автоматичних обмежень, щодо позбавлення осіб під опікою основних прав, таких як право голосу, право на шлюб, право на працю та право на доступ до суду. Підтримка автономії та інклюзії, а саме створення механізмів підтриманого прийняття рішень, що дозволяють особам з обмеженою дієздатністю зберігати автономію та активно брати участь у суспільному житті. Підготовка та контроль опікунів, яким необхідно забезпечити належну підготовку та ефективний інституційний контроль, щоб уникнути перевантаження та конфлікту інтересів.

Звіт ПАРЄ 2023 року підкреслює важливість реформування систем опіки в Європі з метою забезпечення прав осіб з обмеженою дієздатністю, зокрема шляхом впровадження підтриманого прийняття рішень та гарантування доступу до судового перегляду рішень про позбавлення або обмеження дієздатності [158].

Ці підходи мають бути імплементовані на національному рівні як через законодавчі механізми, так і через адміністративну практику. Одним з них є звіт міжнародної неурядової організації «Validity», який аналізує питання правоздатності в Європі та відзначає значні розбіжності у практиках опіки: наприклад, в Ірландії під опікою перебуває 48 осіб на 100 000 населення, тоді як в Угорщині цей показник сягає 596 осіб на 100 000. Значна залежність від повної

опіки замість індивідуальної (часткової) свідчить про пріоритет бюрократичної зручності над правами особи [363].

У контексті міграції Комітет міністрів Ради Європи у 2024 році оприлюднив оцінку практики опіки над неповнолітніми мігрантами, які перебувають без супроводу дорослих або розлучені з сім'єю. У документі наголошується на необхідності реформ для забезпечення найкращих інтересів дитини, права на висловлення думки та створення ефективних інституційних рамок [340].

Висновки до Розділу 1

Аналіз загальнотеоретичних та методологічних засад дослідження інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві, дозволив нам дійти таких висновків:

1. Здійснений джерелознавчий огляд вітчизняної наукової та спеціальної літератури, доктрини і законодавства України та країн Європейського Союзу засвідчив, що питання правового регулювання інституту опіки та піклування, винесені на розгляд у дисертаційному дослідженні в сучасних умовах, широко обговорюються в науковому середовищі. Однак, не зважаючи на такий інтерес, наявні дослідження не завжди містять відповіді на комплекс питань, які виникають нині. збільшенням кількості дітей, які залишаються без батьківського піклування, в т. ч. у зв'язку з веденням воєнних дій на значній території України, повнолітніх осіб, які за станом здоров'я (психічні хвороби, розлади) потребують допомоги та необхідністю забезпечення дотримання та охорони їх прав та інтересів; перебування таких осіб на тимчасово окупованих територіях та неспроможністю уповноважених державою органів здійснювати покладені на них функції; масовим виїздом такої категорії осіб та необхідністю встановити (підтвердити або продовжити) правовий статус особи, яка потребує опіки чи піклування та б. ін. У зв'язку з чим проблематику

правового регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві не можна вважати достатньо розробленою та реалізованою практично. Відтак, вважаємо, що зазначена проблематика є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Відсутність окремих новітніх монографічних, комплексних досліджень, в тому числі і дисертаційних, зумовлюють потребу здійснення відповідного наукового дослідження, яке могло б стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини у сфері опіки та піклування.

В процесі здійснення наукових, в тому числі дисертаційних досліджень, вагомого значення набуває використання методів наукового пізнання. В ході дослідження проблематики інституту опіки та піклування як окремого інституту сучасного приватного права, було використано загально філософські, загальнонаукові, спеціально-наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні методи. Зокрема, йдеться про такі методи наукового пізнання, як: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний, системний, індукції та дедукції, термінологічний, герменевтичний, логічний та метод абстрагування. Методологічний підхід щодо розгляду того чи іншого питання дисертаційного дослідження ґрунтується як на індивідуальному, так і на комплексному використанні названих методів.

2. В Україні правову базу регулювання відносини опіки та піклування, становить широке коло законодавчих, підзаконних - галузевих, відомчих актів, як національної, так і міжнародної дії. Дослідження нормативно-правового регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві, дозволило констатувати, що цей інститут, - є фундаментом механізму захисту прав неповнолітніх, які в силу певних обставин, позбавлені батьківського піклування та повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я, інших об'єктивних факторів, втратили або обмежені в можливості самостійно реалізувати свої права та охоронювані законом інтереси. Встановлено, що завдяки приписам інституту опіки та піклування відбувається задоволення двох інтересів – приватного та

публічного. Приватний інтерес полягає у створенні належних умов існування, розвитку, соціалізації для громадян, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня: малолітніх, неповнолітніх (дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від збройних конфліктів чи воєнної агресії: повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я не здатні розуміти значення своїх дій і керувати ними, а відтак – бути самостійними суб'єктами цивільно-правових відносин. Публічний (суспільний) інтерес полягає у збереженні життя, здоров'я, інтелектуального потенціалу таких осіб, а також у забезпеченні безпеки суспільства, запобігання сімейного неблагополуччя та усунення таких негативних явищ як соціальне сирітство, дитяча безпритульність та бездоглядність, жебракування, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інших негативних залежностей, і без перебільшення – зниження рівня кримінальних та інших правопорушень.

3. Вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання та функціонування інституту опіки та піклування в країнах Європейського Союзу дозволило виділити низку ключових узагальнень. По-перше, у ЄС відсутній єдиний підхід до організації інституту опіки: кожна держава формує власну модель, що поєднує правові, адміністративні та соціальні механізми. По-друге, спостерігається поступова переорієнтація від традиційних форм опіки до підтримуваних, контрактних та добровільних форм соціального супроводу, які зосереджують увагу на підтримці, а не обмеженні прав особи. По-третє, у всіх країнах ЄС віддається пріоритет сімейним формам виховання — уникається інституціоналізація дітей, натомість підтримуються моделі сімейного розміщення, такі як опікунство, патронат або прийомна сім'я. По-четверте, відсутня уніфікована термінологія: поняття «складні життєві обставини», «вразливість» та «соціальна потреба» визначаються в межах конкретних законодавчих актів (переважно в сфері соціального захисту), але не мають універсального закріплення на європейському рівні. Нарешті, найбільш ефективні системи захисту базуються на інтеграції - міжвідомчій взаємодії

судових, освітніх, медичних і соціальних інституцій, які спільно підтримують підопічних.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ В ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Опіка та піклування як інститут приватного права

Ключовим принципом правової соціальної держави, який набув особливого значення у контексті євроінтеграційних процесів, що розпочалися в Україні у зв'язку із ратифікацією у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством і їхніми державами-членами, з іншої сторони є - пріоритет прав і свобод людини і громадянина та створення максимально дієвого та простого механізму реалізації прав, незалежно від їх виду [280].

За загальним правилом, права людини - це можливості особи щодо задоволення своїх потреб та інтересів у різних сферах суспільного життя. В той же час, відповідно, як до природної, так і до позитивної концепції розуміння сутності прав людини, держава бере на себе обов'язок щодо забезпечення та створення умов їх реалізації [215, с. 23].

Справедливим уявляється твердження О. Г. Данильян, відповідно до якого, ознакою правової держави є повне визнання прав людини та створення надійної системи їх захисту, а також те, що, у сучасній державі права людини невіддільні від добре врегульованої та ефективної системи захисту [37, с. 9].

Це означає, що будь-який громадянин держави має гарантоване право на здійснення та реалізацію декларованих нею прав. Окрему категорію становлять громадяни, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня, що викликає необхідність надання їм правової та інших видів допомоги. Зокрема, йдеться про малолітніх та неповнолітніх дітей, обмежено дієздатних та недієздатних фізичних осіб. Така допомога надається завдяки нормам, закріпленим таким інститутом приватного права, як інститут опіки та піклування. Тож, опіка та піклування - це сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із встановленням, здійсненням і припиненням опіки та піклування над

визначеною законом категорією фізичних осіб. Відтак, основним завданням інституту опіки та піклування виступає доповнення відсутньої або недостатньої дієздатності фізичної особи.

У фаховій літературі зазначається, що поняття опіки та піклування не є однозначним і, що інститут опіки та піклування має комплексний характер [147; 262, с. 365]. До прикладу, З. В. Ромовська вважає, що опіка та піклування – цивільно-правовий інститут, не пов'язаний із сімейними відносинами, оскільки підопічним може бути той, хто не перебуває з опікуном у кровному спорідненні [241, с. 412]. А отже, опіка та піклування тісно пов'язані з цивільним правом. Цей зв'язок, підкреслює І. В. Апопій, визначається безпосередніми завданнями опіки та піклування, поряд із захистом особистості, особистих прав, здійснюється також і захист майна, майнових прав та інтересів підопічних [4, с. 46]. Опіка та піклування визначається також і як система способів, спрямованих на забезпечення діяльності органів опіки та піклування, опікунів та піклувальників по вихованню малолітніх та неповнолітніх дітей, а також по захисту прав та законних інтересів недієздатних та обмежено дієздатних повнолітніх осіб [6, с. 55]. Зрештою, в опіці та піклуванні вбачають, правовідносини між опікунами, піклувальниками та підопічними, а також між органами опіки та піклування та опікунами, піклувальниками [256, с. 370].

Розглядаючи правову природу інституту опіки та піклування, маємо підкреслити, що окремі положення інституту опіки та піклування мають різну галузеву природу: до норм цивільно-правової приналежності віднесено, до прикладу, правило про участь опікунів в укладенні правочинів, піклувальників у наданні згоди на укладення правочину; в той же час строки та порядок встановлення опіки (піклування), надання органом опіки та піклування згоди на відчуження майна підопічного – закріплюють функції органу державного управління і можуть бути віднесені до публічних (адміністративно-правових).

З огляду на наведене, вбачається правильним висновок Б. К. Левківського, згідно якого відносини опіки та піклування складають комплексний правовий

інститут, в якому провідне місце відведено нормам цивільного права, а їхня дія забезпечена адміністративно-правовою галузевою приналежністю [110, с. 134].

Проте, варто також наголосити і на тому, що інституту опіки та піклування властивий і сімейно-правовий характер, оскільки норми, що регулюють відносини щодо виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, перебувають в межах правового регулювання сімейного права. Так вважав видатний український цивіліст – Г. К. Матвеев, такої ж думки дотримуються і ряд сучасних фахівців у сфері сімейного права [127; 255; 259; 254].

Відстоюючи позицію щодо самостійності сімейного права, як окремої галузі національного права, зауважимо, що воно (сімейне право) не відокремлене від інших ланок правової системи. Навпаки, здатність взаємодії цієї юридично цілісної групи норм з іншими галузями, є важливою структурною ознакою цієї галузі права, що проявляється при субсидіарному застосування його положень щодо суміжних галузей.

Так, питання охорони прав та інтерсів осіб, які потребують опіки та піклування, можуть регулюватися нормами житлового права. Як нами уже наголошувалось, захист майнових прав та інтерсів – займає один із провідних напрямків опіки та піклування, адже йдеться про такий важливий для життєдіяльності особи в цілому об'єкт, як житло. Вкрай важливо чітко усвідомлювати, які дії можуть вчинятися щодо житла підопічних, і саме головне питання – це збереження права користування житлом або ж права власності на нього. Отже, норми житлового права абсолютно закономірно входять до складу інституту опіки та піклування.

Подібна ситуація характерна і для земельного права, без положень якого неможливо обійтися в приватному праві, адже об'єктом права власності (користування) підопічного може виступати – земельна ділянка або її частина. У відносинах опіки та піклування, спрацьовують і норми права соціального забезпечення, оскільки завдяки йому визначаються підстави, порядок та види допомог (пенсій, інших соціальних виплат), які можуть бути призначені

малолітнім, неповнолітнім, обмежено дієздатним та недієздатним особам. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що не можна залишати поза увагою норми трудового прав. Окремі, із перерарохваних осіб, зберігають свою працездатність (обмежено дієздатні особи) або ж вона може виникнути в цей період (неповнолітні діти), що зумовлює необхідність звернення до відповідних нормативно-правових актів у сфері праці – КЗпП України, ЗУ «Про охорону праці», «Про відпустки», «Про оплату праці» тощо.

Отже, питання щодо комплексності інституту опіки та піклування, можна вважати вичерпаним.

Значенню інституту опіки та піклування, в правничій літературі приділена значна увага. Так, А. О. Дутко, інститут опіки та піклування називає одним із традиційних інститутів забезпечення гарантованих державою конституційних прав громадян на захист їх законних інтересів [47, с. 320]. М. В. Зеленіна та І. В. Дзюба, досліджуючи проблемні аспекти призначення опіки та піклування, підкреслюють, що цей інститут – є видом соціального піклування [41, с. 49]. Слушними є і міркування О. І. Мацегоріна, який робить висновок, що правовий інститут опіки та піклування є системою норм різних галузей права, основною метою яких є охорона особистих і майнових прав та інтересів осіб, які не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки [128, с. 144].

Ми приєднуємося до точки зору науковців, які вважають опіку та піклування комплексним інститутом приватного права. Разом з тим, є підстави стверджувати, що попри приватно-правову природу, він також наділений ознаками публічності. Інакше кажучи, інститут опіки та піклування містить в собі норми цивільного, сімейного, адміністративного, житлового, земельного, трудового права та права соціального забезпечення, і повинен тлумачитися шляхом об'єднання (за потреби) названих правових норм. Крім того, вважаємо, що опіку та піклування необхідно розглядати, з одного боку - як вид правової допомоги окремій категорії фізичних осіб, а з іншого - як форму їх влаштування.

Варто також наголосити, що в Україні створено та функціонує ряд компетентних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення особистих

немайнових та майнових прав та інтересів, охорону і захист цих прав окремої категорії осіб – малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних, недієздатних. В першу, чергу такими органами є – органи опіки та піклування.

Правовою основою діяльності органів опіки та піклування є: Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України; Закони України «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та ін.; Постанови КМУ, в числі яких «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаних із захистом прав дитини»; Правила опіки та піклування; накази профільних міністерств тощо.

Як і будь-які відносини, що є сферою регулювання приватного права, відносини опіки та піклування передбачають наявність певного суб'єктного складу. Тож, в якості суб'єктів правовідносин опіки та піклування виступають: органи опіки та піклування; малолітні, неповнолітні діти; особи, визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними; опікуни та піклувальники.

Відповідно до чинного законодавства, органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування, є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Згідно п. 1. 4 Правил опіки та піклування, безпосереднє ведення справ щодо опіки і піклування покладається у межах їх компетенції на відповідні відділи й управління місцевої державної адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих комітетів міських чи районних у містах рад. У селищах і селах справами опіки і піклування безпосередньо відають виконавчі комітети сільських і селищних рад.

Крім того, до кола суб'єктів, уповноважених здійснювати певні види опікунської діяльності, віднесені деякі освітні заклади, служби у справах дітей, органи соціального захисту та органи охорони здоров'я.

Як бачимо в Україні функціонує чимала кількість державних органів, закладів та установ, діяльність яких спрямована на створення належних умов для

осіб, які потребують опіки чи піклування, що безпосередньо має посилити ефективність інституту опіки та піклування в цілому.

Важливим фактором виступає і те, що для допомоги в роботі при органах опіки та піклування створюються опікунські ради, які наділені дорадчими функціями і до складу яких входять представники місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадськості.

Певного значення має і те, що законом наведено перелік осіб (установ), серед повноважень яких закріплено обов'язок негайно повідомляти органи опіки та піклування про дітей, повнолітніх осіб за місцем їх фактичного місцезнаходження, якщо вони підлягають опіці чи піклуванню. Такими особами та установами є: близькі родичі та інші особи; житлово-експлуатаційні контори, будинкоуправління, власники чи орендатори житлових будинків; освітні заклади та керівники навчально-виховних закладів; органи в справах сім'ї та молоді; служби в справах неповнолітніх; органи Національної поліції; органи управління праці та соціального захисту населення, інші організації й установи.

Враховуючи наведене, можна погодитись із Є. Розізнаним, який органами опіки та піклування вважає різні органи влади – місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, окремі відділи цих органів, служби у справах дітей, які функціонують при місцевих державних адміністраціях та місцевих радах, а також консультативні та дорадчі допоміжні органи [234, с. 229].

Без перебільшення, необхідно вести мову про те, що органи опіки та піклування виконують важливу соціальну функцію, спрямовану на забезпечення інтересів осіб, які не можуть самостійно реалізовувати свої права.

Отже, органи опіки та піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації: вирішують питання про встановлення і припинення опіки та піклування; ведуть облік осіб, які потребують опіки (піклування); здійснюють нагляд за діяльністю опікунів і піклувальників; забезпечують тимчасове

влаштування неповнолітніх та непрацездатних осіб, які потребують опіки (піклування); розглядають звернення дітей щодо неналежного виконання батьками (одним з них) обов'язків з виховання або щодо зловживання батьками своїми правами; вирішують згідно чинного законодавства питання щодо грошових виплат дітям, які перебувають під опікою (піклуванням); розглядають скарги на дії опікунів (піклувальників); вирішують питання щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які закінчили навчально-виховні заклади і не мають житла; вживають заходів щодо захисту особистих та майнових прав неповнолітніх дітей і осіб, які перебувають під опікою (піклуванням); беруть участь у розгляді судами спорів, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх дітей та осіб, які перебувають під опікою (піклуванням); установлюють опіку над майном у передбачених законом випадках; охороняють та зберігають житло і майно підопічних; провадять іншу діяльність щодо забезпечення прав та інтересів неповнолітніх дітей та повнолітніх осіб, які потребують опіки і піклування [182].

Що стосується осіб, які в силу різних обставин потребують опіки та піклування, то ними, як уже зазначалось є - малолітні та неповнолітні діти; обмежено дієдатні та недієдатні особи.

В приватному праві малолітньою особою вважається дитина до 14 років; відповідно неповнолітньою – з 14 до 18 років. Однак самого факту, пов'язаного із віковим цензом, недостатньо для встановлення опіки та піклування, необхідно, щоб дитина мала статус сироти; позбавленої батьківського піклування чи такої, що перебуває в складних життєвих обставинах, постраждала від воєнних дій чи збройних конфліктів (про кожен з цих категорій більш докладно мова йтиме в наступних підрозділах дисертаційного дослідження). Єдине додамо, що наразі на рівні закону розширено підстави для надання статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки

та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 10.09.2022 № 1013 (нова редакція п. 24) [187].

Нині статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, може бути наданий дітям, батьки яких: не виконують свої обов'язки з виховання та утримання дитини з причин перебування батьків на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/ тимчасово окупованій території; перебувають у розшуку як зниклі безвісти за особливих обставин або визнані такими, що зникли безвісти за особливих обставин; є військовополоненими (перебувають у полоні держави-агресора); позбавлені особистої свободи (затримані, взяті у заручники) органами влади держави-агресора. На думку І. А. Яніцької та Н. В. Волкової, означені законодавчі новації значно спрощують процес оцінки багатьох фактів і прийняття відповідного рішення на користь дитини [330, с. 101].

Головне, на що необхідно звернути увагу: при отриманні статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, така дитина не може бути усиновленою [324, с. 275].

Наступна категорія можливих підопічних, це - обмежено дієдатні та недієдатні фізичні особи.

В приватному праві, дієдатність фізичної особи розуміється як суспільно-юридична властивість суб'єкта, яке відображає його здатність своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Її передумовами є біологічні складові – нормальний психічний стан і досягнення певного віку, а також психологічні умови – здатність розуміти значення своїх дій та керувати ними. Вважається, що юридичним критерієм обмеження дієдатності є наявність у особи психічних розладів та здатності розуміти значення своїх та керування ними, лише за допомогою інших осіб.

Одним із критеріїв визнання фізичної особи обмежено дієдатною – є наявність у неї психічного розладу. У медичній літературі до таких розладів віднесено: легку розумову відсталість; деякі психічні дефекти, що

супроводжуються інтелектуальним зниженням; психопатії; розлади, пов'язані із зловживанням спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами; нечасто – епілепсію та шизофренію в стані стійкої ремісії. В психіатрії такого роду розлади, за яких здатність до усвідомлення і регулювання своєї поведінки повністю не втрачається, традиційно йменуються непсихотичними [306, с. 54]. На практиці обмежено дієздатними особами можуть бути визнані ті, що мають психічні вади, якщо вони перебували або перебувають на спеціальних обліках із діагнозом «розлади психіки і поведінки внаслідок вживання опіоїдів (інших наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів)» або перебували на стаціонарному лікуванні з діагнозом «психічні поведінкові розлади внаслідок вживання вказаних засобів або речовин» [315, с. 188].

З правової точки зору, це означає, що має місце такий психічний розлад, який знижує здатність до усвідомлення реальної дійсності, але не призводить до повної втрати такої здатності. А ще точніше – психологічний розлад носить тимчасовий (швидкоплинний) характер, і особа позбавлена можливості самостійних дій лише у визначений проміжок часу.

Таким чином, обмежена дієздатність – це триваючий цивільно-правовий стан, який виникає внаслідок психічного розладу, а також внаслідок інших залежностей (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, лудоманія) та викликає нездатність у особи здійснювати певні юридичні дії без згоди інших осіб (піклувальників), або ж такі дії можуть вчинятися за допомогою піклувальника. Обмежено дієздатна фізична особа – це особа, здатність якої розуміти значення своїх дій та керувати ними знижена внаслідок психічного розладу, інших залежностей, що викликають подібний стан, який носить тимчасовий характер. Обмежено дієздатна особа, на відміну від недієздатної, вправі укладати дрібні побутові правочини, інші правочини, але з дозволу піклувальника, і що найголовніше – нести самостійну цивільно-правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання укладених нею договорів та за завдану шкоду.

Щодо іншої категорії – недієздатних осіб. Цивілістичне законодавство не містить поняття «недієздатності», тому воно розкривається шляхом існуючого тлумачення дієздатності фізичної особи. В силу ст. 30 ЦК України, дієздатність, це - здатність фізичної особи своїми діями набувати цивільних прав і самостійно їх здійснювати, створювати для себе цивільні обов'язки і самостійно їх виконувати. Це визначення підтверджує, що лише людина, яка здатна усвідомлювати значення своїх дій, може належним чином здійснювати свої права та виконувати покладені на неї юридичні обов'язки. Тим самим, недієздатність фізичної особи визначається як втрата нею можливості користуватися своїми громадянськими правами внаслідок глибоких порушень психіки [81, с. 41].

Зауважимо, що у деяких зарубіжних країнах, цивільним законодавством визначено правовий стан осіб, які страждають на психічні захворювання. Такі положення закріплені в Німеччині, Англії, Болгарії, Сполучених Штатах Америки, Італії, Франції, Японії та інших.

Майже у всіх європейських країнах розрізняють два види недієздатності – це *morbus* та *vitium*, або душевно слабка людина і у якої спостерігається тимчасове або постійне відхилення від нормального стану. Крім того, різниця між цими двома поняттями не має вагомого значення для цивільного права. Французький кодекс зводить до стану позбавлених дієздатності тільки божевільних та ідіотів (ст. 489), тоді як недоумкуватих він прирівнює до марнотратників та передбачає призначення обом категоріям «судового асистента» (ст. 499), який виконує функції піклувальника, але який не здійснює управління майном підопічного та не представляє його інтересів [301].

ЦК Болгарії містить такі поняття, як «повна заборона» та «часткова заборона». Якщо особи, які досягли 14-річного віку і у них виявлені душевні хвороби (психічні розлади) або фізичні вади, не можуть самі про себе піклуватися, то їм призначається «повна заборона» (визнання особи недієздатною). Після досягнення 18-річного віку, за умови, якщо особа перебуває не у критично важкому стані, встановлюється «часткова заборона»,

тобто особи можуть здійснювати правові дії лише з дозволу своїх батьків або опікунів, однак можуть і самі вчиняти звичайні дрібні правочини та розпоряджатися тим, що здобувають власною працею [335].

Отже, недієздатність – це підтверджений судовим рішенням стан здоров'я фізичної особи, обумовлений таким психічним розладом, який, по-перше, є достатньо вираженим; по-друге, значно знижує критичне ставлення до оточуючого середовища та власної особистості; по-третє, спотворює (викривляє) оцінку реальних подій і свого стану; по-четверте, порушує поведінку, перешкоджає підтримці адекватного контакту з оточенням і позбавляє особу можливості ухвалювати усвідомленні рішення. Відтак, недієздатна особа – це фізична особа, яка в силу наявної у неї психічної хвороби не здатна розуміти значення своїх дій і не може керувати ними. Ступінь здатності фізичної особи розуміти значення своїх дій або ж керувати ними, повинен бути визначеним, доведеним за допомогою специфічних психологічних критеріїв, що в подальшому може призвести до винесення відповідного судового рішення. Оцінка судом ступеню здатності особи розуміти значення своїх дій та керувати ними, також повинна слугувати додатковою гарантією захисту прав осіб, які страждають на психічні захворювання. Для визначення ступеню втрати особою дієздатності, як правило, звертаються до так званого «юридичного критерію».

Сам же юридичний критерій недієздатності включає декілька елементів. В першу чергу, - це нездатність особи самотійно набувати цивільні права і створювати цивільні обов'язки. Разом з тим, зауважимо, що така нездатність не є абсолютною, оскільки здатність реалізувати цивільні права та обов'язки здійснюється опікуном. До того ж, у недієздатної особи зберігається право самотійно вчиняти лише фактичні дії, як от володіти і користуватися житлом, іншим належним йому майном. Крім цього, недієздатність особи не впливає на реалізацію прав та обов'язків, передбачених іншими галузями права: сімейного (аліменти); цивільного процесуального (право на участь у цивільному процесі), соціального забезпечення (пенсія) тощо. Зрештою, юридичним критерієм

недієздатності визнається нездатність особи нести самостійну юридичну, в тому числі цивільно-правову відповідальність за шкоду, завдану іншим особам.

Щодо опікунів та піклувальників. Відповідно до Правил опіки та піклування для безпосереднього здійснення опіки та піклування органами опіки та піклування призначається опікун чи піклувальник [182].

За правилами, встановленими законодавством, а саме: СК України (ч. 1 ст. 244); Правил опіки та піклування (п. 3.2); Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини (п. 38), опікуном (піклувальником) може бути особа, яка досягла 18 років.

Як слушно наголошується у доктрині приватного права, емансиповані фізичні особи, не набувають права стати опікунами, піклувальниками [41, с. 51].

При призначенні опікуна (піклувальника) беруться до уваги їх здатність виконувати опікунські обов'язки, взаємини з підопічними. За загальним правилом, опікун чи піклувальник призначається за згодою особи, яка потребує опіки та піклування, за винятком дитини, яка в силу віку таку згоду висловити не може, і як правило, з числа родичів чи близьких підопічному осіб. Органи опіки та піклування уповноважені здійснювати: перевірку кандидатів у опікуни; ухвалити рішення щодо призначення опікунів; контроль за виконанням опікунських обов'язків; захист прав підопічних у випадках порушень.

Загалом же, рішення про призначення опікуна (піклувальника) ухвалюється після комплексної перевірки особи, яка виявила бажання взяти на себе відповідні зобов'язання. Рішення судів [233], зміст норм ЦК України [300] та ЦПК України [305] вказують на вагому роль органу опіки та піклування, який зобов'язаний надати ґрунтовне рішення та висновок щодо доцільності призначення опікуна. При цьому саме на орган опіки та піклування покладається обов'язок визначити особу, яка за своїми якостями (стан здоров'я, родинні зв'язки тощо) найбільш ефективно може виконувати обов'язки опікуна.

Як бачимо, процес добору потенційних опікунів (піклувальників) має вирішити декілька основних завдань: перше - пріоритетне залучення родичів та близьких осіб; друге – здійснити належну та об'єктивну оцінку фізичних та

морально-психологічних якостей кандидата (відповідно до п. 3.2 Правил опіки та піклування).

В силу імперативних норм закону, кандидат в опікуни (піклувальники) має відповідати таким критеріям: бути повнолітньою та повністю дієздатною особою; мати задовільний стан здоров'я (відсутність психічних розладів, тяжких хронічних захворювань, алкоголізму/наркоманії); мати позитивну репутацію (проводиться перевірка на наявність судимостей за скоєння тяжких злочинів, зокрема щодо насильства в сім'ї; перевірка може включати запити до медичних установ, правоохоронних органів, бесіди з сусідами тощо); третє - врахувати особисті стосунки кандидата в опікуни (піклувальники) з майбутнім підопічним.

Наявність довірчих відносин між опікуном (піклувальником) і особою, над якою встановлюється опіка чи піклування, виступає одним із ключових аспектів питання. Якщо опікуна призначають лише формально, а підопічний не відчуває до нього довіри, це може призвести до конфліктів та неналежного виконання обов'язків. Орган опіки та піклування має організувати зустріч із кандидатом в опікуни (піклувальники) та підопічним (за можливості), щоб оцінити їхню взаємодію; четверте - використовувати бази потенційних опікунів. Якщо серед родичів немає підходящої особи, орган опіки та піклування може звернутися до: волонтерських організацій; спеціалізованих закладів, соціальних працівників.

Орган опіки та піклування, готуючи відповідне подання, зобов'язаний враховувати якнайкращі інтереси особи, над якою встановлюється опіка. Таким чином, суд не ухвалює рішення про призначення опікуна самостійно, а діє на підставі подання органу опіки та піклування, поданого ним або особою, яка претендує на роль опікуна чи піклувальника».

Таким чином, на орган опіки та піклування покладена відповідальність не лише за добір кандидатури опікуна чи піклувальника, а й за забезпечення її відповідності вимогам закону та найкращим інтересам підопічного. Законодавством встановлено критерії, яким має відповідати опікун чи піклувальник (повна цивільна дієздатність, відсутність судимостей, можливість забезпечення догляду тощо) і орган опіки та піклування проводить відповідні

перевірки та документує це у своєму поданні. Суд же, в даному випадку не має інструментів для повноцінної перевірки кандидата в опікуни чи піклувальники. Його роль зводиться до ухвалення остаточного рішення. Тому суд покладається на висновки органу опіки та піклування, який спеціалізується на таких питаннях. Орган опіки та піклування має використовувати комплексний підхід у пошуку опікуна (піклувальника), поєднуючи правові, медичні, психологічні та соціальні критерії оцінки кандидатів. Основна мета – забезпечити належний догляд за особою та мінімізувати ризики зловживань з боку опікунів (піклувальників).

Як і будь-яка юридична процедура, встановлення опіка та піклування, а отже, і призначення опікуна (піклувальника), передбачає подання до відповідних органів пакету документів.

Перелік документів, які мають бути подані потенційним опікуном до органу опіки для підготовки подання до суду для призначення його опікуном наступний: заява; копії паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, яка потребує опіки, та який підтверджує вік особи; рішення суду про визнання особи недієздатною; згода дружини або чоловіка потенційного опікуна на виконання ним обов'язків щодо підопічного; акт обстеження умов проживання особи, яка потребує опіки та опис майна, що їй належить; довідки про стан здоров'я особи, що потребує опіки (якщо вона раніше проживала окремо), та потенційного опікуна чи піклувальника; довідка про реєстрацію місця проживання потенційного опікуна; акт обстеження умов проживання потенційного опікуна і висновок органу опіки та піклування за місцем його проживання про можливість виконувати опікунські обов'язки; довідки про стан здоров'я потенційного опікуна і про місце реєстрації його проживання [182]. Аналогічний пакет документів подається і кандидатами в піклувальники.

Проте, варто наголосити, що на даний час, наведений перелік документів затверджений Правилами опіки та піклування є застарілим.

Для виправлення ситуації, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України надало роз'яснення органам опіки та піклування, у якому

актуалізований переліки документів, які має отримати орган опіки та піклування з урахуванням численних законодавчих змін [185].

Відповідно до цього роз'яснення до особової справи повнолітньої недієздатної особи/особи, цивільна дієздатність якої обмежена, можуть бути включені оригінали документів, повторно видані документи (дублікати), копії документів, у тому числі у випадках, встановлених законом, нотаріально завірених копії документів.

В особовій справі повнолітньої недієздатної особи (особи, цивільна дієздатність якої обмежена), рекомендується зберігати такі документи: повідомлення державних, громадських організацій або заява громадянина (громадян) про виявлення особи, яка потребує встановлення опіки або піклування; копію або оригінал (у разі, якщо опіку чи піклування здійснює орган опіки та піклування) паспорта або іншого документа, що посвідчує особу; копію рішення суду про визнання повнолітньої особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності особи; довідка (медичний висновок) про стан здоров'я повнолітньої недієздатної особи (особи, цивільна дієздатність якої обмежена) (п.п. 3.3 та 3.4 Правил); опис майна повнолітньої недієздатної особи (особи, цивільна дієздатність якої обмежена) (п. 2.7 та 3.3 Правил); акт передачі майна повнолітньої недієздатної особи (особи, цивільна дієздатність якої обмежена) на збереження опікуну/піклувальнику такої особи; ощадна книжка або договір про відкриття рахунку в банківській установі, банківська платіжна картка (у разі відсутності опікуна чи піклувальника (п. 2.12 Правил); акт обстеження умов проживання повнолітньої недієздатної особи (особи, цивільна дієздатність якої обмежена) (п. 3.3 та 4.14 Правил); довідку про реєстрацію місця проживання повнолітньої особи, цивільна дієздатність якої обмежена (п. 3.4 Правил); довідку про реєстрацію місця проживання повнолітньої недієздатної особи; копія або оригінал (у разі, якщо опіку чи піклування здійснює орган опіки та піклування) документа, що підтверджує право власності недієздатної особи/особи, цивільна дієздатність якої обмежена, чи право користування нею житловим приміщенням: правовстановлюючий документ на житлове приміщення та інше нерухоме майно

(свідоцтво про державну реєстрацію права власності, договір оренди (найму) житла, свідоцтво про право на спадщину, ордер тощо) (ст. 71 ЦКУ, п. 1.7 Правил); рішення органу опіки та піклування про влаштування недієздатної особи до інтернату (п. 17 Типового положення про психоневрологічний інтернат [197] та ін.

Щодо малодітніх, неповнолітніх дітей. З цього питання, науковці зауважують, що в умовах воєнного часу виникають ситуації, коли у дітей померли, зникли безвісти тощо батьки, які в мирний час сумлінно виконували свої батьківські обов'язки. Нині кількість дітей, які фактично залишились без батьківського піклування, постійно зростає, і зростає щодня. Також, враховуючи обмежені можливості оформлювати повні пакети документів для таких дітей, нереальністю виявлення точного місця знаходження і підтвердження факту смерті батьків тощо Міністерство соціальної політики (нині – Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України) прийняло рішення спростити деякі процедури [51, с. 37]. Так, М. Лазебна зазначила, що через бойові дії, терористичні обстріли російськими військами мирного населення та масову евакуацію збільшується кількість дітей, батьки яких загинули або про їхню долю та місце перебування нічого не відомо, чинні нормативні акти не надавали можливості влаштовувати таких дітей до сімейних форм виховання. Більше того, процедура влаштування дітей під опіку або піклування родичів вимагає такого переліку документів, який в умовах воєнного стану практично нереально зібрати. При цьому для дітей, травмованих війною та втратою зв'язку з батьками, дуже важливо знаходитись в умовах, максимально наближених до сімейних [109].

Як бачимо, наша держава, незважаючи на вкрай складну ситуацію, не залишає без уваги таку важливу сферу, як забезпечення прав та інтересів осіб, які потребують опіки чи піклування.

Попри те, що законодавство містить чіткі норми щодо діяльності органів опіки та піклування, на практиці їх реалізація супроводжується рядом проблем. Основними труднощами на сьогоднішній день можна назвати наступні: недосконалість законодавства; корупційні ризики; проблеми у здійсненні

контролю органами опіки та піклування за виконанням опікунами чи піклувальниками своїх обов'язків щодо підопічного.

На думку фахівців Департаменту соціальної політики КМДА, законодавче регулювання сфери опіки та піклування, є неузгодженим і частково застарілим, що ускладнює можливість повною мірою забезпечувати потреби осіб, які потребують опіки та піклування. Серед ключових проблем, з якими зіштовхуються органи опіки, виділяють - труднощі у встановленні статусу недієздатної особи, відсутність механізмів перевірки її місцезнаходження та чи жива така особа у разі зміни місця проживання, чи отримує вона пенсію або державну допомогу, а також неможливість оперативного надання допомоги недієздатній особі в ситуаціях, коли її опікун помер. Законодавство не містить чітких положень щодо статусу особи після закінчення строку дії рішення суду про визнання її недієздатною, якщо водночас у суді перебуває клопотання про продовження цього рішення. Відсутні також нормативні акти, які б регулювали, до якого саме суду має звертатися особа для подовження строку дії рішення про визнання її недієздатною у разі зміни місця проживання. Крім того, таких осіб також неможливо зняти з обліку [311, с. 704].

Найбільш серйознішою проблемою - є смерть опікуна. У випадку, коли недієздатна особа не має інших родичів або осіб, які можуть взяти на себе опіку, виникають труднощі з переоформленням її пенсії. Органи опіки та піклування не мають відповідних повноважень, оскільки Пенсійний фонд дозволяє звертатися з питань пенсійного забезпечення лише опікуну або представнику соціального закладу, де перебуває недієздатна особа.

Наступне - відсутність законних механізмів примусового визнання особи недієздатною та призначення їй опікуна чи піклувальника створює серйозні соціальні та правові проблеми. Якщо людина не визнає себе хворою і відмовляється від судово-психіатричної експертизи, судові органи фактично позбавлені можливості вирішити питання її недієздатності. У більшості випадків суди закривають такі провадження, посилаючись на практику Європейського

суду з прав людини, що ставить права особи вище за суспільні інтереси та питання безпеки [292, с. 247].

На практиці органи опіки та піклування часто отримують скарги (переважно від сусідів) на осіб, які страждають на психічні розлади, створюють аварійні ситуації у своїх квартирах або ставлять під загрозу безпеку оточуючих. Проте, для визнання такої особи недієздатною чи обмежено дієздатною, вимагається надання завірених копій її документів, довідки про стан здоров'я, амбулаторну карту тощо. Якщо особа не перебуває на обліку у психіатричному диспансері, отримати ці документи практично неможливо, оскільки вона сама відмовляється їх надавати чи проходити лікування. В цьому випадку органи опіки та піклування опиняються у безвихідній ситуації, адже не мають законних можливостей примусово обстежити таку людину, оскільки відомості про стан здоров'я є персональними даними, захищеними законом [198].

Водночас відсутність ефективних механізмів реагування загрожує як самій особі, так і її оточенню, адже вона може вчиняти дії, небезпечні для власного життя та здоров'я, а також для життя та здоров'я інших осіб. Це свідчить про необхідність законодавчих змін, спрямованих на врегулювання подібних ситуацій із дотриманням прав і свобод людини [207].

Зрозуміло, що чинне законодавство містить основні положення щодо порядку призначення опікунів (піклувальників), однак деякі аспекти все одно залишаються недостатньо врегульованими. Наприклад, відсутні чіткі критерії оцінки моральних та етичних якостей кандидатів в опікуни (піклувальники), що може створювати ризики суб'єктивності при ухваленні рішень органами опіки та піклування.

Іншим питанням, яке в сучасних умовах потребує особливої уваги – це можливість конкретною особою здійснювати опіку в умовах воєнного стану. Маємо на увазі те, чи є кандидат в опікуни чи піклувальники військовозобов'язаним, чи підлягає мобілізації, чи може постійно перебувати з підопічним та забезпечувати йому належний догляд, чи має можливість евакуювати підопічного в разі небезпеки тощо. Так, наприклад, у матеріалах

справи № 718/3304/24 [181] зазначено, що заявник у своїй заяві просив призначити його опікуном, а серед заінтересованих осіб вказав орган опіки та піклування Ставчанської сільської ради. Водночас колегія суддів звернула увагу на можливі порушення прав Держави, інтереси якої в умовах воєнного стану представляють такі органи, як ТЦК та СП, Міністерство оборони України або військова частина, якщо заявник перебуває на військовій службі. Суд також підкреслив, що приватно-правові механізми не мають використовуватися учасниками сімейних відносин для ухилення від виконання обов'язків, передбачених законом. Аналогічні висновки містяться в постанові Верховного Суду від 10 лютого 2021 року у справі № 754/5841/17 [176].

Відповідно до пп. 10 п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», військовозобов'язані, які є опікунами осіб, визнаних судом недієздатними, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації [199]. Крім того, згідно з абз. 14 п. 3 ч. 12 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовці можуть бути звільнені зі служби під час воєнного стану у зв'язку з необхідністю здійснення опіки над особою, визнаною судом недієздатною, за умови відсутності інших осіб, які здійснюють таке піклування [186].

Отже, аналіз наведених правових норм свідчить про те, що призначення особи опікуном може бути підставою для отримання відстрочки від призову або звільнення з військової служби. З огляду на зазначені правові норми, вбачається важлива роль у процесі призначення опікунів, яку відіграють органи опіки та піклування. Саме вони повинні ретельно перевіряти кандидатів, щоб виключити випадки формального встановлення опіки з метою уникнення мобілізації або звільнення з військової служби.

Зараз, коли країна перебуває у стані війни, забезпечення належного контролю за цим процесом є особливо актуальним. Недопущення зловживань сприятиме як захисту інтересів осіб, які дійсно потребують опіки, так і забезпеченню обороноздатності держави. Тому діяльність органів опіки набуває ще більшого значення, оскільки саме вони мають гарантувати, що опіка

призначається виключно в інтересах недієздатної особи, а не використовується як спосіб ухилення від виконання законних обов'язків.

Щодо корупційних ризиків, то вони можуть виникати у ситуаціях, наведених нами вище, особливо, коли статус опікуна може стати підставою для отримання відстрочки від мобілізації або звільнення з військової служби [292, с. 248-249].

На сьогоднішній день контроль органів опіки та піклування за діяльністю опікунів (піклувальників) може також зіштовхуватися з низкою проблем, зокрема: надмірна завантаженість органів опіки та піклування, унаслідок збільшення кількості звернень щодо призначення опікунів і піклувальників; проблематичність здійснення перевірок, адже у деяких випадках опікуни можуть перебувати в інших регіонах або навіть за кордоном, що ускладнює контроль за фактичним виконанням ними своїх обов'язків.

В умовах воєнного стану, коли пересування територією країни також може бути обмеженим, існує висока вірогідність виникнення додаткових труднощів: можливість зловживань, оскільки деякі опікуни можуть формально отримати статус, але фактично не виконувати своїх обов'язків. Для того, щоб виявляти таких осіб, органам опіки та піклування потрібно здійснювати регулярний контроль за виконанням опікунами (піклувальниками) своїх обов'язків, зокрема: частіше здійснювати відвідування підопічного; перевіряти фінансову звітність опікуна (особливо щодо використання майна та коштів підліткової особи) тощо.

Отже, нинішні реалії вимагають удосконалення системи контролю органами опіки та піклування, посилення відповідальності опікунів та створення ефективних механізмів моніторингу, щоб уникнути зловживань і забезпечити належний захист прав такої категорії осіб.

Необхідно також додати, що у разі ухвалення проєкт Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними» (реєстраційний № 6466 від 24 грудня 2021 р.) особи, визнані недієздатними, отримають додаткові права [189]. Зокрема, вони зможуть

самостійно звертатися до суду із заявою про звільнення призначеного їм опікуна, а також це право буде надано членам їхніх сімей [267, с. 120].

На наше переконання, це матиме позитивні наслідки, а саме: - недієздатні особи отримають реальні механізми впливу на ситуації, коли опікун неналежним чином виконує свої обов'язки, зловживає своїм статусом або порушує їхні права; буде посилено контроль за діяльністю опікунів. З'явиться можливість ініціювати перегляд опікунства і це сприятиме підвищенню відповідальності опікунів та зменшенню випадків недбалого ставлення або зловживань; якщо відносини між підопічним і опікуном погіршуються, зміна опікуна може сприяти кращому догляду та створенню комфортніших умов для недієздатної особи; відбудеться сприяння реалізації прав людини, що в свою чергу буде розцінено як крок до наближення українського законодавства до міжнародних стандартів, які передбачають максимальний захист прав людей з обмеженими можливостями та розширення їхньої участі в суспільному житті.

Завершуючи розгляд питання щодо загальної характеристики опіки та піклування як інституту приватного права, маємо констатувати: інститут опіки та піклування, визначається нами як комплексний правовий інститут приватного права, метою якого є забезпечення виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, хвороби батьків або позбавлення їх батьківських прав чи з інших причин залишились без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей, для належного функціонування якого однакового важливого значення мають норми цивільного, сімейного, трудового, житлового, земельного права та права соціального забезпечення. При цьому не виключається застосування норм адміністративного і кримінального права. Звісно, про таке застосування йдеться у виняткових випадках, коли дії опікунів (піклувальників) спрямовуються на шкоду інтересам підопічних, порушують права та кваліфікуються законом як адміністративне чи кримінальне правопорушення.

2.2. Встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві

Найбільш чисельною категорією учасників цивільно-правових відносин виступають фізичні особи. Законом встановлено, що підставою виникнення цивільних прав та обов'язків є дії цих осіб. Зокрема, такими діями вважається: укладення договорів чи інших правочинів, створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; інші юридичні факти (правомірні дії); завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (неправомірні дії) (ч. 2. ст. 11 ЦК України).

Але в силу відомих, як правило, суб'єктивних факторів, не будь-які фізичні особи можуть виступати стороною у договірних відносинах або ж бути суб'єктом недоговорного (деліктного) зобов'язання, оскільки обсяг належної дієздатності унеможливорює таку особу бути носієм відповідного права чи обов'язку. В аспекті нашого дослідження такими є фізичні особи, дієздатність яких обмежена та особи, визнані недієздатними.

Відповідно до ст. 36 ЦК України, суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Варто погодитись із Є. О. Харитоновим, який вказує, що ст. 36 ЦК України визначено основні підстави застосування судом такого обмеження, перелік яких не є вичерпним [151, с. 692].

Сьогодні інститут обмеження цивільної дієздатності знайшов детальну регламентацію як у Цивільному кодексі України, так і в Цивільному процесуальному кодексі України, що зумовлено істотним характером обмежень, яких зазнає особа, обмежена або позбавлена дієздатності [96, с. 47].

Ст. 39 ЦК України закріплено положення, за яким фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого

психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

В обох випадках, правовими наслідками застосування цих положень закону - є встановлення над названою категорією осіб опіки (недієздатні) та піклування (обмежено дієздатні), зміст та значення яких буде розкрито нами далі.

Як нами згадувалось, для визнання фізичної особи обмежено дієздатною, необхідна наявність підстав, визначених законом. Виходячи із положень ст. 36 ЦК України, першою із таких підстав - є наявність у особи психічного розладу, виникнення якого пов'язане із станом її ментального здоров'я, куди входить психічна складова.

Так, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічні та поведінкові розлади є надзвичайно розповсюдженими і вражають до 25% всіх людей в певні періоди їх життя. Кожна четверта сім'я має у своєму складі хоча б одного члена, який страждає на розлади психіки та поведінки, які призводять до тяжкої форми інвалідності, включаючи депресивні розлади, порушення пов'язані з вживанням речовин, які викликають залежність, шизофренію, епілепсію, розумову відсталість [10]. Із загальної кількості зареєстрованих хворих на психічні розлади – 69% становлять хворі працездатного віку, 23% – діти [246, с. 69-70]. За даними 2018 р. в Україні, розлади психіки (з переважною більшістю депресивних розладів) зафіксовано у 481 763 осіб [91, с. 36]. Станом на початок 2025 року кількість осіб із психічними та поведінковими розладами збільшилась на 28 521 особу.

Необхідно також зауважити, що за останнє десятиліття в багатьох країнах світу спостерігається погіршення стану психічного здоров'я населення, простежується й зміна самих захворювань. Рівень психічного здоров'я окремого індивіда визначається впливом багатьох факторів - соціальних, біологічних та психологічних. При цьому, фахівцями вказується: найбільш уразливими до психічних розладів залишаються ті верстви населення, які опинилися в несприятливій життєвій ситуації [91, с. 35-36]. Ось чому питання медичної та

правової кваліфікації психічного розладу, при визнанні фізичної особи обмежено дієздатною, має велике значення.

Слід зазначити, що Міжнародний класифікатор хвороб, називає такі види психічного розладу: органічні розлади (до прикладу, деменція – тобто набуте слабоумство в результаті різних хвороб); шизофренія і шизотипові розлади; афективні розлади (манії, депресії); невротичні розлади (різного роду фобії); розумова відсталість; порушення психологічного розвитку (аутизм); поведінкові і емоційні розлади дитячого і підліткового віку (несоціалізований розлад поведінки); психічні і поведінкові розлади внаслідок вживання психоактивних речовин (алкоголізм, наркоманія); поведінкові синдроми, пов'язані з фізіологічними порушеннями та фізичними факторами (зловживання антидепресантами); розлади зрілої особистості та поведінки у дорослих) [270].

Досліджуючи досвід правового регулювання обмеження дієздатності в зарубіжному законодавстві, М. О. Стефанчук, робить висновок, що основною підставою обмеження дієздатності - є психічний розлад [271, с. 125].

Отже, не вдаючись в подробиці медичного змісту «психічного розладу», зауважимо, що приватне право розглядає такий стан особи, як неможливість особи керувати своїми діями та розуміти їх значення, що створює невизначеність його статусу як учасника (суб'єкта) конкретних правовідносин.

Наступною підставою, яку називає закон для обмеження фізичної особи у дієздатності виступає зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами. Одразу зазначимо, що наявність самого по собі факту зловживання вказаними речовинами, не може бути підставою для визнання особи обмежено дієздатною. Такі підстави виникають лише тоді, коли ця особа в цей же час ставить себе і свою сім'ю в скрутне матеріальне становище. Тобто має місце, акцентує увагу Ж. Васильєва-Шаламова, складна підстава, яка передбачає дотримання двох вказаних умов [20, с. 82]. Подібну точку зору займає і С. М. Мамедова, яка підкреслює: щоб бути підставою для обмеження у дієздатності, таке зловживання, повинно обов'язково нести негативний наслідок, який проявляється у тому, що особа своїми діями ставить себе чи свою сім'ю, а

також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [123, с. 234].

Для повноти дослідження окресленої проблематики, вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на тлумаченні таких понять як спиртні напої, наркотичні засоби, токсичні речовини, ігрова залежність.

Віднесення напоїв до категорії спиртних (алкольних) здійснюється відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», де в ст. 1 визначено: «алкольний напій - напій, одержаний шляхом спиртового бродіння крохмалевмісної чи цукровмісної сільськогосподарської продукції або вироблений на основі спирту етилового та/або спиртового дистиляту, та/або іншого алкольного напою, з вмістом спирту етилового понад 0,5 % об., а також з вмістом спирту етилового 8,5 % об. та більше [190].

Загалом же, аналіз судової практики свідчить, що зловживання алколем є найбільш поширеною причиною ініціювання заінтересованими особами питання про обмеження дієздатності тієї чи іншої особи [20, с. 82].

Щодо поняття наркотичних засобів, то існує декілька критеріїв їх визначення. Зокрема, за медичним критерієм – це природні чи синтетичні речовини, які мають специфічний вплив на центральну нервову систему людини (ейфорія, галюцинація, ступор, нечутливість до болю). За соціальним критерієм – немедичне вживання наркотичних засобів набуло ознак соціального явища, яке негативно впливає на соціальні зв'язки в суспільстві. Юридичний критерій включає поєднання медичного та соціального критерію і передбачає визнання певних засобів забороненими в законодавстві та включення їх у відповідний нормативно-правовий акт [170].

Токсикоманія вважається одним із найнебезпечніших видів наркотичної залежності. Це - хвороба, спричинена регулярним вживанням психоактивних речовин, які не входять до списку наркотичних, але мають негативне медичне і

соціальне значення. Якщо простіше - особи вживають токсичні речовини (природні чи синтетичні, препарати, рослини), які формально не відносяться до наркотичних речовин (не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України), які впливають на психофізіологічний стан людини, здатні спричинити залежність від них та викликати психічний розлад, що характеризується маренням і галюцинаціями [194].

Якщо вести мову про зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, то слід зазначити, що використання законодавцем терміну «зловживання» свідчить не про просте (звичайне) використання відповідних речовин, а так би мовити, про «використання на шкоду», тобто таке їх вживання, яке призводить до негативних наслідків. Для суду переконливим «фактором» залишається факт перебування особи на обліку в наркологічному диспансері.

В якості останньої підстави визнання фізичної особи обмежено дієздатною закон називає – зловживання азартними іграми.

Розглядаючи цей аспект питання, звернемося до історії. Зокрема, ще в 1977 році, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, стан, пов'язаний з азартними іграми, було визначено, як психічне захворювання і внесено до статистичної класифікації хвороб та пов'язаних із ними проблем зі здоров'ям МКГ-9 під офіційною назвою «надмірної азартної пристрасті». Згодом, у 1980 році Американською психіатричною асоціацією було поширено офіційну назву такого захворювання – «патологічна азартна гра». На думку зарубіжних спеціалістів, з того часу медичний та технологічний прогрес створив ще більше доказів щодо природи такого розладу, що призвело до його рекласифікації. У поточній класифікації DSM-V, введений у 2013 році, патологічна схильність до азартних ігор була перейменована в «ігровий розлад» і перекласифікована як «схильність до поведінкової залежності» поряд із залежністю від інших речовин, таких як алкоголь та наркотиків. З 2022 року нова МКГ-11 також перекласифікувала залежність від азартних ігор як азартний розлад, який

переважно виявляється онлайн або в автономному режимі, та закріпила його у розділ «Вживання психоактивних речовин і пов'язані з ним розлади» [336, с. 5].

З точки зору вітчизняних дослідників, термін «ігроманія» в українському правовому полі з'явився у 2013 році, оскільки його було згадано в Інформаційній довідці про дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі при обігу комп'ютерних ігор на території України, виданої Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі [Кострицький, с. 19]. Зокрема, в цьому документі, ігроманія (ігрова залежність, лудоманія, гемблінг) визначалась як захворювання, що характеризується великим і невтомним патологічним потягом до азартних ігор. Лудоманія - визначена як хвороба (офіційний медичний діагноз), яка внесена до DSM-IV (Міжнародний довідник класифікації захворювань) [45].

За медичними критеріями, основна ознака лудоманії полягає у частих повторних епізодах азартної гри, які домінують у житті особи на шкоду соціальним, професійним, матеріальним та сімейним цінностям та зобов'язанням [235].

Зрештою, необхідно згадати і положення ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», де закріплено, що «азартна гра», це – будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості, а також знань і майстерності гравця [191].

Щодо практичних аспектів питання. Якщо розглядається справа про обмеження дієздатності особи суд, встановивши, що існують достатні дані, які свідчать про психічний розлад, призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану особи. Такими даними можуть бути довідка про стан здоров'я, виписка із історії хвороби та інші документи, видані лікувально-профілактичними закладами. Як зазначено у ст. 7 Закону «Про психіатричну допомогу», забороняється визначати стан психічного здоров'я особи та

встановлювати діагноз психічних розладів без психіатричного огляду особи, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи помертньо [203].

Наведемо приклад із судової практики: до суду звернувся із заявою батько, оскільки протягом тривалого часу дочка постійно грає в азартні ігри на ігрових автоматах, в ігрових залах, в інтернеті. Для цього вона бере кошти в кредит у різних кредитних установах під великі відсотки, а потім програє та не може повернути. Своєю поведінкою дочка ставить у важке матеріальне становище сім'ю, оскільки саме він змушений сплачувати кредитні кошти. Згідно з висновком судово-психіатричного експерта, вбачається, що ОСОБА_2 виявляє ознаки патологічного потягу до азартних ігор. За психічним станом підекспертна може усвідомлювати значення своїх дій (бездіяльність), проте наявний психічний розлад істотно впливає на її здатність керувати ними. Рішенням Луцького міськрайонного суду Волинської області 19 червня 2020 року по справі № 161/20102/19 заяву задоволено [232].

З огляду на наведене, є всі підстави приєднатися до позиції фахівців, які вважають, що зловживання громадянином спиртними напоями, наркотичними засобами або токсичними речовинами, саме по собі достатньо свідчить про необхідність втручання в його дії з боку держави. Однак цивільне право не ставить мету лікування осіб від алкоголізму чи наркоманії, токсикоманії, ігрової залежності, як і не має мети покарати їх за подібні зловживання. Регулювання майнових відносин у ситуації з громадянами, які зловживають спиртними напоями і наркотичними засобами, припускає втручання держави тільки за умови, що цей громадянин своїми діями ставить у скрутне матеріальне становище себе або свою сім'ю [24, с. 125].

Отже, якими б не були підстави визнання фізичної особи обмежено дієздатною, основним завданням піклувальника, і водночас метою встановлення піклування є захист майнових прав та підопічного та майнових інтересів його сім'ї.

В силу ст. 37 ЦК України, фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Якщо ж

мова йде про правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових - вони вчиняються виключно за згодою піклувальника. Крім того, обмежено дієздатна особа без письмового дозволу піклувальника не може самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними.

Щодо недієздатних осіб. Нами уже наголошувалось, що фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Українськими дослідниками «недієздатність» переважно визначається як втрата особою здатності здійснювати всі свої цивільні права та обов'язки внаслідок тяжкого порушення стану психічного здоров'я [314, с. 107].

Разом з тим, варто погодитись із фахівцями, які аргументовано доводять, що визнання особи недієздатною – це не тільки визначення стану здоров'я, але й складне юридичне поняття, яке містить в собі два критерії: медичний та юридичний (психологічний). Під медичним критерієм слід розуміти «хронічний, стійкий психічний розлад». Другий, юридичний (психологічний) критерій, вказує на нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Але чіткого розмежування юридичного (психологічного) та медичного критерію, існувати не може. Вказані критерії одночасно несуть як медичний, так і юридичний характер. Юридичний критерій недієздатності має, перш за все, психологічну природу. Він свідчить про тяжкість психічного захворювання, ступінь розладів у інтелектуально-мнестичної та емоційно-вольової сферах психічної діяльності. Не кожний психічний розлад призводить до нездатності особи брати участь у цивільних відносинах, а тільки такий його ступінь (глибина), який суттєво впливає на волю, пам'ять та інтелект хворого, що позбавляє його можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними [314, с. 107; 315, с. 185-186; 14, с. 95-96; 171, с. 245].

Стан недієздатності характерний тільки для фізичних осіб та встановлюється в судовому порядку, після обов'язкового проведення судово-

психіатричної експертизи [14, с. 95]. Таким чином, для визнання особи недієздатною встановити, тільки наявність психічного захворювання недостатньо.

Враховуючи, що передбачені законодавством можливості обмеження цивільної дієздатності фізичної особи і, тим більше, визнання її недієздатною спричиняють, істотне применшення можливостей щодо реалізації такими особами своїх прав і свобод, використання названих процедур має бути в кожному конкретному випадку обґрунтованим, виключаючи зловживання із боку заінтересованих осіб [171, с. 241].

Як бачимо, межа між дієздатністю та недієздатністю психічно хворого встановлюється відповідно до юридичного (психологічного) критерію – здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, визначення якого віднесено до компетенції судово-психіатричних експертів.

Подібну точку зору висловлено і Т. В. Водоп'ян, якою виділено три критерії недієздатності: медичний – наявність психічного розладу як такого патологічного стану, при якому звужуються, зникають чи спотворюються критерії психічного здоров'я; психологічний – нездатність чи зменшена здатність внаслідок психічного розладу розуміти значення своїх дій і керувати ними; юридичним – нездатність особи своїми діями в повному об'ємі породжувати цивільно-правові наслідки, передбачені законом. Як і попередній науковець, авторка вважає, що встановлення психічної хвороби і недоумства з одного боку, і визнання внаслідок цього особи недієздатною, з другого, є нерівнозначними поняттями. Вирішення першого питання належить до сфери медицини і входить у компетенцію відповідних медичних установ; вирішення другого - охоплює сфера права і є компетенцією суду. Сам по собі факт психічного розладу, який хоч і є очевидним для оточуючих та підтверджений медичною довідкою, не дає підстав вважати особу недієздатною. Такий юридичний стан, як недієздатність встановлюється включно рішенням суду [21, с. 5, 6].

З огляду на наведене, особливості поняття та змісту «недієздатності» можуть бути зведені до наступного: медичним критерієм виступає не будь-який психічний розлад, а хронічний (тривалий і стійкий) та, як правило, психотичний; психологічний критерій визначається не тільки на момент вчинення конкретної дії, а й на майбутнє; юридичний критерій включає в себе нездатність: самостійно набувати цивільних прав і створювати цивільні обов'язки; здійснювати їх шляхом власних юридичних дій; нести самостійну майнову відповідальність.

З нашої точки зору, заслуговує на підтримку і позиція практиків, які вказують, що передбачена законом можливість позбавлення особи цивільної дієздатності насамперед спрямована на забезпечення захисту прав та інтересів цієї особи в той період, коли її власні юридично значимі дії становлять загрозу порушення її ж прав протягом часу, коли стан психічного здоров'я особи не дає їй можливості адекватно сприймати свій статус, формувати й виражати власну волю [Романюк, Майстренко, с. 44].

Розглядаючи питання щодо ключових засад захисту цивільних майнових прав обмежено дієздатних та недієздатних осіб, С. М. Бойко, слушно зауважував, що правові основи захисту цивільних майнових прав обмежено дієздатних та недієздатних осіб становлять гарантію захисту майна та забезпечення всього майнового комплексу прав цієї специфічної категорії учасників майнових правовідносин [13, с. 72].

За загальним правилом, опікуном над недієздатною особою призначається особа, що добровільно погоджується виконувати відповідні обов'язки (ст. 63 ЦК), й відповідно опікун повинен здійснювати їх на засадах добросовісності та розумності, безпосередньо вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів недієздатної особи (ст. 67 ЦК), не обмежуючи її права формально чи безпідставно.

Як зазначено у Постанові Чернівецького апеляційного суду від 6 лютого 2025 року (Справа № 718/3304/24) [181] «при призначенні опікуна важливі і обов'язково повинні враховуватися особисті приязні взаємини між опікуном і підопічним, що забезпечить нормальне життєзабезпечення підопічного. Орган

опіки та піклування зобов'язаний перевірити здатність особи виконувати обов'язки опікуна та надати відповідний висновок. Суд може призначити конкретну фізичну особу опікуном недієздатної особи лише за умови наявності подання від органу опіки та піклування, яке підтверджує доцільність призначення саме цієї особи опікуном». Такий висновок викладений в постановках Верховного Суду від 20 травня 2020 року в справі № 736/1508/17 (провадження № 61-39361св18) [177], від 28 лютого 2024 року в справі №372/3474/21 (провадження № 61-16349св23) [178]. Окрім Правил опіки та піклування Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в своїх постановках від 07 квітня 2022 року по справі № 712/10043/20 (провадження № 61-21311 св 21) [175] та від 08 січня 2024 року у справі № 753/1905/22 (провадження № 61 8758св23) [179] зазначив, що «призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за поданням органу опіки та піклування, яке повинне відповідати вимогам закону щодо його обґрунтованості та змісту, має бути подано в належній процесуальній формі згідно вимог ЦПК України.

Орган опіки та піклування, готуючи відповідне подання, зобов'язаний враховувати якнайкращі інтереси особи, над якою встановлюється опіка. Таким чином, суд не ухвалює рішення про призначення опікуна самостійно, а діє на підставі подання органу опіки та піклування, поданого ним або особою, яка претендує на роль опікуна чи піклувальника». Наприклад, з матеріалів справи № 718/3304/24 [181] вбачається, що рішенням виконавчого комітету Ставчанської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області № 74/10 від 10.10.2023 р. було затверджено висновок опікунської ради від 02.10.2023 р. та визнано можливим виконання ОСОБОЮ_1, 1990 року народження, обов'язків опікуна (піклувальника) над ОСОБОЮ_2, 1937 року народження, який є особою з інвалідністю 1 групи та має значну залежність від інших осіб при виконання важливих соціально-побутових функцій, в разі встановлення судом його недієздатності (обмеженої дієздатності). Однак, матеріали справи не містили подання органу опіки та піклування, яке б відповідало вимогам закону щодо його

обґрунтованості та змісту, поданого в належній процесуальній формі згідно з вимогами ЦПК України. Окрім того, як зазначив суд, в матеріалах справи була відсутня інформація про неможливість виконання функцій опікуна членами сім'ї першого ступеня спорідненості за наявності таких. Ураховуючи норми матеріального права, які регулюють спірні правовідносини, відсутність у матеріалах справи подання органу опіки та піклування щодо доцільності призначення ОСОБА_1 опікуном над ОСОБА_2, суд першої інстанції відмовив в задоволенні заяви, а Чернівецький апеляційний суд погодився з таким рішенням та залишив його в силі. Таким чином, ми бачимо, що на практиці суди, як і вимагає того чинне законодавство, не призначають особу опікуном (піклувальником) недієздатної (обмежено дієздатної) особи без подання кандидатури опікуна (піклувальника) органом опіки та піклування до суду.

Але, водночас, варто зазначити, що і таке подання органу опіки та піклування оцінюється судом з точки зору його обґрунтованості і не є обов'язковим для суду. Так, візьмемо для прикладу Постанову Одеського апеляційного суду від 11.02.2025 року у справі № 522/17902/23 (провадження: 22-ц/813/1698/25) [180], в якій суд, перевіrivши надане Приморською районною адміністрацією Одеської міської ради подання про призначення заявника ОСОБА_1 опікуном ОСОБА_3, вважає, що Орган опіки та піклування не з'ясував усі необхідні умови, передбачені статтею 67 ЦК України (в поданні не відображені дані про ставлення недієздатної особи до кандидатури опікуна, не зазначено про відсутність в сім'ї майбутнього опікуна (піклувальника) захворювань, що перешкоджають влаштуванню до нього особи, яка потребує опіки, що має бути підтверджено довідкою лікувальної установи, не зазначено про неможливість інших близьких родичів призначення опікунами). Це подання визнано судом формальним та поверхневим, що не відповідає вимогам закону, встановленим для вирішення даних питань. У своїй Постанові колегія суддів зазначила, що призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за поданням органу опіки та піклування, проте без доведення передбачених законом умов воно не може бути підставою для призначення опікуна у судовому порядку.

Наведені нами судові рішення підтверджують, що українська правова система виключає будь-яку формальність при підготовці та розгляді цієї категорії справ.

Правовим наслідком визнання особи недієздатною є – заборона вчинення нею будь-яких правочинів; здійснення правочинів від імені недієздатної особи покладається на опікуна (ст. 41 ЦК України).

На думку І. А. Коваленко, яку ми схильні підтримати, призначення опікуна, можна визнати також певними превентивними засобами захисту прав та інтересів невизначеного кола інших осіб - учасників цивільних правовідносин, які, наприклад, мають намір вступити з недієздатною особою в договірні правовідносини, адже нездатність особи розуміти значення своїх дій та керувати ними безумовно є вадою волі сторони й підставою для визнання недійсним правочину, вчиненого за безпосередньої участі такої особи [72, с. 57].

Одним із ключових питань у приватному праві – є захист майна, майнових прав осіб, дієздатність яких обмежена або взагалі відсутня.

Правове регулювання майнових відносин при опіці та піклуванні здійснюється на підставі норм ЦК України та положень, закріплених Правилами опіки та піклування. Законодавець визначив ключові положення у відносинах щодо опіки над майном повнолітньої особи, над якою встановлено опіку чи піклування: знаходження такого майна в іншій місцевості аніж місцевість проживання (перебування) його власника; наділення повноваженням зі встановлення опіки над майном органів опіки та піклування; встановлення опіки над майном органом опіки та піклування за місцезнаходженням відповідного майна; переліку документів, на підставі яких приймається рішення про встановлення опіки над майном повнолітньої недієздатної особи та особи, дієздатність якої обмежена; вимог до потенційного суб'єкта здійснення опіки над майном; повноважень суб'єкта здійснення опіки над майном повнолітньої недієздатної особи та особи, дієздатність якої обмежена; механізму встановлення і здійснення опіки над майном, зокрема з урахуванням суб'єктів здійснення опіки чи піклування над власником майна: опікун або піклувальник чи спеціальний

заклад, чи орган опіки та піклування; підстав та порядку припинення опіки над майном повнолітньої недієздатної особи та особи, дієздатність якої обмежена; заходів контролю за здійсненням опіки над таким майном; взаємодії органів опіки та піклування за місцем проживання повнолітньої недієздатної особи чи особи, дієздатність якої обмежена, і за місцем знаходження відповідного майна такої особи; інших особливостей реалізації статті 74 ЦК України [268, с. 142].

В правничій літературі, можна зустріти різні тлумачення поняття опіки над майном фізичних осіб. Так, зокрема Н. С. Адаховською, це поняття сформульовано як комплекс превентивних та захисних норм, інших правових засобів, спрямованих на забезпечення і реалізацію суб'єктивних прав малолітніх, недієздатних осіб та осіб, які через тривалу відсутність у місці свого проживання не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, в їх нормальному (позитивному) розвитку, а також на забезпечення відновлення прав та інтересів у випадку їх порушення [1, с. 4]. Більш спрощене поняття опіки над майном, пропонує А. М. Соцька, яка вважає, це формою забезпечення збереження майна підопічної особи [268, с. 144].

З нашої точки зору, для ефективного правового регулювання майнових прав осіб, які в законному порядку визнані недієздатними, особливо їх захисту, більш актуальним, є визначення не поняття самого майна, а його правового режиму. Ми солідарні з Ю. Пацурківським, який розглядаючи загальну проблематику правового режиму власності, визначає правовий режим як особливий порядок правового регулювання, виражений в поєднанні певних юридичних засобів (дозволів, заборон, позитивних приписів), яким створюється та забезпечується відповідний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [161, с. 7]. Слушними видаються і висновки автора, що правовий режим характеризує специфіку правового регулювання, яка може визначатися такими факторами: особливостями суспільних відносин, які врегульовуються; ступенем втручання держави, який обумовлюється особливістю відносин, що врегульовуються, і специфічними рисами конкретних життєвих обставин [161, с. 8].

Також нам імпонує позиція А. А. Кушнір, відповідно до якої правовий режим нерухомого майна розглядається як особливий правовий стан, поширений на певне коло правовідносин, встановлений у нормативно-правових актах правовим регулюванням, який визначає коло прав та обов'язків суб'єктів прав на нерухомі речі, порядок та способи їхнього здійснення, охорони та захисту. Такий правовий режим покликаний сприяти найкращому забезпеченню приватних та публічних інтересів у сфері здійснення прав на майно, запобігати їхньому порушенню та ефективно протидіяти тим порушенням, що вже сталися [108, с. 112]. Не можемо не приєднатися і до думки Ю. О. Заїки, який пропонує правовий режим розглядати як установлений у законодавстві порядок набуття, користування та відчуження речей як об'єктів цивільного права [281, с. 71].

Узагальнюючи наведені вище наукові позиції, нами пропонується визначити правовий режим майна осіб, над якими встановлену опіку чи піклування, як режим зі спеціальним статусом, який покладає додаткові обов'язки та містить певні заборони стосовно дій суб'єктів, які наділені правом реалізувати майнові права своїх підопічних. До прикладу, в якості додаткового обов'язку може виступати необхідність у випадках, встановлених законом, звернення до органів опіки та піклування чи суду. Зокрема, відповідно до ст. 68 ЦК України, опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички. Крім того, опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою. Заборона діє у випадках, коли в силу ст. 71 ЦК України, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування: відмовитися від прав на майно підопічного, у тому числі речових прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; вчиняти правочини щодо: об'єкта житлової нерухомості та/або земельної ділянки, на якій розміщений такий об'єкт, власником або користувачем яких є підопічний; відчуження (у тому числі шляхом міни або внесення (передачі) до статутного (складеного) капіталу

(пайового фонду) юридичної особи чи як вступного, членського та/або цільового внеску члена кооперативу), поділу, виділу нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості, іншого цінного майна, зокрема транспортних засобів, власником якого є підопічний.

В юридичній літературі свого часу обґрунтовувався висновок щодо необхідності законодавчої заборони призначення опікуном (піклувальником) одного з подружжя над другим у разі встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 119 СК України) [138, с. 14]. Однак така пропозиція не була підтримана законодавцем.

На правовий режим майна осіб, над якими встановлено опіку чи піклування, може вплинути форма та вид права власності, наявність речових прав третіх осіб або інших обтяжень, встановлених законом, договором, судом тощо.

Отже, за своєю юридичною природою обмеження фізичної особи у дієздатності та визнання її недієздатною, є явищами одного порядку. В основу такого висновку нами, перш за все покладено загальний наслідок – неможливість самостійно здійснювати права та обов'язки – для недієздатних осіб та необхідність отримання згоди на здійснення окремих юридично значимих дій – для осіб, чия дієздатність обмежена. Однак, не зважаючи на те, що названі правові конструкції приналежні до інституту опіки та піклування, слід вести мову про їх відокремленість. В принципі на таке розмежування вказує безпосередньо законодавець, оскільки визначає різні підстави застосування певних положень закону та передбачає неоднакові правові наслідки такого застосування.

Зрештою, і про це ми вже також згадували, абсолютно різними за своїм змістом є наслідки зміни фізичною особою свого правового статусу.

Визнання особи недієздатною, повністю виключає її самостійність, і по суті, маємо своєрідну форму представництва, де права та обов'язки недієздатної особи перебирає на себе опікун. В іншому випадку – обмеження фізичної особи у дієздатності, так би мовити, дещо скорочує її можливості бути самостійним

суб'єктом, оскільки вимагає, у випадках, встановлених законом, участі піклувальника.

До того ж, у випадках визнання особи недієдатною маємо лише одну підставу – наявність у особи стійкого психічного захворювання, підтвердженого відповідним діагнозом. Тоді, як при вирішенні питання про обмеження фізичної особи у дієдатності, закон дає більш розширений перлік підстав. Тут має місце психічний розлад; зловживання спиртними напоями, токсичними речовинами, наркотичними засобами, ігрова залежність. Та саме основне, на чому зосереджує увагу законодавець – такі дії (стани) повинні призводити до тяжкого матеріального становища особи та інших осіб, яких вона по закону зобов'язана утримувати. Інакше кажучи, сам закон визначає, що всі названі обставини спрацьовують лише тоді, коли існує скрутне матеріальне становище особи та його сім'ї.

З нашої точки зору в основі розмежування даних правових конструкцій, повинна лежати одна із ключових засад приватного права – автономія волі учасників.

Наголосимо, що ця засада має місце уже на етапі самого виникнення таких відносин, і є основним критерієм відмінності. Підстави, визначені законом для обмеження дієдатності фізичної особи, за своєю сутністю – є станами, які в міжнародних класифікаторах визнані – хворобами. Однак, і ми наполягаємо на цьому, причини виникнення таких хвороб, їх перебіг – в одних випадках (психічні розлади) не залежить від волі особи; в інших – перебувають у безпосередньому зв'язку з діями особи (зловживання алкоголем, наркотиками, токсичними речовинами, азартними іграми) і тими наслідками, які це потягло за собою.

Психічний розлад не виникає за бажанням особи, він може виникати через дії інших осіб або вплив зовнішніх факторів, і є не прогнозованим. Тоді, як будь-якого роду зловживання, це – свідомий вибір особи, реальне (не вигадане) усвідомлення наслідків, які обов'язково настануть.

Ми переконані, що наслідок у вигляді скрутного матеріального становища, не може застосовуватись у випадках, пов'язаних із наявністю у фізичної особи психічного розладу. Так само скрутне матеріальне становище не може враховуватись при алкоголізмі, наркоманії, токсикоманії, лудоманії, оскільки в усіх Міжнародних класифікаторах захворювань, вони визнані – психічними хворобами.

У зв'язку з чим, пропонуємо, ч. 2 ст. 36 Цивільного кодексу України, викласти у такій редакції:

«2. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми, внаслідок чого в неї діагностовано психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними».

В аспекті нашого дослідження, ми неодноразово наголошували, що фізичні особи здійснюють свої права та обов'язки самостійно. Разом з тим, є ряд фізичних осіб, які в силу певних об'єктивних обставин не мають можливості особисто брати участь у тих чи інших цивільних правовідносинах. Такими обставинами є: недосягнення певного віку (малолітність, неповнолітність) або незадовільний стан здоров'я (обмежена дієздатність, недієздатність). Над такими фізичними особами встановлюється опіка чи піклування, де в свою чергу опікун (піклувальник), так би мовити, доповнює відсутність необхідного обсягу дієздатності підопічного.

Однак, законом передбачено і інші випадки, коли здійснення прав та обов'язків покладається на інших осіб. Йдеться про норму ст. 78 ЦК України, якою передбачено, що дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, має право обрати собі помічника. З огляду на наведене, підтримуємо думку О. В. Макаренка, який вказує, що подолання перешкод, яких людина, внаслідок незадовільного стану соматичного здоров'я, зазнає на шляху до реалізації належних їй прав та виконання покладених на неї обов'язків, – досягається через такий правовий

засіб як надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків [120, с. 35].

Раніше чинне цивільне законодавство оперувало таким поняттям, як «патронаж», але поступово відійшло від такої термінології, замінивши чинною нині нормою, вже згаданої нами, ст. 78 ЦК України.

Варто нагадати, що саме поняття «патронаж», як поняття правове, розглядають у двох значеннях. Так, наприклад, в широку розумінні, патронаж – це різноманітні види соціальної допомоги (послуг), в тому числі медичних, побутових, які надаються нужденним верствам населення (соціально незахищеним, мало захищеним громадянам) і включає контроль з боку держави за здійсненням такого виду нагляду. У вузькому розумінні, «патронаж» визначається як цивільно-правовий інститут, що об'єднує норми, які регламентують підстави та порядок надання регулярної правової допомоги (послуг) дієздатним особам, які фізично (за станом здоров'я, і як правило в силу похилого віку) не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. Така допомога надається шляхом укладення договору з вказівкою фактичних дій, які має вчиняти помічник стосовно свого підопічного, якому, натомість, бракує фізичних можливостей самостійно здійснювати свої права та обов'язки [286, с. 135].

Отже, можна припустити, що надання допомоги фізичній особі, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки та встановлення опіки та піклування – є різними за своєю сутністю правовими конструкціями. Така відмінність в першу чергу, виявляється в підставах виникнення названих відносин. Так, опіка та піклування встановлюється над фізичними особами, які мають недостатній обсяг дієздатності або ж вона взагалі відсутня, а патронаж – є формою надання допомоги дієздатним фізичним особам.

В силу закону, опікун (піклувальник) призначається за рішенням суду за поданням органу опіки та піклування. До того ж, фізична особа може бути призначена опікуном або піклувальником лише за її письмовою заявою (ст. 58-

63 ЦК України). Щодо помічника фізичної особи, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, то він призначається за заявою особи, яка потребує допомоги, при цьому ім'я її помічника реєструється органом опіки та піклування та підтверджується відповідним документом, зразок якого встановлюється Міністерством юстиції України [297, с. 110].

На нашу думку, відмінністю між даними формами піклування можна назвати і спосіб (процедуру) вибору опікуна (піклувальника) та помічника. Якщо йдеться про призначення опікуна (піклувальника), то ключовим моментом, все ж таки, виступатиме рішення суду, який погодить/не погодить кандидатуру опікуна (піклувальника). І зазвичай, з такою ініціативою виходить саме орган опіки та піклування, в повноваження якого входить виявлення осіб, що потребують опіки та піклування та призначення їм опікуна (піклувальника). Тоді ж, коли йдеться про призначення помічника, з такою ініціативою має виходити безпосередньо саме та особа, яка потребує допомоги.

Але на цьому, по суті, розбіжності закінчуються, оскільки повноваження опікуна (піклувальника) та помічника певною мірою збігаються та спрямовані на забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Таку ж мету переслідує і інститут опіки та піклування, що визначено ст. 55 ЦК України.

Разом з тим, вважаємо, що є підстави стверджувати, що проблематика приналежності опіки і піклування та надання дієздатній фізичній особі допомоги до одного правового інституту – залишається на порядку денному і потребує подальших наукових досліджень.

Доцільно зупинитися ще на одному аспекті питання – цивільно-процесуальному, а саме - на особливостях розгляду справи, якщо український громадянин перебуває на території іноземної держави.

Справи про обмеження цивільної дієздатності чи про визнання недієздатним громадянина України, який проживає за кордоном, є справами з

«іноземним елементом» (ст. 1 ЗУ «Про міжнародне приватне право»). Це породжує питання юрисдикції такої категорії справ: суди якої держави – український суд як суд держави громадянства фізичної особи, чи іноземний суд як суд держави, в якій громадянин України наразі проживає, – є компетентними розглядати таку справу, а також питання взаємодії компетентних органів обох держав.

Внаслідок російської агресії чимала кількість громадян України, у тому числі і тих, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки, і над якими встановлено опіку чи піклування, вимушено змінили місце проживання, виїхавши за кордон. У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання соціальних та економічних прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, в умовах дії правового режиму воєнного стану, зазначено, що станом на 24 лютого 2022 року в Україні зареєстровано 35 372 особи, які визнані недієздатними [269].

Варто звернути увагу, що упродовж 2023 року, іноземні суди констатували істотне збільшення заяв про обмеження у дієздатності та про визнання недієздатними громадян України, які проживають за кордоном. Йдеться також і про тих громадян України, які були визнані недієздатними українським судом і щодо яких закінчився 2-річний строк, встановлений рішенням українського суду відповідно до ч. 6 ст. 300 ЦПК України.

Джерелами правового регулювання визначення підсудності справ про обмеження у дієздатності чи про визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, є ст. 76 ЗУ «Про міжнародне приватне право», ст. 295 ЦПК України, а також двосторонні договори України про правову допомогу у цивільних і сімейних справах. Останні зазвичай містять окрему статтю «Обмеження в дієздатності або визнання особи недієздатною (повне і часткове визнання недієздатним») і закріплює не лише норми про міжнародну підсудність, але й колізійні норми, які визначають правом якої держави має керуватися компетентний суд при вирішенні справи. До прикладу такою -

є стаття 22 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року [46].

Необхідно зазначити, що у 2023 році до Верховного Суду, за посередництвом Міністерства юстиції України, надійшло декілька запитів від польських судів, в яких було відкрито провадження у справі про визнання недієздатним (або про обмеження у дієздатності) громадянина України, який проживає у Республіці Польща. Польські суди, посилаючись на положення статті 22 Договору між Україною і Республікою Польща, а також частину другу статті 295 ЦПК України, просили саме Верховний Суд підтвердити їхню юрисдикцію на розгляд справи.

Фахівці обґрунтовано стверджують, що визначення компетентного суду у вказаних категоріях справ є актуальним не лише для польсько-української судової практики. Правила міжнародної підсудності, аналогічні за змістом до правил, які викладено у статті 22 Договору між Україною і Республікою Польща, є також у двосторонніх договорах України про правову допомогу з низкою інших держав: Литовською Республікою 1993 р. (ст. 23), Республікою Молдова 1993 р. (ст. 22), Естонською Республікою 1995 р. (ст. 23), Латвійською Республікою 1995 р. (ст. 22), Республікою Грузія 1995 р. (ст. 23), Республікою Македонія 2000 р. (ст. 21), Чеською Республікою 2001 р. (ст. 23), Румунією 2002 р. (ст. 23) [11].

Завершуючи розгляд цього аспекту досліджуваної проблематики, вважаємо за необхідне звернути увагу на положення Конвенції про міжнародний захист повнолітніх, яку було прийнято у 2000 році під егідою Гаазької Конференції з міжнародного приватного права.

Наразі її учасниками є 15 європейських держав (це майже всі держави-члени ЄС, серед яких першими стали Італія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди і Польща, а також Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії). Що стосується України, то законопроект про приєднання до Конвенції перебуває на опрацюванні в профільних департаментах Міністерства юстиції України з

метою вивчення питання щодо відповідності положень Конвенції законодавству України.

Конвенція спрямована на «забезпечення захисту у міжнародних ситуаціях повнолітніх осіб, які у зв'язку з хворобою або недостатністю особистих здібностей, не можуть захищати свої інтереси». Однією із цілей Конвенції є визначення того, органи якої держави мають юрисдикцію застосовувати заходи, спрямовані на захист повнолітньої особи або її майна. Загальним критерієм визначення міжнародної юрисдикції справ про визнання особи недієздатною та встановлення режиму захисту самої особи та її майна є її звичайне місце проживання (стаття 5). Субсидіарно юрисдикцію у цих справах мають також суди держави громадянства повнолітньої особи (ст. 7) і суди держави, в якій знаходиться майно повнолітньої особи (ст. 9). Окремо Конвенцією врегульовано питання захисту повнолітніх недієздатних осіб, які вимушено виїхали зі своєї держави та стали біженцями, зокрема внаслідок військових дій у державі свого громадянства чи місця проживання (статті 6, 10, 11).

У цілому правила Конвенції щодо визначення юрисдикції є доволі гнучкими і закріплюють одну із тенденцій сучасного міжнародного цивільного процесу, яка поступово знаходить своє відображення і в українській судовій практиці, а саме: необхідність співробітництва між юрисдикційними органами Договірних держав, у тому числі з питань передачі юрисдикції.

2.3. Особливості встановлення опіки та піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування у сімейному праві України

Міжнародне співтовариство вже давно усвідомило, що права людини і громадянина є найціннішим надбанням людства. Обрання вектору на неухильне дотримання та реалізацію прав людини, потребує їх належного законодавчого закріплення, адже вони стосуються прав усіх поколінь. Водночас, акцентування уваги на правах найбільш вразливих і незахищених категорій осіб, якими є діти

свідчить про намагання людської спільноти забезпечити подальший розвиток цивілізації, адже діти є нашим майбутнім [263, с. 694].

Задля вирішення такого нагального завдання, державою створюються різноманітні інституції, серед яких чільне місце належить опіці та піклуванню.

Важливість, а основне - дієвість функціонування інституту опіки та піклування, його теоретичних засад, підтверджено багаторічною практикою його застосування. В цьому сенсі справедливим уявляється твердження В. О. Пархоменко, за яким встановлення опіки та піклування це процес, який має величезний вплив на долю дитини та є фундаментом механізму захисту прав неповнолітніх, які на жаль, в силу певних обставин, були позбавлені батьківського піклування [160, с. 127].

Огляд вітчизняних публікацій дозволяє дійти висновку, що питання пов'язані з опікою та піклуванням завжди становили юридичний інтерес, оскільки такий правовий механізм має не аби яке значення у сфері правового захисту визначеної категорії дітей. Особливо гостро це питання підіймається нині, коли в Україні триває війна і діє воєнний стан, що в свою чергу, вимагає додаткової уваги з боку держави до прав та охоронюваних законом інтересів дитини.

Відповідно до чинного законодавства - опіка (піклування) є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишились без піклування батьків та повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їхніх прав та інтересів. Опіка (піклування) встановлюється для забезпечення виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, хвороби батьків або позбавлення їх батьківських прав чи з інших причин залишились без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей [182].

На думку Я. Н. Рудого, мета опіки та піклування полягає у забезпеченні виховання неповнолітніх дітей, які залишились без батьківського піклування; гарантуванні матеріальної підтримки у вигляді пільг, різного роду допомог та інших виплат, встановлених законом. Автором підкреслено, що така категорія

дітей має право на особливий захист і допомогу з боку держави, а забезпечення оптимальних умов життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є завданням системи соціально-виховних інститутів державної опіки [242, с. 96].

І. А. Яніцька, розглядаючи питання про встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, робить висновок, що для досягнення визначеної законом мети – забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання сімейним вихованням, органи опіки та піклування мають такі повноваження: вирішувати питання про встановлення та припинення опіки та піклування; вести облік осіб, що потребують опіки та піклування; здійснювати нагляд за діяльністю опікунів та піклувальників; забезпечувати тимчасове влаштування неповнолітніх, які потребують опіки та піклування; розглядати звернення про неналежне виконання батьками обов'язків по вихованню або про зловживання ними своїми правами та багато ін. [326, с. 316].

Погоджуючись із міркуваннями вище наведених фахівців, опіка та піклування визначається нами як система заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів дітей, які не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Відповідно до ст. 243 СК України, опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування – над дитиною у віці від 14 до 18 років. Опіка та піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування (відповідними відділами органів виконавчої влади районів, міст, районів у містах, селищах, селах), а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

За загальним правилом, встановлення опіки та піклування може мати місце у випадках, коли батьки дитини: померли; невідомі; визнані в судовому порядку безвісно відсутніми або оголошені померлими. Разом з тим опіку та піклування може бути встановлено і за життя батьків неповнолітніх дітей, якщо батьки позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання у них дитини

і передання її під опіку; визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах); понад шість місяців не можуть займатися вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I-II груп) тощо); понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи; підкинули, залишили дитину, і це підтверджено відповідними актами, складеними органами Національної поліції України; відмовились від дітей у встановленому порядку; виїхали на постійне проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у довготривалому відрядженні; перебувають під слідством.

В силу п. 2.6. Правил опіки та піклування, при одержанні відомостей про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, органи опіки та піклування зобов'язані негайно здійснити відповідне обстеження, і при виявленні факту відсутності опіки батьків - забезпечити тимчасове влаштування неповнолітніх, до вирішення питання про призначення опікуна чи піклувальника. Установами і місцями тимчасового влаштування неповнолітніх є: сім'ї громадян, які погодились утримувати дитину до визначення її подальшої долі; навчально-виховні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; притулки для неповнолітніх.

Варто також відзначити, що певна специфіка існує щодо дітей, які досягли 16-річного віку. Ця специфіка полягає у тому, що органи опіки та піклування мають повноваження працевлаштування неповнолітнього або забезпечити його навчання. Разом з тим, і на цьому наголошують більшість науковців, влаштування цих осіб на роботу або навчання, не позбавляє органи опіки та піклування від подальшого опікування ними [329, с. 120].

В юридичній літературі вказується, що майновими правами дитини, які також потребують забезпечення з боку опікунів та піклувальників, є право

власності на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання та на інше майно, яке належить дитині на законних правових підставах, інші майнові права. Так, ЦК України окреслено низку майнових прав, які діти можуть реалізовувати самостійно. Зокрема, вони мають право вчиняти дрібні побутові правочини. Діти у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років вже наділені більшим обсягом прав, і тому мають право укладати договори банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатись вкладом, внесеним неповнолітньою особою на своє ім'я, здійснювати майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом та ін. Однак, реалізація більшості майнових прав потребує допомоги з боку осіб, які замінюють батьків, які, виконуючи свої функції, зобов'язані діяти лише в інтересах підопічного [156, с. 206].

Необхідно також зазначити, що управління майном, що належить особам, над якими встановлено опіку чи піклування, або які влаштовані в будинки дитини, дитячі будинки, відповідні навчальні заклади, дитячі будинки-інтернати, здійснюється опікунами та піклувальниками. Суттєвим в цьому випадку є наступне: якщо в особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості, то опіка над цим майном встановлюється органами опіки та піклування за місцем знаходження майна.

Сімейним законодавством визначено, що для безпосереднього здійснення опіки та піклування органами опіки та піклування призначається опікун чи піклувальник. При призначенні опікуна (піклувальника) беруться до уваги його можливості виконувати опікунські обов'язки, стосунки між ним та підопічним. Опікун чи піклувальник призначається лише за його згодою (ч.1 ст. 244 СК) і, як правило, з числа родичів чи близьких підопічному осіб. Переважне право серед осіб, які бажають стати опікунами чи піклувальниками над однією і тією ж дитиною, надається: родичам дитини незалежно від місця їхнього проживання; особам, у сім'ї яких проживає дитина на час, коли стосовно неї виникли підстави щодо встановлення опіки чи піклування. При цьому, за умови досягнення дитиною відповідного віку (10 років) враховуються побажання самої дитини (п.3.1. Правил опіки та піклування) [182].

Беручи до уваги важливість функцій, які будуть виконуватись опікуном (піклувальником), закон встановив певні обмеження при виборі кандидатури опікуна (піклувальника). Так, не можуть бути опікунами (піклувальниками) особи, які: не досягли 18 років; визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними; перебувають на обліку або лікуються в психоневрологічних та наркологічних закладах; раніше були опікунами чи піклувальниками та з їх вини опіку чи піклування було припинено; позбавлені батьківських прав; інтереси яких суперечать інтересам дитини; засуджені за скоєння тяжкого злочину [261].

При доборі кандидатів в опікуни та піклувальники, беруться також до уваги основні вимоги до змісту характеристики таких осіб, викладені у спільному інформаційному листі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту й Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (2009). Зокрема, позиціями, без яких характеристика кандидатів буде неповною або необ'єктивно є: оцінка сприйняття кандидатами навчання (наприклад: з розумінням, позитивна, задовільна, скептична, формальна, заінтересованість у навчанні; необхідність визначення деяких аспектів інтелектуальних та інших здібностей кандидатів, охарактеризувати роботу в команді та специфічні особливості їх реакцій при проведенні навчання); риси характеру кандидатів; тип темпераменту; характеристика стилю сімейних взаємин у родині кандидатів (за спостереженнями під час навчання та під час відвідування родини за місцем проживання; інформація про попередні шлюби кандидатів, особливо в тих випадках, коли в шлюбі були або є діти; які стосунки у кандидата з цими дітьми); рівень мотивації щодо виховання прийомних дітей (виваженість наміру у часі, впевненість у прийнятому рішенні, наполегливість, першочергове бажання допомогти дитині, а не вирішити власні проблеми - уникнення самотності, збереження сім'ї, самореалізація тощо); особливості віросповідання в залежності від релігійної конфесії та рівень готовності батьків дотримуватися свободи

віросповідання прийомних дітей; досвід виховання власних дітей або досвід виховання дітей (під опікою, дітей родичів); взаємопорозуміння та взаємодія подружньої пари кандидатів під час їх участі у тренінгу; досвід виховання у сім'ях, в яких вирости кандидати (повна/неповна сім'я, соціальний статус батьків, особливості педагогічного впливу/прийоми виховання тощо) [166].

Як бачимо, закон ретельно ставиться до відбору кандидатів в опікуни та піклувальники, і це цілком виправдано, з огляду на ті завдання, які ними будуть виконуватись.

Нами уже зазначалось, що у випадках, передбачених Цивільним кодексом України, опіка та піклування може встановлюватися судом. Проте, ми погоджуємося із позицією деяких науковців, які відзначають: навіть у разі призначення опікуна (піклувальника) судом, кандидатуру особи, яка претендує на призначення її опікуном (піклувальником), підбирає орган опіки та піклування і готує подання до суду про це [41, с. 50]

При встановленні опіки (піклування) особа, що виконуватиме функції опікуна чи піклувальника набуває певних прав та обов'язків. Перелік цих прав та обов'язків закріплено ст. 67 ЦК України, ст. 249 СК України та п. 4 Правил опіки та піклування.

Так, опікуни (піклувальники) мають право: вимагати через суд повернення їм дітей від будь-яких осіб, які утримують їх у себе без законних підстав; самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування; управляти майном підопічних на користь останніх, з дозволу органу опіки та піклування передати майно в управління іншим особам; укладати правочини від імені та в інтересах підопічних, діючи як їх законні представники згідно з чинним законодавством; з дозволу органів опіки та піклування давати згоду на укладення правочинів, які виходять за межі дрібних побутових; розпоряджатися пенсією, допомогою, аліментами, іншими доходами від належного підопічному майна (звісно лише на утримання підопічних).

В свою чергу, опікуни (піклувальники) зобов'язані: виховувати підопічних у дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їхнє здоров'я, фізичний, психічний, моральний і духовний розвиток, готувати їх до самостійного життя; створювати підопічним необхідні побутові умови, дбати про їхній догляд, належне лікування; здійснювати раз на рік повне медичне обстеження; забезпечити одержання повної загальної середньої освіти; захищати права та інтереси підопічних; проживати разом з дитиною увесь період виконання своїх опікунських обов'язків; не перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини; подавати щорічно в строк, встановлений законом, до органів опіки та піклування звіт про свою діяльність щодо захисту прав та інтересів підопічного, у т.ч. щодо збереження належного дитині майна, житла тощо.

З наведених вище повноважень опікунів, піклувальників очевидно, що законодавство наділяє правами та покладає на них обов'язки, які аналогічні правам та обов'язкам батьків. Цим підкреслюється, принциповий збіг обов'язків як батьків, так і опікунів, піклувальників, оскільки і ті і інші зобов'язані, насамперед, дбати про належне виховання та розвиток дітей.

В той же час, не слід забувати, що батьківські права і обов'язки й права та обов'язки опікунів (піклувальників) – це різні правові явища в галузі приватного права. Батьківські права виникають в силу кровного споріднення, а права опікунів і піклувальників – на підставі адміністративного акту. Тому опікун (піклувальник) не може бути наділений батьківськими правами. Як опікун (піклувальник) дитини, він лише виконує конкретні обов'язки, маючи при цьому права, визначені законом та погоджені з органами опіки та піклування. На відмінність батьківських прав та прав опікунів і піклувальників, вказує й той факт, що на опікунів, піклувальників не покладаються обов'язки по матеріальному забезпеченню підопічних. Опікун здійснює утримання підопічного за рахунок коштів останнього.

За відсутності у підопічного будь-яких коштів, засобів до існування, органи опіки та піклування, порушують перед органами соціального забезпечення клопотання про призначення опікуну коштів на утримання підопічного. Однак в силу того, що мета опіки над неповнолітніми співпадає із завданнями, що стоять перед батьками, закон дає ідентичне формулювання обов'язків батьків по вихованню своїх рідних дітей та обов'язків опікунів по вихованню своїх підопічних. Зокрема, це закріплено ст.ст. 150-155 СК України та ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства».

Необхідно виділити іще один суттєвий аспект. Зокрема, науковцями зазначається, що «праву опікунів, піклувальників щодо виховання підопічних відповідає обов'язок третіх осіб не порушувати його, тобто воно має абсолютний характер» [147, с. 375]. Крім того, наголошено Н. М. Конончук, вирішуючи питання про повернення опікуну, піклувальнику підопічної дитини, суд зобов'язаний, як і при вирішенні питання про повернення батькам дитини, з'ясувати низку обставин, керуючись при цьому в першу чергу інтересами дитини [87, с. 58].

Здавалося, що ці ознаки можуть поєднувати батьківські права та права опікунів, піклувальників. Разом з тим, не зайве підкреслити, що не дивлячись на чимало спільних рис, батьківські повноваження та повноваження опікунів, піклувальників не тотожні, це різні за своєю правовою природою, сутністю повноваження. Та й наслідки невиконання таких обов'язків абсолютно неоднакові. Порівнюючи батьківські права та права опікунів, доречно зауважити - при наявності хоча б одного з батьків, який би займався вихованням дитини опіка не встановлюється; опікунські права діють протягом певного часу і не призводять до припинення правових зв'язків підопічних з батьками. Таким чином, інститут батьківства право та інститут опіки та піклування - це пов'язані між собою, але різні правові явища.

Відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» батьки або інші законні представники не мають права без дозволу органу опіки та

підкування, наданого відповідно до закону, вчиняти від імені малолітньої дитини правочини, визначені ч. 2 ст. 177 СК України.

Щоб захистити саме такі права дітей, суд, у разі позбавлення батьків батьківських прав, одночасно накладає заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріальну контору за місцем знаходження майна та житла. Питання про дозвіл на право опікуна вчинити, а підкувальника – давати згоду на вчинення від імені підопічного правочинів вирішує орган опіки та підкування шляхом прийняття відповідного рішення. Як і у цивільному праві, опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі за нормами сімейного права, не можуть укладати з підопічним договорів, крім передачі майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички.

Відповідно до ч. 4 ст. 177 СК України, дозвіл органу опіки та підкування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло.

Відповідно до ч. 5 ст. 177 СК органи опіки та підкування мають право відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини та одночасно звернутися до нотаріуса з вимогою про накладення заборони на його відчуження. Це може статися у випадках, коли виявлено обставини, що можуть загрожувати майновим правам дитини. Зокрема: якщо батьки позбавлені батьківських прав; якщо їхні дії щодо її нерухомого майна будуть заблоковані; якщо судом, органами опіки та підкування чи прокурором прийнято рішення про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав; якщо особа, яка звернулася за дозволом, повідомила неправдиві відомості; якщо відсутня згода між батьками дитини щодо правочину; якщо існує судовий спір щодо нерухомого майна; якщо правочин може порушити інтереси дитини або звужити її майнові права. Таким чином, запобіжні заходи, передбачені СК гарантують захист майнових прав дитини від невважених або недобросовісних дій батьків чи інших осіб [310, с. 651-652].

Як уже зазначалося вище, опікун зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах. У тих випадках, коли малолітня дитина може самостійно визначати свої потреби та інтереси, то опікун, здійснюючи управління її майном, обов'язково повинен врахувати її бажання. Контроль за діяльністю опікунів (піклувальників) здійснюється органами опіки та піклування із залученням громадськості шляхом планових відвідувань осіб, які перебувають під опікою (піклуванням). Періодичність відвідувань установлюється окремим графіком, але не рідше одного разу на рік, крім першої перевірки, яка проводиться через три місяці після встановлення опіки та піклування.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини. Тому, беручи на себе функції щодо опіки та піклування над дітьми, опікуни (піклувальники) повинні виконувати вимоги законодавства щодо забезпечення дитині належних умов виховання і розвитку; на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування (у разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону). Згідно Конституції України, кожна особа має право на житло, тому відповідно якщо дитина не мала житла до передачі її під опіку, держава повинна забезпечити її житлом одразу як така необхідність виникне. Таким дітям житло повинно надаватись позачергово за нормами, встановленими законодавством).

Діти, над якими встановлено опіку та піклування мають право на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника. При виявленні таких фактів, як сам підопічний, так і інші заінтересовані особи, мають право оскаржити дії опікуна (піклувальника) до органу опіки та піклування чи до суду. У разі припинення опіки з підстав зловживань з боку опікуна (піклувальника), орган опіки та піклування або сам підопічний набуває права вимагати від опікуна

(піклувальника) відшкодування майнових збитків, завданих недобросовісним або недбалим виконанням ним своїх опікунських обов'язків.

Як і права та обов'язки опікунів (піклувальників), так і права дитини, над якою встановлено опіку чи піклування регламентовано законом. Зокрема, зміст таких прав розкрито у ст.ст. 247, 248 СК України. Дитина, над якою встановлено опіку або піклування має право: на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку (незалежно від того чи має дитина житло чи ні, вона може вимагати вселення на житлову площу опікуна (піклувальника). Або ж, навпаки, опікун на час виконання опікунських обов'язків може вселитися на житлову площу дитини. Проте, таке вселення не породжує у нього самостійного права на житло дитини.

Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника. Крім цього, дитина має право на пільги, встановлені законом при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначеному закладі; на безоплатну правничу допомогу в порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [184].

В ході дисертаційного дослідження, нами уже згадувалося, що опікуни і піклувальники призначаються тільки за наявності їхньої згоди (ч. 3 ст. 63 Цивільного кодексу України), тобто обов'язки опікуна і піклувальника виконуються добровільно. Тому продовження опіки (піклування) проти волі опікуна чи піклувальника недоцільне.

Ч.1 ст. 75 ЦК України передбачає, що орган опіки та піклування за заявою заінтересованої особи, звільняє її від повноважень опікуна чи піклувальника. Така заява опікуна (піклувальника) повинна бути розглянута протягом одного місяця. Особа виконує повноваження опікуна або піклувальника до винесення рішення про звільнення її від повноважень опікуна або піклувальника чи до закінчення місячного строку від дня подання заяви, якщо вона не була розглянута протягом цього строку. Орган опіки та піклування може звільнити опікуна (піклувальника) від його повноважень також за заявою особи, над якою

встановлена опіка. За заявою органу опіки та піклування суд може звільнити особу від повноважень опікуна або піклувальника в разі невиконання нею своїх обов'язків, а також у разі поміщення підопічного до навчального закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту.

В юридичній літературі зазначається, що звільнення опікуна чи піклувальника, є однією із форм припинення опіки та піклування [145, с. 129]. Однак, існує і інша позиція, яку ми повністю підтримуємо, та змістом якої є наступне: звільнення опікуна від повноважень не тягне припинення опіки над особою, оскільки призначення/звільнення опікуна є самостійними юридичними фактами [209, с. 180].

Варто зауважити, звільнення опікуна (піклувальника) від виконання своїх обов'язків може бути добровільним та примусовим.

Відповідно до чинного законодавства, опікун має право подати заяву про звільнення його від опікунських повноважень. Але, при цьому, обставини, якими він обґрунтовує таку потребу, повинні бути поважними (п. 5.1. Правил опіки та піклування). Як свідчить практика, такими обставинами, перш за все, можуть виступати: погіршення стану здоров'я, що не дозволяє йому повноцінно виконувати опікунські обов'язки; зміна матеріального (фінансового) стану, що так само утруднює виконання опікунських обов'язків; об'єктивна зміна робочого графіку опікуна (піклувальника); зрештою – погіршення стосунків з підопічним до такого ступеню, який унеможливорює їхнє подальше спільне проживання.

Інша ситуація виникає тоді, коли опікун (піклувальник) свідомо йде на порушення закону, неналежним чином виконуючи свої опікунські обов'язки. У більшості випадків невиконання або неналежне виконання обов'язків кваліфікується як зловживання опікунськими правами, і йдеться не лише про припинення відносин опіки та піклування, а й про притягнення особи до юридичної (як правило, адміністративної) відповідальності. Хоча не виключена можливість застосування і більш жорстких санкцій.

З точки зору фахівців у галузі кримінального права, у разі злісного невиконання опікуном (піклувальником) обов'язків по догляду за підопічним,

що спричинило тяжкі наслідки або в разі використання опіки з корисливою метою на шкоду підопічному, опікун (піклувальник) може бути притягненим до кримінальної відповідальності за ст.ст. 166, 167 КК України [144, с. 76-81].

За нормального розвитку подій, і це визначено у галузевому законодавстві, опіка припиняється у разі повернення малолітньої особи батькам (усиновлювачам); у разі досягнення підопічним 14 років (у цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення про це); у разі смерті підопічного; у разі смерті опікуна.

Піклування припиняється у разі досягнення особою 18 років; у разі реєстрації шлюбу неповнолітньою особою; у разі надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (ст. 35 ЦК); у разі смерті підопічного; у разі смерті піклувальника.

Інститут опіки та піклування, як неодноразово нами підкреслювалось в ході розгляду проблематики застосування його норм щодо дітей, позбавлених батьківського піклування – один із найдавніших у сфері приватного права, і стабільність його функціонування – теж виступає своєрідною запорукою належного врегулювання окреслених відносин. Однак життєві обставини, а вірніше реалії теперішнього часу, спонукають раз-пораз вносити зміни до законодавства. Так відбувається нині, коли війна руйнує, в буквальному сенсі, багато усталених речей і вимагає перегляду законодавства з тим, щоб якомога повніше відреагувати на ті виклики, які необхідно вирішувати сьогодні і зараз. Тому, є і сенс, і необхідність розглянути діяльність, пов'язану з опікою та піклуванням саме в умовах воєнного стану в Україні.

Повномасштабне вторгнення РФ, воєнна агресія стали найбільшим випробовуванням для нашої держави, позаяк торкнулися усіх сфер життєдіяльності суспільства та усіх його соціально-правових інститутів. Нині, проблема влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, займає центральне місце в приватному праві, а відтак і в правозастосовній практиці. На думку М. М. Сірант, сьогодні масштабні порушення прав дитини проявились у різних

формах насильства, позбавленні батьківської опіки, примусового переміщення з території України, позбавлення свободи, і найголовніше, позбавлення життя [263, с. 695].

З огляду на наведене, абсолютно правими є науковці, які стверджують, що в умовах воєнного стану, опіка над дітьми стає однією з найскладніших і водночас найважливіших сфер соціальної політики держави: війна порушує стабільність та добробут дітей, залишаючи багатьох з них без батьківської опіки, а іноді і взагалі без сімейного оточення [31, с. 92]. Інші дослідники прямо вказують, що після початку повномасштабної війни у лютому 2022 року, ситуація з опікою над дітьми загострилася на безпрецедентному рівні. Лише за перший рік війни кількість дітей які залишилися без батьківської опіки зросла на 25% [86, с. 22].

За даними ЮНІСЕФ, на початку 2023 року близько 1,5 млн. дітей в Україні опинилися у зоні конфлікту, а понад 450 тис. були вимушені залишити свої домівки. У таких умовах виникає гостра потреба в оперативному впровадженні механізмів опіки та піклування, а ігнорування цього питання може призвести до катастрофічних наслідків як для цих дітей, так і для майбутнього держави в цілому.

М. В. Корнієнко та А. О. Сухарєва справедливо зазначають, що військова агресія повністю змінила життя маленьких українців. Країна агресор зухвало порушує усі міжнародно-правові акти, які забезпечують та захищають права дитини. Серед основних порушень є: вербування дітей, використання забороненої зброї для введення війни, перешкоджання у наданні гуманітарної допомоги, позбавлення громадянства, незаконна депортація дітей, вбивства та каліцтва, пошкодження закладів охорони здоров'я, навчальних закладів, що призводить до неможливості реалізації прав останніх. З перших днів війни у співпраці з міжнародними партнерами держава розробляє та впроваджує програми, які спрямовані на захист прав дітей та надання гуманітарної, правової, психологічної, соціальної допомоги останнім. Національними та міжнародним законодавством передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнного

стану, однак реалізувати їх вкрай складно, оскільки країна агресор порушує усі норми міжнародного права [92, с. 11]. Значна кількість дітей стала жертвами переміщення всередині країни або була евакуйована за кордон. Багато з них втратили батьків внаслідок бойових дій або через руйнування їх домівок. Це створило додатковий тягар на систему опіки, яка і без того була перевантажена. Особливо важливим аспектом стало забезпечення психологічної підтримки дітей, які пережили травматичні події, адже війна значно впливає на ментальне здоров'я. У відповідь на виклики, держава і міжнародні організації активізували свої зусилля щодо надання допомоги дітям. Було започатковано ряд соціальних програм, таких як «Сім'я для дитини», «Патронат над дитиною» та державна програма розвитку сімейних форм виховання, які передбачають підтримку тимчасових опікунів та родин, що приймають дітей у свої сім'ї [Ямненко, с. 127].

Досліджуючи правовий статус дитини, яка постраждала від війни Л. Р. Наливайко, наголошує, що сьогодні актуальним є запровадження в Україні єдиного підходу в забезпеченні прав дитини, яка отримала поранення, контузію, каліцтво, незалежно від отримання інвалідності, запровадження для таких дітей одноразової грошової допомоги; надання розширеного переліку необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів [143, с. 79].

Підводячи певний підсумок, вважаємо за необхідне приєднатися до висновків Т. В. Волошанівської, яка констатує, що забезпечення прав і свобод дітей в умовах воєнного стану є дуже важливим з кількох причин. Так, воєнний стан створює надзвичайні умови, які загрожують основоположним правам дитини на життя, освіту, охорону здоров'я та захист від насильства. Діти примусово переміщуються, розлучаються зі своїми сім'ями або стають жертвами експлуатації. По-друге, як держава-учасниця Конвенції ООН про права дитини, Україна зобов'язана гарантувати захист прав дітей навіть під час збройного конфлікту. Це вимагає адаптації національного законодавства та розробки спеціалізованих механізмів допомоги дітям у таких ситуаціях. По-третє, воєнний стан в Україні, спричинений зовнішньою агресією, підкреслює необхідність

вжиття ефективних заходів для захисту дітей таких як, створення безпечних зон, надання психологічної підтримки та забезпечення базових потреб [27, с. 598].

Як бачимо, всі вище перелічені нами науковці, одноголосні у своїх висновках, що в умовах воєнного стану забезпечення прав та свобод дитини є вкрай проблемним та потребує оновлення механізму підходів не тільки до надання цієї допомоги, а і ряду змін у чинне законодавство.

Звернемо увагу, ще на наукову позицію, за якою одним із основних компонентів державної політики України у сфері захисту прав дітей є удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі імплементація норм європейського та міжнародного права [73, с. 70].

В умовах актуалізації проблеми дотримання прав українських дітей під час війни, особливої уваги заслуговує також думка іншого науковця – О. І. Андрухів, який зазначає, що з одного боку держава, а з іншого громадянське суспільство мають вжити заходів для дотримання прав дитини, гарантування їм безпеки й по можливості пошуку нової сім'ї, адже здорова і повноцінна сім'я, це основне місце де дитина стає повноцінним членом суспільства [3, с. 81].

Варто зауважити, що встановлення опіки та піклування під час воєнного стану значно відрізняється від мирного часу через необхідність оперативного реагування на критичні ситуації. Згідно з новими нормативно-правовими актами, прийнятими в Україні після введення воєнного стану, процес призначення опікунів наблизився до такого, що не вимагає великих зусиль. У зв'язку з масовим переміщенням населення та загибеллю багатьох батьків, першочерговою задачею державних органів стала організація тимчасового притулку для дітей і оперативне встановлення опіки та піклування для забезпечення їх базових потреб. Надання опіки відбувається через місцеві органи опіки та піклування, які отримують право на призначення тимчасових опікунів без детальної перевірки всіх документів, що дозволяє прискорити процедуру. Тимчасові опікуни можуть бути призначені навіть за наявності лише мінімального пакету документів [318].

До слова, Мінсоцполітики України було розроблене рішення, згідно якого діти, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування. Також рішення уряду спростило процедуру влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування родичів [295].

Варто також вказати, що чинні нормативні акти не надавали можливості влаштовувати таких дітей до сімейних форм виховання. Більше того, процедура влаштування дітей під опіку або піклування родичів вимагала такого переліку документів, який в умовах воєнного стану практично нереально зібрати. Нині ж чинне законодавство України містить алгоритми дій для організації соціального захисту дітей, батьки яких загинули (свідоцтва про смерть відсутні), та відсутні такі близькі родичі як баба, дід, повнолітні сестра, брат, мачуха, вітчим; та дітей, батьки або близькі родичі яких не виходять на зв'язок, або перебувають в місцях активних обстрілів, поранені тощо.

Аналізуючи галузеве законодавство Г. М. Грабовська, наголошує, що під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану особа, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещені батьки) з дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування, виявила бажання взяти її під опіку, піклування подає службі у справах дітей за місцем свого проживання або за місцем виявлення дитини такі документи: заяву; копію паспорта громадянина України; документи, що підтверджують сімейні, родинні зв'язки особи з дитиною; довідку від нарколога та психіатра про відсутність перебування на обліку; довідку про наявність чи відсутність судимості, видану територіальним центром з надання сервісних послуг МВС за місцем проживання заявника або через Портал «Дія». У разі неможливості її отримання, кандидат в опікуни, піклувальники подає заяву про відсутність притягнення його до кримінальної відповідальності відповідно до статей Кримінального кодексу України, зазначених у п. 10 ч. 1 ст. 212 Сімейного кодексу України. Відповідальність за достовірність наданої службі у справах дітей інформації

щодо відсутності судимості покладається на опікунів чи піклувальників [33, с. 83].

Крім того, на час дії на території України воєнного стану проходження особами, в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не вимагається.

Проте, незважаючи на спрощення процедури встановлення опіки та піклування, цей процес, все ж передбачає контроль з боку державних служб, які забезпечують нагляд за умовами життя дитини. Однією з ключових змін є те, що під час воєнного стану було впроваджено механізми тимчасової опіки, які діють до стабілізації ситуації в країні або до можливості повернення дитини до її біологічної сім'ї [52, с. 21].

Вважаємо, що оновлення законодавства щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей, які потребують опіки та піклування, в такий надскладний для держави час, свідчить про те, що Україна неухильно доводить усьому світові, що вона незалежна, демократична, соціальна та правова держава. На тому і стоїмо.

Отже, з метою оптимізації законодавства у сфері опіки та піклування, нами пропонується наступне:

1. Доповнити ст. 76 ЦК України «Припинення опіки», ч. 4 такого змісту;
«4. Опіка припиняється у разі погіршення стану здоров'я чи фінансового стану опікуна, що не дозволяє йому повноцінно виконувати опікунські обов'язки; погіршення стосунків з підопічним, що унеможлиблює нормальне спілкування та спільне проживання з підопічним».

2. Аналогічною нормою (пунктом 5) доповнити ч. 1 ст. 77 ЦК України «Припинення піклування», а саме:

1. Піклування припиняється у разі:
  - 5) погіршення стану здоров'я чи фінансового стану піклувальника, що не дозволяє йому повноцінно виконувати обов'язки; погіршення стосунків з

підопічним, що унеможлиблює нормальне спілкування та спільне проживання з підопічним».

3. Доповнити Сімейний кодекс України, ст. 251-1 «Відповідальність опікунів, піклувальників» такого змісту;

«1. За неналежне виконання або невиконання обов'язків щодо дитини, порушення її прав та інтересів, що призвело до завдання шкоди життю, здоров'ю чи майну дитини, опікун, піклувальник може бути притягнений до юридичної відповідальності, встановленої законом.

2. Дії (бездіяльність), вчинені щодо дитини в умовах надзвичайного чи воєнного стану – кваліфікуються як обтяжуючі обставини вчиненого правопорушення».

4. Доповнити ст. 167 Кримінального кодексу України «Зловживання опікунськими правами», нормою наступного змісту:

«2. Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) в умовах надзвичайного чи воєнного стану –

карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк».

Висновки до Розділу 2

Дослідження загальних положень інституту опіки та піклування в приватному праві України, дозволило нам дійти таких висновків:

1. Інститут опіки та піклування має приватно-правову природу та носить комплексний характер, оскільки тлумачиться шляхом об'єднання норм цивільного, сімейного, цивільного процесуального, житлового, земельного, адміністративного права, трудового права та права соціального забезпечення.

Поняття опіки та піклування є багатоаспектним і розглядається як вид соціальної турботи, як система правових відносин, як інститут законодавства та

як спосіб доповнення дієздатності, захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та обмежено дієздатних, недієздатних фізичних осіб. Встановлення опіки та піклування здійснюється виключно з підстав та в порядку, визначеному законом. Якщо іноземний громадян (або особа без громадянства), які перебувають на території України потребує опіки та піклування, вона встановлюється відповідно до чинного в Україні законодавства, з урахуванням положень Закону України «Про міжнародне приватне право».

2. Вважаємо, що опіку та піклування необхідно розглядати, з одного боку - як вид правової допомоги, а з іншого - як форму влаштування чітко визначеної законом категорії фізичних осіб, які не володіють або не в повному обсязі володіють цивільною дієздатністю: малолітні, неповнолітні, обмежено дієздатні та недієздатні особи. Під опікою та піклуванням як виду правової допомоги над чітко визначеною законом категорією осіб, які не володіють або володіють не в повному обсязі цивільною дієздатністю - обмежено дієздатні та недієздатні особи, слід розуміти форму правового захисту та соціальної турботи, що дозволяє створити належну життєдіяльність таких осіб, максимально наблизивши до умов проживання і сім'ї та забезпечуючи високий рівень дотримання їхніх прав та охоронюваних законом інтересів.

Під опікою та піклуванням як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування слід розуміти сімейні, індивідуальні, тимчасові форми влаштування, які здійснюються опікуном (піклувальником) оплатно чи безоплатно на підставі адміністративного акту, договору про патронат, утворення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, спрямовані на захист прав, представництво та забезпечення утримання підопічного, його виховання, що не обтяжено аліментними чи спадковими зобов'язаннями.

3. Органи опіки та піклування відіграють ключову роль у забезпеченні прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, недієздатних і обмежено дієздатних осіб. Встановлено деякі проблеми, які перешкоджають належному функціонуванню опіки та піклування, зокрема йдеться про наступні:

відсутність уніфікованих критеріїв призначення опікунів (піклувальників), недостатній контроль за їх діяльністю, а також корупційні ризики, особливо в умовах воєнного стану. Фіктивне опікунство може використовуватися як засіб уникнення мобілізації. У зв'язку з чим встановлено необхідність вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту опіки та піклування з урахуванням поточної ситуації в державі; запровадження дієвого та прозорого механізму перевірки кандидатів і контролю за їхньою діяльністю; посилення міжвідомчої взаємодії та громадського нагляду для запобігання порушенням і зловживанням у цій сфері. Наголошено, що для ефективності функціонування інституту опіки та піклування загалом, на рівні законодавства необхідно передбачити: зміну форм опіки та піклування, здатних правильно, швидко та результативно відреагувати на поточні запити; постійну консультативну підтримку спеціалістів; систему стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження; розширення способів надання інформації про зміни галузевого законодавства тощо.

РОЗДІЛ 3

СПІВВІДНОШЕННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ З ІНШИМИ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ

3.1. Замісні сім'ї в системі форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ю та їх співвідношення з опікою та піклуванням над дітьми

В ході дослідження нами неодноразово наголошувалося, що сім'я - є невід'ємною складовою життєдіяльності суспільства й відтворення населення. Це один із найдавніших соціальних інститутів, який, змінюючи свої форми, зберігався в умовах усіх відомих цивілізацій. Сімейний спосіб життя людство виробило протягом всього періоду свого існування й історичний досвід різних культур довів необхідність захищати та цінувати інститут сім'ї. Крім того, сім'я, що традиційно належить до базових цінностей, містить у собі могутній потенціал впливу на процеси суспільного розвитку [251].

Без перебільшення можна вважати достеменно доведеним фактом, що вся історія людства підтверджує: потреби функціонування інституту сім'ї завжди були і є одним із значущих факторів соціальних змін, а її роль як важливого буфера між індивідами і соціальними змінами зростає саме у кризові періоди.

Криза сім'ї спостерігається нині, як в Україні, так і більшості країн світу, в тому числі тих, які вважаються передовими, як в економічній сфері, так і в сфері дотримання права та свобод людини: нівелюються моральні засади шлюбно-сімейних відносин; послаблюється виховний потенціал сім'ї та збільшується кількість дітей, які страждають від жорстокості власних батьків, психологічного, фізичного та сексуального насильства. На думку Л. Слюсар, найбільш гострими проблемами української сім'ї упродовж двох останніх десятиліть були і залишаються нині: нестабільність шлюбу, високий рівень розлучень; однодітність українських сімей; невиконання частиною батьків своїх обов'язків,

що спричинило проблему соціального сирітства; велика кількість безбатьківських сімей; не вирішені гендерні проблеми сімейного життя [265, с. 4].

У зв'язку з чим, українське суспільство останніми роками приділяє значну увагу питанню забезпечення дітей належними умовами для виховання і розвитку. Правники, соціологи, інші фахівці вказують на тенденцію зростання варіативності батьківських практик. Іншими словами, належне виховання дітей може забезпечити як біологічна, батьківська сім'я (біологічне батьківство), так і соціальна, батьківська сім'я (соціальне батьківство).

В кінці минулого століття, Україна, поряд з багатьма європейськими країнами, змінила орієнтири у сфері соціальної політики. В першу чергу, це пов'язувалось з тим, що більшість проведених досліджень вказувала - виховання дітей в інтернатних закладах призводить до різного роду порушень в їхньому розвитку. Розпочалася активна політика деінституалізації утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тобто розпочався процес виведення дітей з-під державної опіки і перехід до альтернативних форм виховання.

Державна форма опіки на дітьми, уся система правового та соціального захисту дитинства була повністю замінена: створені нові, більш дієві, стандарти послуг для дітей, їх біологічних та замінних сімей, сформовано позитивну суспільну думку, орієнтовану виключно на сімейне виховання будь-якої дитини, незалежно від її проблем та статусу біологічної сім'ї. Ми солідарні з позицією Н. Бутрин-Боки, яка вважає, що до основних причин, які вплинули на зміну соціальних державних пріоритетів щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належать: формування соціальної політики, заснованої на гуманістичних засадах, що передбачає орієнтацію соціальних інститутів на врахування індивідуальних запитів і потреб особистості; стрімке зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують влаштування; неспроможність державної

інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців з урахуванням потреб розвитку суспільства [19, с. 114].

Отже, скільки б не існувало гасло «Діти – наше майбутнє», воно завжди залишиться актуальним. Саме з цією віковою категорією, суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє.

На наше глибоке переконання, діти, молоде покоління – основне джерело покращення кількісних та якісних демографічних показників, основний ресурс формування нації. Ми також переконані в правильності міркувань Л. В. Козарчук, яка зазначає: враховуючи складні соціально-економічні умови, політичні та історичні виклики, які переживає країна, питання забезпечення гідного майбутнього для дітей, що залишилися без піклування батьків, стає не просто соціальним обов'язком, але й моральним виміром державної політики [75, с. 5].

Нами уже наголошувалося, - на усіх етапах розвитку Української держави, в суспільстві існували такі прошарки населення, яких відносили до найбільш вразливих, і у зв'язку з чим потребували допомоги і держави, і суспільства. Одну із таких категорій населення складають діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування. Адже саме такі діти потребують особливої уваги у зв'язку з тим, що вони є найменш захищеними, залежать від рішень дорослих, не можуть самостійно захистити свої права та інтереси, оскільки не мають необхідних до того навичок та умінь [168, с. 159].

З дітьми-сиротами ситуація, в принципі, зрозуміла, і є об'єктивною, адже не залежить від свідомої волі батьків. Протилежна ситуація складається у випадку з дітьми, позбавленими батьківського піклування внаслідок невиконання або неналежного виконання батьками своїх обов'язків. І саме цю категорію дітей віднесено до соціальних сиріт.

Якщо звернутися до історії питання, поняття «соціальна сирота» вперше з'являється у наукових доробках українських дослідників в 90-ті роки минулого століття. Так, в межах проєкту ЮНІСЕФ «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні» (1998 р.) соціальні сироти

визначалися як особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних і морально-психологічних причин лишились сиротами при живих батьках. Іншими словами, соціальні сироти – це діти, батьки яких ухиляються або відсторонені від виконання своїх обов’язків щодо них.

Попри майже 30-річну діяльність різноманітних інституцій, спрямовану на нейтралізацію такого ганебного явища як соціальне сирітство, українському суспільству вирішити це питання до кінця не вдалося.

Україна, як може намагається справитись із такими явищами, і ніби то ситуація вирівнювалась – спостерігалось зменшення кількості сиріт, однак на заваді цьому стали об’єктивні чинники, серед яких світова пандемія, а нині - повномасштабне вторгнення РФ в Україну.

Як правильно визначає В. В. Заборовський, належне виховання дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування повинно бути пріоритетом для будь-якої держави, в тому числі й в умовах війни [53, с. 410].

У перші дні війни понад 38 тис. з 48 тис. дітей, які перебували під опікою в закладах інституційного догляду, були повернуті в сім’ї без оцінки їхньої здатності забезпечувати догляд і виховання та без будь-якої допомоги у забезпеченні догляду; понад 4 тис. дітей із закладів інтернатного типу були евакуйовані до країн Європейського Союзу, Молдови та Туреччини, а понад 1,6 тис. - в інші регіони України. Понад 7 тис. дітей були переміщені (евакуйовані) із закладів різних типів та форм власності, які надають послуги з інституційного догляду та виховання дітей [250].

За даними Міністерства соціальної політики, сім’ї та єдності, нині в Україні налічується від 62 до 64 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на липень 2024 року 11,7 тис. дітей втратили своїх батьків і стали сиротами внаслідок бойових дій. На думку деяких фахівців в середньому за рік в Україні сиротіє 10 тис. дітей. Унаслідок воєнних дій понад 13 тис. дітей позбавлені батьківського піклування [67].

З огляду на такі статистичні дані, є всі підстави приєднатися до точки зору Л. М. Токарчук, яка наголошує на необхідності якнайшвидшого запровадження концепції полісистемної турботи відносно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На думку науковиці, така концепція передбачає як поєднання державної, громадської та приватної діяльності щодо охорони та захисту прав і інтересів дітей, так і сприяння добробуту дітей, можливості реалізації їх життєвого і творчого потенціалу [275, с. 10].

При цьому, на думку багатьох українських фахівців до реалізації цих завдань держава повинна приступити вже зараз. Зокрема, А. С. Пожарницька-Чапенко та О. В. Літвінова, слушно вказують, що тривале незадоволення дитиною рівнем своєї безпеки, емоційних контактів чи ставлення до неї, може сприяти виникненню феномену так званої «сирітської хвороби», що може потягнути за собою проблеми фізіологічного, соціального та психологічного характеру (заздрість, замкнутість, відсутність довіри, агресивність, впертість), проблеми з мріями та бажаннями, обмеження світогляду, зниження пізнавальної діяльності тощо), які з часом тільки ускладнюються [115, с. 59-60]. На тривалу відсутність позитивного виховного впливу, що спричиняє занижені стартові можливості дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування, внаслідок чого їх інтеграційний потенціал у суспільство є слабким, звертає увагу й В. В. Кузьмін [103, с. 7].

Соціальне сирітство, є досить поширеним явищем у багатьох країнах. Основними причинами відмови батьків від своїх природних і соціальних обов'язків щодо дитини є алкоголізм, наркоманія, аморальний спосіб життя, жебракування, перебування у місцях позбавлення волі, недостатні матеріальні та неналежні житлові умови, нездоровий морально-психологічний клімат, байдуже та жорстоке ставлення до дітей тощо. Останнім часом проблему соціального сирітства все частіше пов'язують з трудовою міграцією українців, яка набула масового характеру. Сьогодні до усіх цих причин додалася ще одна – воєнні дії на території нашої держави [117, с. 56].

Названі обставини свідчать про синтетичність характеру соціального сирітства та дозволяють виокремити, принаймні три рівня основних факторів, які обумовлюють виникнення та існування цього явища. Отже, перше місце ми відводимо так званому індивідуальному рівню, що пов'язується із асоціальною поведінкою батьків (алкоголізм, наркоманія, насильство в сім'ї). Другий рівень – ідеологічний, пов'язаний із втратою моральних цінностей та орієнтирів багатьма членами суспільства. І третій – інституційний рівень, визначається недостатньо ефективним функціонуванням інститутів сім'ї, освіти, виховання, нерозвиненість сфери дозвілля дітей, неспроможність сім'ї забезпечити достатній життєвий рівень дітей та усіх її членів.

У зв'язку з чим, держава докладає все більше і більше зусиль для того, щоб залишити дитину в біологічній сім'ї, і попередити її передання на виховання до державних установ. Якщо ж проживання дитини в біологічній сім'ї є неможливим, перевага надається замінній сім'ї, в якій дитину будуть виховувати прийомні батьки чи батьки-вихователі.

Закономірно, що ключовим обов'язком і держави, і замінної сім'ї, є - сприяння реалізації дітьми свого базового права - права на дитинство [66, с 162].

Важливість вирішення такого завдання є очевидною, і не потребує будь-яких додаткових обґрунтувань, і є можливим, завдяки існуючому в приватному праві окремого правового інституту - інституту опіки та піклування, який відповідно до норм національного та міжнародного законодавства покликаний забезпечити дітям з особливим статусом належні умови для виховання та розвитку.

Недарма в Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні вказується: інституційний догляд та виховання - забезпечення умов для цілодобового перебування (проживання) дітей, які з будь-яких причин постійно не проживають з батьками, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями (одним із них) або щодня не повертаються до них, у закладах різних типів, форм власності та підпорядкування, їх структурних підрозділах, в яких задоволено більшість

потреб дітей (у харчуванні, освіті, охороні здоров'я), встановлено чіткий режим дня без можливості вільного пересування, участі дитини в організації своєї життєдіяльності, не забезпечується індивідуальний підхід до виховання та задоволення потреб дітей, участь дітей у житті територіальної громади. Соціальна ізоляція дітей, які отримують інституційний догляд та виховання, відсутність індивідуального підходу до виховання, індивідуального простору для дитини, загальний для всіх дітей розпорядок дня, ризик жорстокого поводження, відсутність можливостей для звернення дитини за допомогою та захистом своїх прав негативно впливають на фізичний та психоемоційний розвиток дитини, перешкоджають розвитку її самодостатності та потенціалу, спричиняють інвалідність [206].

Сучасному сімейному законодавству притаманна широка варіативність сімейних (замінних) форм виховання дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування - від найбільш прогресивнішої (усиновлення) і до найбільш сприятливих (прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) [291, с. 677].

Згідно з інформацією Національної соціальної сервісної служби України, обласних, Київської міської служб у справах дітей, станом на 1 липня 2024 р. функціонувало 343 сім'ї патронатних вихователів, до яких влаштовано 691 дитину, 2780 прийомних сімей, до яких влаштовано 5332 дитини, та 1295 дитячих будинків сімейного типу, до яких влаштовано 8885 дітей. Зазначена кількість сімей не може задовольнити потребу у влаштуванні 5496 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які отримують інституційний догляд та виховання та не можуть бути передані на виховання батькам. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на травень 2024 року в Україні функціонують 1300 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховуються понад 9000 дітей. Інформації про кількість дитячих будинків сімейного типу на травень 2025 року поки що немає, оскільки дані за цей період ще не опубліковані.

За словами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, на початок 2025 року в державних інституційних закладах під опікою перебуває 3505 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці діти з різних причин не можуть виховуватися в рідній родині – когось із них батьки залишили, а у когось загинули через російську агресію. Однак кожна дитина заслуговує щасливого дитинства та родинного затишку. Наразі в Україні 2839 прийомних сімей, в яких виховується 5471 дітей [116].

За звітами Київської ОВА, протягом 2024 року у області 124 дитини знайшли нову родину завдяки усиновленню громадянами України. Крім того, протягом року створено 12 нових дитячих будинків сімейного типу, у яких виховується 55 дітей. Загалом на Київщині працює 65 таких будинків, де проживає 440 дітей. 85 прийомних сімей стали домом 163 дітям. У 2024 році продовжила зростати кількість патронатних сімей. З'явилося 7 нових родин і тепер загалом 21 патронатна сім'я забезпечує виховання 42 дітей. З початку повномасштабного вторгнення за межі України були евакуйовані 479 дітей із 17 закладів Київської області. Наразі 237 з них вже повернулися на Батьківщину. Серед повернутих дітей: 39 дітей знову об'єдналася зі своєю біологічною родиною, 50 усиновлено, 30 влаштовано під опіку/піклування, 36 знайшли нові домівки в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу [57].

Отже, одним з напрямів впровадження реформи деінституалізації є сприяння активному розвитку та поширенню альтернативних форм сімейного виховання. Не викликає сумнівів, що першочерговим і важливим завданням влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування в сім'ю прийомного вихователя є забезпечення стійкої та гармонійної соціальної адаптації до умов прийомної сім'ї. При цьому, вказують науковці, повинні бути враховані особливості кожної дитини та прийомної сім'ї, оскільки кожен випадком – унікальний [78, с. 147].

За пріоритетністю сімейних форм піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виділено наступні: повернення дитини у біологічну сім'ю; усиновлення (вітчизняне й іноземне); опіка у сім'ях родичів;

передача дитини на виховання у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, патронатним вихователям [279, с. 502]. Подібну точку зору висловлює Л. Ф. Лєскова, яка вказує, що такі форми реабілітації та соціалізації дітей є найпрогресивнішими. Однак подальший розвиток зазначених форм виховання та утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залежить від того, наскільки держава та суспільство зможуть пом'якшити вплив нестабільності та економічної кризи на ці сім'ї, допомогти їм виконувати виховні функції, бо саме сім'я виховує та формує модель поведінки особистості в подальшому житті і є головним інститутом соціалізації та виховання особистості та першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку. Саме сімейні правові форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, найкраще відповідають інтересам дитини та її соціалізації у суспільстві [114, с. 27].

Отже, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу – це вид професійної (замінної) сім'ї, основним завданням якої є створення умов для належного виховання та розвитку, утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. За усіма параметрами та критеріями оцінки, професійна сім'я здатна на вирішення проблем інтеграції такої категорії дітей в суспільство; має достатню матеріальну базу; співпрацює зі спеціалістами. Не зайвим буде згадати і те, що будь-яка замінна сім'я (майбутні вихователі) проходять відповідну підготовку, беруть участь у психологічному відборі, рішення про створення прийомної сім'ї приймається спеціально створеною конкурсною комісією.

Процедура взаємодобору осіб розпочинається після подання ними до служби у справах дітей за місцем проживання, переліку необхідних документів [196], а також внесення їх до журналу обліку потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків,

батьків-вихователів та складання акта обстеження житлово-побутових умов таких осіб [172].

Відповідно до чинного сімейного законодавства: прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256-1 СК України).

Досліджуючи прийомну сім'ю як форму опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, В. П. Мироненко виокремлює такі її ознаки: утворюється для забезпечення дітям-сиротам та дітям, що залишилися без належного батьківського піклування; прийомними батьками можуть бути лише працездатні та дієздатні особи щодо яких відсутні перешкоди, які б не дозволили їм виконувати функції по вихованню дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування; прийомні батьки зобов'язані забезпечити дітям належні умови для виховання та розвитку (тобто на них поширюються всі передбачені законом права та обов'язки, які покладені законом на біологічних батьків, в т. ч. і заходи відповідальності); для передачі дитини у прийомну сім'ю необхідні певні правові підстави (якщо дитина – сирота, то такою правовою підставою є - свідоцтво про смерть батьків; якщо дитина за інших обставин позбавлена батьківського піклування, то це - рішення суду про позбавлення батьків батьківських прав, про визнання батьків недієздатними, документ, який підтверджує факт позбавлення батьків волі тощо); перебування дітей у прийомній сім'ї можливе до досягнення ними повноліття, а у випадках продовження навчання – до закінчення навчального закладу, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку; за виконання функцій по вихованню дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, прийомні батьки отримують плату, розмір якої встановлюється законом [130, с. 54].

Чинним законодавством чітко встановлений і порядок створення прийомної сім'ї. Аналіз спеціальної літератури дозволяє виділити декілька етапів, які в підсумку призводять до виникнення прийомної сім'ї, як форми опіки та піклування над визначеною категорією дітей. Перший етап зводиться до

необхідності збору та подання низки документів до відповідних органів. Другим етапом утворення прийомної сім'ї є робота соціальних працівників із кандидатами щодо виявлення ступеня їх готовності до прийняття дитини у свою сім'ю. Одним із головних завдань соціальних працівників при відборі прийомних батьків є з'ясування реальної мотивації стати прийомною сім'єю. Якщо мотивація є позитивною, то соціальні працівники повинні проаналізувати потенційних прийомних батьків за наступними показниками: фізичний та психічний стан здоров'я; виявлення минулого потенційних прийомних батьків (можлива втрата власних дітей, факти позбавлення батьківських прав, судимість, лікування від алкоголізму, наркоманії); визначення джерел матеріального існування сім'ї; наявність окремого місця в будинку, квартирі для того, щоб прийняти дитину в сім'ю; вивчення особистих характеристик (з місця роботи, проживання); позитивне ставлення до прийомної дитини з боку найближчих родичів; наявність достатньої вікової різниці між прийомними батьками та прийомною дитиною; виявлення готовності прийомних батьків пройти відповідне навчання, а також готовності співпрацювати із соціальними службами. На третьому етапі відбувається підготовка відповідного висновку про можливість утворення прийомної сім'ї. І нарешті, четвертим, завершальним етапом є прийняття рішення про утворення прийомної сім'ї та укладення договору про передачу дітей до прийомної сім'ї на виховання та спільне проживання між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї [252, с. 430-431].

Спеціалісти стверджують, і з цим слід погодитись, що одного бажання кандидатів ще недостатньо для вирішення питання про створення прийомної сім'ї. Щоб виявити, чи буде відповідати ця сім'я інтересам дитини і дати власні висновки, соціальні працівники повинні працювати з кандидатами. Під час роботи з особами, що висловили бажання взяти дитину на виховання, перед фахівцями органів опіки та соціальних служб постає важлива морально-правова задача – довести до кожного кандидата ступінь відповідальності і складності завдань, які йому слід вирішити. Адже потенційні прийомні батьки повинні

усвідомити, що крім природної потреби виховувати дітей, повинно бути почуття обов'язку та любові до чужої дитини. Те, що у стосунках між батьками та рідними дітьми може виникнути стихійно в силу природних почуттів, у відносинах між прийомними батьками та прийомними дітьми має стати результатом свідомої поведінки, терпіння, витримки, стійкості, розрахованих на дні, місяці, роки кропіткої роботи [129, с. 25].

Утворення прийомної сім'ї певним чином змінює і статус осіб, які беруть дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського виховання, в свою сім'ю на виховання [258, с. 318]. З моменту підписання відповідного договору, такі особи набувають статусу прийомних батьків.

Набуття особами статусу прийомних батьків, наділяє їх певними правами та покладає на них певні обов'язки, які чітко регламентовано законом. Права прийомних батьків закріплені в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (ст. 34). Зокрема, це право щодо захисту дитини без спеціальних на те повноважень; право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав батьків дітей-вихованців; право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним щодо дітей, які проживають з ними та передані на усиновлення; право на усиновлення дітей, які перебувають на вихованні та утриманні в їх сім'ях; право здійснювати (за погодженням з органом опіки та піклування) управління майном дитини; право вимагати від органів опіки та піклування надання їм повної інформації про дитину та її батьків, стан здоров'я, рівень та особливості розвитку дитини.

Щодо обов'язків прийомних батьків, то вони регламентовані ст.150 СК України, і є аналогічними обов'язкам батьків за походженням.

На нашу думку до особливостей такої форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування є те, що відповідальність за дитину поділена між органами опіки та піклування, які представляють її інтереси у всіх інстанціях, і прийомними батьками (батьками-вихователями), які виконують функції вихователів.

Наступною формою опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування є - дитячий будинок сімейного типу.

Відповідно до ст. 256-5 СК України, дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування».

На наше переконання, як форма виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячий будинок сімейного типу є не дитячим закладом особливого типу, тобто дитячим будинком, а є багатодітною сім'єю, що забезпечує вихованцям сімейне оточення та виховання. Виховний потенціал дитячого будинку сімейного типу, як форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має об'єктивні переваги перед іншими соціальними інститутами (перш за все інтернатного типу).

Актуальність створення та функціонування такої форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як дитячі будинки сімейного типу більш ніж очевидна. Ми переконані, що дитячі будинки сімейного типу мають значні переваги у порівнянні з будь-якими іншими державними інститутами, через те, що у виховному закладі дитина знаходиться лише певний час, а вихователі в основному зайняті лише окремими аспектами виховання. У сім'ї ж процес виховання носить цілісний та індивідуальний характер, і здійснюється до тих пір, доки дитина не залишає родину. Комплексний педагогічний вплив дитячих будинків сімейного типу виявляється у створенні для дитини-сироти нормальних умов сімейного життя, повноцінного родинного оточення.

В переважній більшості випадків, дитина, яка передається у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу – уже має негативний досвід взаємодії з мікросоціумом. Як правило, такі діти не лише були позбавленими емпатійного спілкування в сім'ї, але і відчули на собі жорстоке поводження близьких.

Тому, для ефективності діяльності прийомного вихователя важливого значення набувають декілька аспектів. З одного боку – це вибір методів формування позитивних моделей поведінки та способів руйнації негативних стереотипів, які вже сформувалися у свідомості дитини. А з іншого - необхідна спеціальна система навчання прийомних батьків методам ефективної взаємодії з дітьми різного віку, ступеню педагогічної занедбаності, моделям адекватного реагування на проблемні ситуації.

Крім того, важливим напрямом роботи з такими дітьми повинна стати продумана та виважена інтенсивна система формування у дітей навичок культури поведінки, поважного ставлення до оточення, відновлення довіри до нього. Важливим уявляється і те, що період часу, впродовж якого дитина перебуває в прийомній сім'ї чи в дитячому будинку сімейного типу, повинен бути максимально наповнений зусиллями усіх (батьків вихователів і спеціалістів) створити належні умови виховання та розвитку, і нейтралізувати негативний досвід, набутий дитиною у власній біологічній сім'ї. В сенсі наведеного, ми солідарні з науковцями, які стверджують, що одним із базових принципів функціонування прийомної сім'ї (дитячого будинку сімейного типу) виступає принцип роботи прийомних батьків (батьків-вихователів) як членів команди професіоналів, які забезпечують успішність виховання дитини. У найширшому сенсі до команди відносять: самих прийомних батьків (батьків-вихователів), співтовариство прийомних сімей (дитячих будинків сімейного типу), вчителів, шкільних соціальних педагогів, шкільних психологів, фахівців соціальних служб, логопедів, педагогів додаткової освіти, фахівців благодійних фондів тощо. У вузькому значенні слова до команди професіоналів відносять фахівців служби супроводу, обов'язок яких – це надання допомоги та підтримки конкретної прийомної сім'ї [272, с. 209].

Зрештою, не можна оминати увагою іще один суттєвий момент. Це – фактори, які сприяють на якість перебування (виховання) дитини в сім'ї прийомного вихователя чи в дитячому будинку сімейного типу. Одним із таких факторів є – мотивація прийомних батьків.

В спеціальній правничій літературі виділяють декілька мотиваційних елементів: гармонійний (батьки-вихователі усвідомлено підходять до вибору дитини, намагаються зрозуміти її, реально оцінюють свої можливості, уявляють ті труднощі, з якими доведеться зіштовхнутися, але при цьому вони наділені високою педагогічною культурою; альтруїстичний (пов'язується із бажанням «вирвати» дитину із системи, часто батьки проявляють некритичне ставлення до бажань дитини, намагаючись задовольнити її будь-яку потребу, що призводить до хиб у вихованні); матеріальний (за рахунок дітей вирішуються матеріальні проблеми, у батьків спостерігається індіферентне, а іноді і вороже ставлення до прийомних дітей; нормативний (бути не гіршими від інших, до дітей висуваються підвищені вимоги); егоцентричний (намагання заповнити нішу що виникла після втрати власної дитини чи заповнити порожнечу, яка виникла після того як власні діти стали дорослими, бажання впливати на будь-кого із членів сім'ї або виправити свій невдалий педагогічний досвід).

Звісно, що перевага залишається за гармонійною мотивацією прийомних батьків. Однак для того, щоб виявити це, потрібна фахова робота із претендентами (кандидатами) в прийомні вихователі.

Крім цього, повинно братися до уваги і такі фактори, як: ступінь важкості прийомної дитини, його минуле (батьки не забрали з пологового будинку, відмовились, підкинули; знає/знала дитина про наявність батьків, кровної сім'ї, контакт з нею іншими родичами); ступінь вірогідності повернення в рідну сім'ю; якість попередньої психолого-педагогічної підготовки прийомних вихователів; юридичний (правовий) статус дитини; організація і якість командної роботи спеціалістів щодо професійного супроводу заміної сім'ї.

Досліджуючи питання прийомного виховання, Є. В. Падун вказував, що прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу належать до приватно-правових форм прийомного виховання, а - прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, патронат над дітьми, відносить до родинних форм виховання дітей [155. с. 10-11]. Ми не згодні із такими висновками науковця, адже навіть у випадках, коли прийомними батьками чи батьками-вихователями стають родичі

дитини, це абсолютно не означає, що уже існуючі відносини споріднення набули якогось особливого значення та змісту, і що такі відносини юридично є батьківськими. Зрозуміло, що прийомними батьками виконуються всі ті обов'язки щодо дітей, які передбачені чинним законодавством для біологічних батьків, але такі відносини лише прирівнюються до батьківських, і ніяк не можуть бути підставою для виникнення юридично обумовленого кровного споріднення. В цьому випадку, ми схильні підтримати точку зору Н. Бутрин-Боки, яка вважає, що прийомна сім'я є формою сімейного виховання, вона в той же час залишається формою державної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тому держава залишає за собою ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку та допомогу їм у вихованні сиріт, контроль за утриманням та вихованням дітей [19, с. 114].

З метою усунення подібних суперечностей, пропонуємо ч. 1 Положення про прийомну сім'ю, доповнити нормою наступного змісту: «Утворення прийомної сім'ї не призводить до виникнення між прийомними батьками та дітьми, які влаштовуються до сім'ї прийомного вихователя, родинних відносин». Аналогічну норму пропонуємо внести і до ч. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу: «Утворення дитячого будинку сімейного типу не призводить до виникнення між батьками-вихователями та дітьми, які влаштовуються до дитячого будинку сімейного типу, родинних відносин».

3.2. Співвідношення опіки та піклування над дітьми з патронатом над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах

Якого б ефективного рівня розвитку не досягло суспільство, час від часу виникають певного роду проблеми та кризові ситуації, які зачіпають ту чи іншу верству населення. В нашому випадку, йдеться про наймолодшу його частину – дітей.

Створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених громадян, і особливо – дітей, є одним із найважливіших завдань держави. Провідні українські фахівці, вказують, що основна спрямованість соціально-правової політики в галузі дитинства полягає у тому, щоб усіляко пом'якшувати вплив на дітей негативних наслідків тих процесів, що відбуваються у суспільстві, а також створювати умови для більшої ефективності існуючих і виникнення нових соціальних інститутів, які мають задовольняти потреби дітей [22, с. 7].

При регулюванні сімейних відносин, особлива увага, по зрозумілим причинам, відводилась дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Відносно недавно, до цього переліку додалася іще одна категорія - діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, що зумовило виникнення обов'язку держави забезпечити таким дітям умови для повноцінного життя, належного виховання, всебічного духовного і фізичного розвитку, охорону та захист.

Не зважаючи на те, що опіка та піклування над дітьми – це завдання сімейного права, Сімейний кодекс України не містить поняття «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах». Натомість, це поняття закріплено іншим нормативно-правовим актом. Так, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, це - дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини (ст. 1) [200].

Іншим нормативно-правовим актом – «Про соціальні послуги», закріплено поняття «складних життєвих обставин», які визначаються як обставини, що

негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа (сім'я) не може подолати самотійно [204].

При практичному застосуванні законодавчих положень, варто наголосити на тому, що складні життєві обставини можуть виявлятися в одній, декількох, або в усіх перелічених формах. Однак, при цьому, наголошують науковці, повинна бути визначена домінуюча підстава (підстава, яка мала найбільший негативний вплив на стан здоров'я та розвиток дитини) [212, с. 107].

Сімейним законодавством, доктриною сімейного права давно сформовано концепцію, відповідно до якої право дитини на виховання в сім'ї є одним із провідних та найважливіших її прав, що саме завдяки сімейному вихованню удається забезпечити дитині нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток, створюється можливість стати повноцінним членом суспільства. Тому закономірно, робить висновок Ю. Ю Чорновалюк, який ми повністю підтримуємо, що суспільні форми виховання не можуть замінити сім'ю, і це давно підтверджено практикою [309, с. 134].

Як відомо, українським законодавством передбачено доволі широке коло форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, усиновлення; не виключена можливість направлення дитини і до державного інтернатного закладу. Тоді як щодо дітей, які перебувають в тяжких життєвих обставинах, законом рекомендовано застосування лише однієї форми влаштування - патронат. На підтвердження цього висновку вказує і саме поняття «патронату», закріплене СК України. Отже, відповідно до ст. 252 СК України – патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. При цьому зауважимо, що в жодному разі не йдеться про те, що така дитина не може бути, до прикладу, усиновленою. Звісно може, але вже за інших умов та іншою процедурою.

Важливість забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, з одного боку, та збільшення кількості дітей, які залишилися поза сферою сім'ї, знову і знову актуалізують питання патронатного виховання.

В. П. Мироненко, досліджуючи патронат як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, справедливо вказує, що інститут патронату за увесь період свого існування, зазнав чимало змін, на його формування і розвиток вплинули ті соціально-економічні та політичні процеси, які відбувалися в країні протягом десятиліть. Сучасна юридична наука зберегла найбільш вагомі теоретичні та практичні досягнення патронату, розвинувши та вдосконаливши відповідні правові норми та пристосувавши їх до сучасних вимог законодавства й існуючих сімейно-правових відносин [134, с. 59].

На початок 2000-х років у науці сімейного права було висловлено припущення, що патронат призначений для утримання та виховання дітей, які потребують спеціального кваліфікованого догляду [7, с. 210]; для супроводу дітей, сім'ї яких виявилися неблагополучними або в яких діти перебувають у соціально небезпечному становищі; що патронат є формою тимчасового влаштування дитини на період активного соціального втручання в її біологічну сім'ю [71, с. 196]. В. А. Волобуєва називала патронатну сім'ю «гостьовою» [26], а З. П. Кияниця – прийомною сім'єю тимчасового влаштування [70, с. 84], В. Ю. Євко зазначала, що патронат є квазісімейною формою влаштування таких дітей [49, с. 51]. На думку Ю. Ю. Черновалука – ідея патронату спрямована на розвиток якнайсприятливіших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, найповніше забезпечення їхніх прав та інтересів [309].

Іншим дослідником - О. Янчуком, залежно від сфери застосування патронату, виділялись такі його форми: тюремний патронат (надання моральної і матеріальної допомоги звільненим з в'язниць з метою попередження повторного ув'язнення); освітній патронат (індивідуальна організація процесу навчання дитини, підбір індивідуальних форм і методів навчання); соціальний патронат (розміщення безпритульних дітей, які потребують турботливого

домашнього догляду, у приватній сім'ї) [331, с. 68]. Як бачимо, простежується широка розрізненість патронатної діяльності.

В сучасній правничій науці склалося три ключові напрями тлумачення патронату. Прибічники першого напрямку вважають патронат формою соціального влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, а також дітей з неблагополучних сімей. Представники другого напрямку - розглядають патронат як форму виховання дітей, поряд із опікою та піклуванням, прийомною сім'єю, дитячим будинком сімейного типу. Представники третього напрямку називають патронат формою тимчасового (короткострокового) влаштування дитини, що залишилася без батьківського піклування, видом оперативної допомоги дитині, які сприяють подальшому влаштуванню в сім'ю на постійно [253, с. 434]. З огляду на наведене, маємо констатувати - більшість науковців, мають бачення, що патронат можна розглядати як форму опіки та піклування над дітьми.

С. І. Шимон, стверджує, що «патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання і реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин», а також «має забезпечити захист прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом із батьками (законними представниками), надати їй та її сім'ї послуги, спрямовані на повернення у сім'ю дитини відповідно до її найкращих інтересів» [313, с. 124–125]. Подібну позицію займають Н. М. Процьків та Н. Д. Гетьманцева, які зазначають, що «сімейний патронат – це професійна послуга, яка пропонує наступне: тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на час подолання складних умов життя дитиною чи її батьками (насильство, бездоглядність, загроза, життю та здоров'ю, житлові проблеми, хвороби батьків або їх ув'язнення тощо). Тривалість перебування під патронатом залежить від потреб дитини та від складності житлових умов, що спричинили її влаштування, але не повинна перевищувати трьох місяців. У деяких випадках необхідне продовження терміну перебування дитини під

патронатом, але загальна тривалість перебування не повинна перевищувати шести місяців» [208, с. 116]. Справедливим уявляється висновок О. Б. Тельнік відносно того, що переважна більшість вчених розглядають патронат як дуже специфічну і відмінну від інших форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [274, с. 141].

Отже, під патронатом слід розуміти спеціальну форму опіки над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з чим потребує державного захисту, який здійснюється шляхом її влаштування в сім'ю патронатного вихователя за умови розмежування прав і обов'язків по захисту прав та інтересів дитини між уповноваженою службою по патронатному вихованню та патронатним вихователем.

На думку Л. І. Фуштей, поняття «патронат» вживається в таких основних значеннях: як основа утворення родинних взаємин у ситуації, коли існує певна частина дітей, які втратили батьків або позбавлені батьківського піклування, а також наявна відповідна категорія дорослих осіб, які виявляють бажання взяти одну чи декількох таких дітей на патронатне виховання; у цих випадках держава офіційно юридично закріплює таке оформлення родинних взаємин через термін «патронат»; як діяльність родичів, близьких або нерідних осіб, спрямована на турботу й підтримку дітей; як діяльність окремих груп осіб, що представляють різні інституційні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (притулки, інтернатні, патронатні та інші утворення) [294, с. 19-20].

З нашої точки зору, наведене тлумачення патронату не відповідає сучасному змісту інституту опіки та піклування. Пояснимо нашу позицію наступним: коли ставиться питання про передачу дитини під патронат, то йдеться про чітко визначену категорію дітей – це діти, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ототожнювати три різні категорії «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування» та «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах» немає жодних підстав. До того ж, патронатне виховання не може розглядатися ні як діяльність родичів, ні як діяльність окремих груп на кшталт запропонованих тандемів: сім'я – притулок; сім'я –

інтернат і т. п. Радше ми схильні погодитись із визначенням, запропонованим І. Римаренко, який під сімейним патронатом пропонує розуміти професійну комплексну послугу, що передбачає тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, потребує захисту, в сім'ї патронатних вихователів, та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримувальних послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування [216, с. 40].

Варто також наголосити, що у юридичній науці деякий час, крім поняття «патронат», згадувалось і інше поняття - «патронаж». Так, до прикладу, Л. М. Зілковська звертає увагу на те, що патронат (патронаж) – не тільки форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й форма соціального обслуговування, переважно в домашніх умовах, окремих фізичних осіб певних категорій і форма державного нагляду за особами, які звільнилися після відбування покарання, та надання їм соціальної допомоги, форма державної служби [59, с. 383].

У довідковій літературі, поняття «патронаж» визначається як вид соціального обслуговування клієнтів груп ризику, що передбачає постійний соціальний нагляд, регулярне відвідування соціальним працівником клієнтів вдома, надання необхідної економічної, матеріальної та побутової допомоги, проведення нескладних медичних маніпуляцій тощо [140, с. 296]. Підкреслимо, що в жодному випадку не йдеться про таку категорію осіб, як діти.

Г. Лактіоною визначено, що патронаж передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, санітарно-просвітницьких заходів, надання соціальних послуг окремим категоріям громадян, який забезпечується фахівцями соціальної роботи [48, с.160].

На разі необхідно вести мову про те, що поняття патронажу як правової категорії застосовується у двох значеннях – у вузькому та широкому.

У вузькому значенні патронаж розглядається як цивільно-правовий інститут, якій об'єднує норми, покликані регулювати підстави та порядок надання регулярної правової та іншої допомоги (послуг) дієздатним, але фізично

неспроможним особам (які потребують сторонньої допомоги) в процесі здійснення ними своїх прав та виконанні обов'язків шляхом вчинення помічником юридичних та фактичних дій, спрямованих на компенсацію (доповнення) недостатніх у такої особи фізичних можливостей та правових знань. Такий вид патронатної діяльності закріплено ст. 78 ЦК України.

Патронаж в широкому значенні – це надання різноманітних видів соціальної допомоги (послуг), в тому числі медичної, у сфері побуту нужденним верствам населення, що включає контроль за підготовкою і проведенням на державному (регіональному, місцевому) рівнях суспільно важливих заходів.

З огляду на наведене, ми відстоюємо наукову позицію про те, що патронаж не може розглядатися як форма опіки над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, оскільки суб'єктами патронажу є особи, які наділені повною дієздатністю, а отже за своєю волею і зі своїм інтересом укладають договір про надання допомоги, і їх відносини з помічником засновані на рівності, автономії волі та майнової самостійності. Крім того, є і інші відмінності в змісті патронажу над особами старшого віку та патронату над дітьми. Зокрема, патронаж здійснюється шляхом вчинення помічником певної діяльності, спрямованої на досягнення бажаного підопічною особою результату, який може бути матеріальним або таким, що сприймається на нематеріальному рівні, тобто залежно від мети помічник може виконувати певну роботу або ж надавати певні послуги.

Необхідно звернути увагу, що відмінність простежується і в соціальному значенні патронажу, яке полягає у тому, що цей цивільно-правовий інститут гарантує дієздатним, але фізично неспроможним особам сприятливі умови для отримання необхідної правової чи іншої допомоги в процесі здійснення своїх прав та виконання обов'язків.

Зрештою, наведене дозволяє вказати ще на одну відмінність між поняттями «патронаж» та «патронат». Вона полягає у тому, що питання встановлення патронажу належать до компетенції органів управління праці та соціального

захисту, тоді як встановлення патронату – сфера компетенції органів опіки та піклування.

Повертаючись до предмету безпосереднього дослідження, не зайвим буде також наголосити на тому, що система патронатного виховання дітей набагато ефективніша, в тому числі і фінансово (на утримання дітей в системі патронатного виховання витрачається в 1,5 рази менше, ніж на аналогічне утримання в інтернатних закладах) [264, с. 330]. Деякі автори прямо вказують, що українська система інституційного догляду та виховання дітей дискредитує сам механізм захисту прав дітей та охорони дитинства [102].

На переваги патронатного виховання вказують більшість дослідників. На їхню думку, патронат, патронатне виховання, сприяє набуттю дитиною важливого соціального досвіду; надає можливість залишатися проживати поруч з друзями, родичами, батьками, соціальним оточенням; отриманню якісного догляду, виховання, освітніх, медичних, реабілітаційних послуг [34, с. 93].

Ж. В. Петрочко, слушно називає сімейний патронат інновацією забезпечення права дитини на сім'ю, новою комплексною послугою вразливим сім'ям з дітьми, який передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування. Влаштування дитини в сім'ю патронатних вихователів надає їй можливість уникнути досвіду інституційної опіки (тимчасового влаштування в притулок для дітей, центр соціально-психологічної реабілітації дітей, медичний заклад), частково відновити особистісний потенціал, компенсувати деприваційні порушення через отримання досвіду позитивних міжособистісних стосунків, ознайомлення й прийняття нових моделей поведінки, сім'ї [162, с. 88].

Слушними уявляються і міркування І. А. Боровської, яка наголошує, що патронат над дитиною може використовуватися як проміжний етап для її подальшого влаштування у прийомну сім'ю, будинок сімейного типу, а також як механізм швидкого реагування на порушення прав дитини і, водночас, надання

спеціальної послуги дитині і її батькам, іншим законним представникам у період кризових ситуацій, наприклад тяжкої хвороби батьків, жорсткого поводження з дитиною, неможливість виховання дитини та здійснення догляду за нею у разі настання непередбачуваних обставин, існування інших несприятливих умов для виховання дитини [15, с. 240].

Необхідно також зазначити, що встановлення патронату відбувається за певною процедурою.

Насамперед влаштуванню дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах до сім'ї патронатного вихователя, передуює проведення відповідної роботи, яка в першу чергу спрямовується на встановлення осіб – потенційних патронатних вихователів. Така робота здійснюється в декілька етапів, кожен із яких має окрему мету.

Отже, кандидатам, які мають намір стати патронатними вихователями, необхідно звернутися до місцевого центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для отримання додаткової інформації щодо процесу запровадження цієї послуги в громаді та подати відповідний пакет документів., визначених законом.

Однією із обов'язкових умов створення патронатної сім'ї - є необхідність отримання згоди на влаштування дитини в сім'ю кандидата в патронатні вихователі від усіх повнолітніх членів сім'ї. І насамкінець, завершує таку перевірку – прийняття органами місцевого самоврядування рішення про утворення патронатної сім'ї.

Наступним кроком до створення патронатної сім'ї вважається здійснення органами опіки та піклування перевірки достовірності поданих кандидатами в патронатні вихователі документів та вживаються заходи щодо оцінки їх виховного досвіду, який здійснюється шляхом з'ясування наявності власних дітей, певних довідок, характеристик з дитячих закладів, які можуть дозволити визначити виховний потенціал кандидата.

Наголосимо, що патронатний вихователь – не просто звичайна особа. яка виявила бажання стати тимчасовим опікуном дитини, це - спеціально підготовлений фахівець, який бере на себе відповідальність за життя, здоров'я та

благополуччя дитини. У зв'язку з чим, наступним обов'язковим етапом на шляху до патронатного виховання - є проходження кандидатом спеціального навчання. Таке навчання необхідне для формування у кандидатів у патронатні вихователі відповідних компетентностей та допомагає: прийняти усвідомлене рішення про створення патронатної сім'ї; підготуватися до труднощів, які можуть виникнути в процесі здійснення патронату; створити мережу контактів із фахівцями.

Під час навчання кандидати ознайомлюються з нормативно-правовою базою щодо захисту прав дітей, підтримки сімей і дітей; відпрацьовують вміння та навички, які є необхідними для підтримки зв'язку між дітьми і їхніми батьками (законними представниками); обирають форми і методи виховання та догляду; формують розуміння про потреби дітей, які пережили травматичний досвід та навчаються створювати безпечне та сприятливе середовище для дітей; відпрацьовують алгоритм взаємодії міждисциплінарної команди в ході ведення випадку дитини та її сім'ї [159].

З моменту переміщення дитини в сім'ю патронатного вихователя формується команда спеціалістів, одним із членів якої є патронатний вихователь. В спеціальній літературі роз'яснено, що міждисциплінарна (мультидисциплінарна) команда – це тимчасово створена група спеціалістів (психолог, лікар, юрист, педагог, реабілітолог, соціальні працівники та інші), для забезпечення колегіальності рішень та узгодженості дій під час надання соціальних та інших послуг сім'ям (особам), які перебувають в складних життєвих обставинах [38, с.11].

До складу такої міждисциплінарної команди входять також представники служби у справах дітей, фахівець із соціальної роботи, вихователь, класний керівник (класовод) чи соціальний педагог освітнього закладу, який діти відвідують чи будуть відвідувати; сімейний лікар, представник відділу соціального захисту населення та патронатний вихователь.

Як бачимо, є правильним утвердження, що головним обов'язком патронатних вихователів є - професійна турбота про дітей, але й водночас вони

повинні захищати інтереси дитини перед іншими фахівцями соціальної сфери (членами міждисциплінарної команди) та мають бути посередниками між дитиною і батьками або законними представниками [162, с.83].

Загалом же патронатний вихователь має бути зразковою моделлю батьківства, взірцем для наслідування, у першу чергу для своїх дітей, щоб мати змогу надавати послуги тимчасового догляду та виховання для дітей у складних життєвих обставинах. За чинним сімейним законодавством, патронатні вихователі не можуть поєднувати надання послуги патронату з іншими видами діяльності, які можуть заважати виконанню їх повноважень, встановлених договором про патронат над дитиною.

Важливою складовою у процесі влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя, є сам відбір осіб, які виявили бажання стати патронатним вихователями. Відбір передбачає ретельну перевірку та оцінку придатності осіб до виконання обов'язків з догляду та виховання дітей, які на тимчасовій основі будуть влаштовані у їхню сім'ю. Основні критерії відбору, як нами уже згадувалось, включають відповідність вимогам законодавства, наявність досвіду виховання дітей, проходження спеціальної підготовки, а також згоду всіх членів сім'ї.

Варто також підкреслити, що норми СК України не встановлюють вимог щодо особи патронатного вихователя, однак у зв'язку з тим, що на патронатного вихователя покладаються обов'язки, аналогічні до обов'язків опікуна, піклувальника (ст. 255 СК України), в юридичній літературі пропонується поширити на нього вимоги, які встановлено до особи, яка призначається опікуном, піклувальником. Відтак, патронатним вихователем може бути лише повнолітня дієздатна особа. Орган опіки та піклування має врахувати особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини [253, с. 436].

Вибір особи патронатного вихователя здійснює орган опіки та піклування, тому логічним видається покладення саме на цей орган обов'язку ретельно провести відповідну роботу з особою – кандидатом у патронатні вихователі,

одержати відповідні характеристики за місцем роботи та місцем проживання тощо; затребувати від особи довідки про стан здоров'я, про відсутність у неї та членів її сім'ї захворювань, які могли б бути перешкодою для прийняття дитини під патронат, який передбачає спільне проживання, здійснити обстеження умов проживання патронатного вихователя та його сім'ї, про що скласти відповідний висновок тощо.

Кандидатом у патронатні вихователі може бути особа, в тому числі фізична особа - підприємець, яка виявила бажання виконувати обов'язки патронатного вихователя на професійній основі, а також: може створити влаштованій дитині належні умови для проживання, навчання та розвитку, здійснення санітарно-гігієнічних процедур; має повнолітнього члена своєї сім'ї (чоловіка або дружину, сина чи доньку, іншого члена сім'ї) чи іншу повнолітню особу, яка готова бути помічником патронатного вихователя та разом з кандидатом у патронатні вихователі пройти навчання і надавати допомогу у догляді за дитиною, влаштованою під патронат [40].

Враховуючи специфіку та важливість діяльності патронатного вихователя, закон чітко визначає перелік осіб, які не можуть бути патронатними вихователями. Такий перелік визначений відповідними нормами СК України, ЦК України, КК України, Порядком взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника [173] та ін. (повний перелік уже називався в попередніх параграфах цього дослідження).

Варто також зауважити, що готовність до певної професійної діяльності включає не лише професійні знання, уміння і навички, а й певні особистісні риси, що забезпечують успішне виконання професійних функцій. Тому до первинного відбору кандидатів в патронатні вихователі в обов'язковому порядку залучають психолога, завданням якого є - допомогти кандидатам прийняти усвідомлене рішення та визначити їхню мотивацію, можливі ризики та ресурси сім'ї.

Психолог має вирішити такі завдання: оцінити психологічну готовність кандидатів здійснювати тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини, яка буде тимчасово влаштована в їхню сім'ю; зрозуміти мотиваційні чинники

кандидатів у патронатні вихователі створити патронатну сім'ю; допомогти потенційним кандидатам усвідомити причини, що спонукають їх надавати послугу з патронату; визначити ймовірні ризики; встановити рівень відкритості/замкнутості сімейної системи кандидатів; виявити показники здорового функціонування сім'ї (здатність сім'ї вирішувати складні життєві ситуації без порушення цілісності), її мобільність, стабільність; прояснити стиль виховання, що практикується сім'єю при вихованні дітей; виявити соціальні мережі, якими користується подружжя.

Під час співбесіди та психодіагностики психолог має визначити приховану мотивацію сім'ї щодо бажання стати патронатною, їхній рівень емпатії, бажання вчитися та розвиватися, побоювання та ризики тощо, зрозуміти, що кандидати знають про послугу патронату, її особливості та відмінності від форм сімейного виховання, визначити їхню готовність пройти навчання за програмою підготовки патронатних вихователів [332, с. 15].

Варто також наголосити, що закон вимогливо ставиться до кандидатів в патронатні вихователі, оскільки до їх повноважень входить не лише виховання і догляд, а й корекція поведінки дитини, усунення тих негативних моментів, які існують в біологічній родині дитини.

Ст. 252 СК України визначено, що патронат полягає у тимчасовому догляді, вихованні та реабілітації дитини на період подолання нею (її батьками) складних життєвих обставин. Для позитивного результату діяльності патронатного вихователя, СК України також чітко визначено його обов'язки. Зокрема, в їх числі: забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування; забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки

позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною (ст. 255).

Як бачимо, у сім'ї патронатного вихователя дитина отримує комплекс послуг, а саме: тимчасовий догляд, виховання та соціально-психологічну реабілітацію до періоду подолання дитиною або її законними представниками складних життєвих обставин. Потребує уваги і той факт, що сім'я патронатного вихователя є активно залученою до надання послуги патронату над дитиною та забезпечення необхідної допомоги патронатному вихователю. Залучення членів сім'ї патронатного вихователя до виховного процесу забезпечує певну гарантію безпеки дитини, підтримку патронатного вихователя, допомогу в догляді за дітьми, особливо в умовах влаштування одночасно кількох дітей або дитини з обмеженими фізичними можливостями.

Отже, в силу закону, перше повноваження патронатного вихователя стосується його обов'язку здійснювати догляд за дитиною, яка передана в його сім'ю. Не зважаючи на те, що такий догляд носить тимчасовий характер – термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя чітко визначений законом (від трьох до шести місяців), патронатний вихователь повинен відповідально ставитись до своїх обов'язків і докласти максимум зусиль для виконання своєї місії.

Звернемо увагу, що різного роду тлумачні словники, визначають «догляд» як процес забезпечення необхідних умов для когось (чогось), турботу про когось або щось, а також нагляд з метою забезпечення нормального стану, порядку. В силу наведеного, догляд за дитиною – можна визначити, як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення фізичного, психологічного та соціального розвитку дитини, що включає в себе задоволення основних потреб дитини, створення безпечного та сприятливого середовища, а також підтримку та заохочення її розвитку.

В свою чергу, фізичний розвиток, це – динамічний процес росту та біологічного дозрівання дитини в тому чи іншому періоді дитинства. Рівень фізичного розвитку в дитячому віці – один з об'єктивних показників стану

здоров'я, що є результатом взаємодії ендогенних факторів (здоров'я батьків, перебіг вагітності і пологів, наявність вроджених аномалій розвитку, тип конституції, інтенсивність обміну речовин, ендокринний фон організму, активність ферментів крові та секретів травних залоз) та екзогенних факторів (особливості клімату, санітарно-гігієнічні умови, характер харчування, перенесені захворювання, рухова і розумова активність, режим дня та ін.) [32, с. 5]. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає фізичний розвиток дитини як сумарний індикатор стану здоров'я дитини і популяції в цілому, а показники фізичного розвитку дітей раннього віку як критерій оцінки соціально-економічного розвитку окремого регіону або країни.

Щодо психологічного розвитку дитини, то він визначається як складний процес формування та зміни психічних функцій та проявів на становлення суб'єктивного світу особистості. Психологічний розвиток включає в себе: пізнавальний (мислення, пам'ять, увага, мовлення, уяви); емоційний (вміння розпізнавати та виражати емоції, розвиток емпатії); вольовий – формування здатності долати труднощі, ставити цілі та досягати їх, розвиток самосвідомості (формування уявлення про себе, свої можливості, цінності та місце у світі). Варто також зауважити, що в спеціальній літературі підкреслюється, що психологічний розвиток дітей – це індивідуальний процес, який відбувається у взаємодії з навколишнім світом та вимагає врахування вікових особливостей та індивідуальних потреб кожної дитини.

На думку В. М. Булавинець, соціальний розвиток дитини – це її здатність спілкуватися, співпрацювати разом з рідними, а потім з дітьми і дорослими, а також оволодіння нормами соціальної поведінки [16, с. 177]. Іншими словами, соціальний розвиток передбачає взаємодію з іншими людьми, формування соціальних навичок, самостійності, адаптація до соціального середовища.

Отже, психологічний та соціальний розвиток дитини є не менш важливим компонентом її загального розвитку. Це – складний і багатогранний процес, який залежить від багатьох факторів. Вплив цих факторів на психічне формування дитини є невід'ємною частиною її розвитку та визначає подальші можливості й

успіхи у житті. Ось чому фаховість патронатного вихователя у сфері психології, соціології є дуже і дуже важливою.

Як відомо, одним із найголовніших повноважень батьків, інших законних представників – опікунів (піклувальників), патронатних вихователів, прийомних батьків, батьків-вихователів, є – обов'язок виховувати дитину. І в якому б статусі не були виховники та їхні підопічні, процес виховання дитини завжди спрямовується на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами, і має відповідати виключно інтересам дітей.

У вітчизняному законодавстві поняття «найкращих інтересів дитини» закріплене Законом України «Про охорону дитинства». За визначенням, наведеним у ст. 1 названого закону «забезпечення «найкращих інтересів дитини» - це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Принцип забезпечення «найкращих інтересів дитини» закріплений Конвенцією про права дитини (1989), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980), Конвенцією про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення (1993), Конвенцією про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996) та ін.

Поряд з доглядом та виховання дитини, на патронатного вихователя покладається обов'язок здійснення реабілітаційної діяльності стосовно дитини, переданої під патронат.

Одним із перших визначення поняття "реабілітація" дав Курт Вінтер: "Реабілітація – це цілеспрямована діяльність колективу в медичному, педагогічному, соціальному та економічному аспектах з метою збереження, відновлення і зміцнення здатності людини брати активну участь у суспільному житті". За визначенням сучасних фахівців, комплексна реабілітація це складний багатofакторний процес, який включає в себе різноманітні, тісно пов'язані і взаємодоповнюючі види, серед яких виділяють медичну, фізичну, психологічну, соціальну, професійну, економічну, педагогічну, спортивну, побутову, технічну, оздоровчу та правову реабілітацію [119]. Варто зауважити, що інститут надання реабілітаційних послуг є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, для якого є характерним поєднання приватно-правових та публічно-правових норм регулювання. А відтак до відносин, які виникають з приводу надання реабілітаційних послуг, підлягають застосуванню загальні положення цивільного права, за відсутності норм законодавства, норми якого здійснювали б спеціальне регулювання досліджуваної сфери відносин [76. с. 172].

Досліджуючи проблематику підготовки патронатних вихователів до реабілітаційної діяльності, Л. А. Петушкова пропонує розуміти це поняття у двох значеннях – широкому та вузькому. Так, реабілітаційна діяльність патронатних вихователів (у широкому значенні) визначається нею як комплексна взаємодію патронатного вихователя із членами міждисциплінарної команди (спеціалістами ССД, ЦНСП, психологічної служби та педагогами закладу дошкільної/загальної середньої освіти, корекційними педагогами ІРЦ, медичними працівниками тощо), що спрямована на відновлення дитини в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності, соціальному статусі, формуванні позитивних життєвих установок та переконань. Реабілітаційна діяльність патронатних вихователів (у вузькому значенні) – це комплекс заходів, спрямованих на задоволення потреб дитини, відновлення чи формування функціональних зв'язків дитини та її сімейного оточення із соціальними групами, засвоєння нею нових соціальних ролей,

відновлення контактів, нейтралізацію факторів, які негативно впливають на розвиток особистості та її соціалізацію [164].

Дещо подібне розмежування, але уже безпосередньо соціальної реабілітації, запропоноване О. Д. Замашкіною. Зокрема, на її думку, у широкому тлумаченні соціальна реабілітація - це створення умов у суспільстві для відновлення і розвитку здібностей і навичок індивідів самостійного соціального функціонування. У вузькому тлумаченні соціальна реабілітація - це система форм, методів і засобів відновлення втрачених індивідом або не набутих в процесі соціалізації функцій, відносин і ролей соціального функціонування. Соціальна реабілітація визначається автором також і як процес цілеспрямованої діяльності з індивідом по відновленню втрачених або не набутих в ході соціалізації навичок і умінь виконання соціальних функцій, відносин і ролей [56, с. 31-32].

Зауважимо, що зарубіжною доктриною вироблено низку принципів, на яких повинна будуватися реабілітаційна діяльність патронатного вихователя, зокрема: це - максимальне використання можливостей дитини, її сімейного оточення, адже кожна людина здатна покращувати рівень своєї життєдіяльності, особистісно зростати; поетапне формування вмінь і навичок, необхідних для існування в соціальному середовищі; максимальна участь дитини, її сім'ї, у процесі реабілітації, адже важливо не розв'язувати проблеми замість дитини, а навчити її брати участь у прийнятті рішень, які стосуються її життя, усвідомлювати наслідки цих рішень.

Щодо дітей, то вони мають брати участь у прийнятті рішень з того віку, коли здатні сформулювати власні погляди, вільно висловлювати ці погляди; індивідуалізація заходів та послуг відповідно до визначених потреб дитини та її сімейного оточення; професійність патронатного вихователя, спеціалістів, долучених до реабілітаційного процесу, пріоритетність гуманного ставлення до дитини, її батьків; зв'язок із найближчим середовищем, оточенням з метою забезпечення максимальної підтримки дитини, допомога сім'ї, робота із іншими соціальними колами [342].

Вважаємо, що доцільність названих принципів реабілітаційної діяльності патронатного вихователя для запровадження в національну систему права, і зокрема до інституту патронатного виховання, є більш, ніж очевидною.

Як бачимо, метою здійснення діяльності патронатного вихователя є забезпечення умов для задоволення базових потреб дитини, навчання, фізичного, психічного та духовного розвитку та соціалізації, захист прав та інтересів дитини, подолання нею наслідків пережитих складних життєвих обставин та відновлення порушених внаслідок пережитого травматичного досвіду фізичного і психічного стану дитини, подолання або мінімізація наслідків складних життєвих обставин сім'єю дитини та створення умов для повернення до неї дитини або для вибору іншої форми влаштування дитини із найкращим урахуванням її інтересів. Відтак, ми переконані, що досягнення названої мети має бути основним показником оцінки якості послуги патронату над дитиною.

Ми солідарні з українськими спеціалістами, які вважають: критеріями оцінювання якості патронату над дитиною, є такі фактори: забезпечення дитини доглядом відповідно до її потреб, перебування дитини у безпечному середовищі; поліпшення або нормалізація показників фізичного і психологічного розвитку дитини, навчання та набуття нею соціальних навичок; врахування прав та інтересів дитини при прийнятті рішень щодо її подальшої долі; нормалізація фізичного та психічного стану дитини, її поведінки та взаємовідносин; отримання дитиною необхідних медичних та реабілітаційних послуг; адаптованість дитини в умовах сім'ї патронатного вихователя; подолання або мінімізація біологічною сім'єю дитини наслідків складних життєвих обставин та створення нею необхідних умов для розвитку та виховання дитини, прийняття своєчасного і обґрунтованого рішення в найкращих інтересах дитини щодо повернення її у біологічну сім'ю або влаштування в інші форми сімейного виховання та адаптація дитини до них. Оцінка якості надання послуги патронату над дитиною на основі даних критеріїв в реальних умовах територіальних громад дозволить визначити переваги і можливості її застосування, виявити недоліки і ризики та шляхи їх подолання [118, с. 273-274].

Завершуючи дослідження патронату як форми опіки над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, необхідно виділити наступне: основною умовою, за якої можливе влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя, є – наявність складних життєвих обставин; наявність складних життєвих обставин вказує на іще один аспект: дитина, яка перебуває в складних життєвих обставинах, не втратила батьків. І юридично, і фактично вони присутні в житті дитини, однак в силу відомих, об'єктивних обставин втратили свій виховний потенціал. І якраз передання дитини в сім'ю патронатного вихователя, надає їм можливість, за сприяння соціальних служб, відновити цей потенціал і вийти на якісно новий рівень побудови відносин із власною дитиною (дітьми).

Здійснений аналіз правової доктрини та галузевого законодавства, а також враховуючи важливість такої форми опіки над дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, як патронат, нами запропоновано наступні зміни до Сімейного кодексу України. А саме, ч. 3 та ч. 4 ст. 252 СК України пропонуємо викласти у такій редакції:

«Ч. 3. Патронатний вихователь – це дієздатна фізична особа, яка на момент укладення договору про патронат є не молодшою 30 років, має досвід роботи з дітьми (в тому числі з особливими потребами), і яка за участю членів своєї сім'ї (або без таких) надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї.

Ч. 4. Патронатний вихователь є членом міждисциплінарної команди, яка спеціально створена для ведення випадку конкретної сім'ї.

За умови виникнення конкуренції, або ж коли дитина передається не родичам, перевага надається патронатному вихователю, який має профільну освіту (соціальна педагогіка, соціальна робота, психологія тощо).

Аналогічну норму (про віковий ценз патронатного вихователя) додати до п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя.

3.3. Зарубіжний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як перспектива розвитку вітчизняного законодавства

Ст. 3 Конституції України визнано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [88]. Спираючись на наведене конституційне положення, можна з упевненістю констатувати, що первинною ланкою в загальному ланцюзі, який забезпечує життєдіяльність людства, є – діти. І десятиліттями існуючий політичний і суспільний заклик, що діти – це майбутнє держави, ніколи, і ні за яких обставин, не втратить своєї актуальності.

У будь-який час, а для України особливо нині - в умовах соціально-економічного та політичного розвитку, обтяжених веденням повномасштабної війни РФ проти нашої держави, ні в кого не повинно виникати сумнівів, що критерієм далекоглядності, розважливості та дієздатності влади є - її ставлення до дітей, повага до їхніх прав та законних інтересів. Недарма, на рівні законодавства визначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави [200].

З огляду на наведене, варто згадати сентенцію відомого давньоримського історика, громадського діяча Децима Юнія Ювенала, який зазначав, що «дитинству необхідно надавати найбільшу пошану». За іншими джерелами, цей вираз належить відомій італійській освітянці – Марії Монтесорі. Проте, кому б не належав цей вислів, він не втрачає свого глибинного значення, особливо з урахуванням нагальної необхідності втілення його у суспільне життя.

Не можемо не звернутися і до міркувань сучасних дослідників, які справедливо зазначають: вкладаючи ресурси безпосередньо в дитинство, держава не тільки забезпечує подальшу стабільність, а й готує майбутніх громадян з активною життєвою позицією, здатних брати активну участь в

управлінні державними і суспільними справами, впевнено йти курсом розвитку, орієнтуючись на високі виважені рішення [317, с. 4].

В звітних матеріалах про становище дітей в Україні, справедливо зазначається - від того, «як виховується підростаюче покоління багато в чому залежить добробут та процвітання нації, держави» [316].

В правничій літературі неодноразово наголошувалось, що діти є найбільш вразливою та найменш захищеною категорією населення, оскільки в силу віку, розвитку, інших обставин, не можуть самостійно та повноцінно захистити свої права та інтереси [30, с. 109]. Вразливість дітей закон пояснює найвищим ризиком потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [317].

Беззаперечним є і твердження про те, що забезпечити дитині дитинство, належне виховання, можливо лише в умовах сім'ї, що соціалізація дитини проходить найбільш повно і найбільш успішно за умов сімейного виховання. Ми солідарні з науковцями, які підкреслюють - завдання належного виховання, належної соціалізації дитини зобов'язані втілювати у життя батьки дитини, якщо вони відсутні – держава [169, с. 31].

Немає нагальної необхідності вести мову про переваги сімейного виховання - вони очевидні, як очевидним є і той факт, що розвиток дитини, яка залишилась поза сферою сім'ї, сферою виховного впливу батьків, не відповідає ні її інтересам, ні інтересам суспільства, не забезпечує дитині природного права на дитинство та в цілому може мати вкрай негативні наслідки [Знайти мою статтю].

Фахівцями Українського інституту соціальних досліджень підкреслено: життєдайність сімейного виховання полягає у тому, що формування особистості відбувається в природних для дитини умовах, у яких вплив батьків на дитину, загалом на її життя, є домінуючим [332]. Саме в сім'ї, наголошено І. В. Пешею, бере початок формування світогляду, морально-естетичних ідеалів, норм поведінки, трудових навичок, ціннісних орієнтирів [165, с. 72-80]. Подібну точку зору висловлено О. І. Безлюдним, який аналізує значення сім'ї як інституту

виховання, вказує, що в сімейному середовищі дитина перебуває в найбільш важливий період свого життя; жоден з інститутів виховання не може конкурувати з сім'єю за силою і тривалістю свого впливу на формування й розвиток особистості [8, с. 4].

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що визначального впливу на формування особистості дитини мають відносини, що складаються у сім'ї між усіма її членами.

Виваженим та обґрунтованим уявляється висновок С. Мошкаринець та А. Бутко, які наголошують, що недостатність потрібної для людини сімейної форми виховання веде до серйозних порушень у розвитку дітей, які надалі у житті викликають негативні психологічні, фізіологічні та, врешті, соціальні наслідки, а також порушує відповідні права дітей на родинне життя, охорону від насильства та несумлінного ставлення, що визначені Конвенцією ООН про права дитини. Тому, держава, в першу, чергу вживає заходів, спрямованих на залишення дитини в родині й запобігання її передання на виховання в державний заклад [139, с. 131].

Однак, в нашій державі, втім як і у багатьох країнах світу, інститути сім'ї (в класичному, традиційному її розумінні - батько, мати, дитина (діти)) та сімейного виховання, а разом з ними і інститут відповідального батьківства, зазнав суттєвих зовнішніх впливів, і на превеликий жаль, далеко не позитивних.

З прийняттям у 2002 році Сімейного кодексу України та у зв'язку із обранням європейського напрямку розвитку, наша держава докладася багато зусиль аби положення ст. 1 СК України про забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, було якомога швидше втілено у життя.

З нашої точки зору, найбільшим здобутком реформи сімейного права, а відтак і сімейних відносин, стало те, що серед інших новел, було критично переглянуто доцільність збереження державного (інституційного) виховання та підтримано запровадження інституту прийомного виховання.

Здавалося б замінити дитині родину неможливо, але іноді, заради ж самої дитини, збереження її життя та здоров'я, забезпечення належного розвитку, це

зробити - вкрай необхідно. Власне тому, в правовій доктрині все частіше можна зустріти висновки, що оскільки сім'я - є основним посередником між державою та суспільством, суспільство в свою чергу, визнало пріоритет за такою формою влаштування дітей - як фостерна, замінююча сім'я [12, с. 30].

Варто зауважити, що найбільший досвід фостерного (прийомного, замінного) виховання та відмови від інституційного утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають окремі зарубіжні країни, тож проаналізуємо позитивний досвід деяких із них.

Зарубіжна практика деінституалізації державних виховних установ полягає у здійсненні двох основних заходів, з одного боку, спрямованих на зменшення кількості вихованців, а з другого боку – залучення до виховання свідомих громадян – переважно подружжя (однак не виключено, що це може бути одинока особа) та виключення із категорії виховників педагогів та освітян (окрім випадків, коли такі особи виявили бажання стати прийомними батьками).

Вже впродовж багатьох років у європейських та інших зарубіжних країнах поширений особливий вид опіки (піклування) та тимчасового влаштування дітей до окремої сім'ї на виховання – «fostering» та «mainstay». «Fostering» означає перебування дитини в чужій сім'ї тривалий час - до повноліття, з обов'язковим збереженням контактів з біологічною родиною. «Mainstay» передбачає догляд за дітьми віком від 11 до 17 років, який здійснюється декілька місяців, доки не відпадуть обставини, які спонукали влаштування дитини в іншу родину та налагодяться умови життя в рідній сім'ї. Якщо обставини, які спричинили вилучення дитини із сім'ї усуваються – дитина повертається на виховання біологічним батькам, якщо ж ні – оформляється «fostering».

На думку українських фахівців, прийомні сім'ї можуть відігравати істотну роль у соціальному становленні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [236, с. 2].

Найбільшого прогресу у сфері фостерного (прийомного) виховання серед усіх зарубіжних країн європейського континенту, було досягнуто Великобританією. І це – закономірно, оскільки, ця країна ще з середини ХХ-го

століття почала велику реформу сфери утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме Великобританія започаткувала тенденцію щодо відмови від державного інституційного утримання дітей, які опинилися в зоні ризику у зв'язку з тим, що залишилися без батьківського піклування та перебудувала свою соціальну систему опіки над дітьми шляхом створення фостерних (прийомних) сімей.

Втілюючи в життя загальну мету – забезпечити кожному дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування сімейним вихованням, англійське законодавство, «відреагувало» на ці процеси, закріпивши деякі положення на рівні відповідних нормативно-правових актів. Зауважимо, що ще у 1999 р. Національною асоціацією фостерної опіки Великобританії (NFCA) – було розроблено і опубліковано Національні стандарти фостерного виховання. В доповнення до Національних стандартів, робочою групою (NFCA) були підготовлені ще два документи: «Звіт і рекомендації Робочої групи Великобританії, що стосуються фостерного виховання», та «Кодекс процедур з відбору, оцінки підготовки та підтримки фостерних вихователів».

Таким чином, ефективна законодавча регламентація альтернативного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Англії, сприяла результативності його функціонування. В процесі реалізації програм фостерного виховання у Великобританії діяло 150 державних служб, до обов'язків яких входило визначення потреб, призначення соціальних послуг, соціальної допомоги [69, с. 164].

Варто також наголосити, що інститут фостерного виховання у Великобританії включає декілька видів прийомних сімей: короткострокові, довгострокові та сім'ї-спеціалісти. Короткострокові прийомні сім'ї беруть на утримання дитину на короткий час: декілька тижнів або кілька місяців, доки біологічна родина дитини не вирішить своїх проблем або доки дитину не направлять на утримання у дитячий будинок або в іншу сім'ю. Довгострокова прийомна сім'я бере дитину на утримання з моменту виникнення необхідності вилучити дитину із неблагополучної родини до часу, коли дитина досягне

повноліття. Сім'ї-спеціалісти - беруть на утримання дітей, які мають проблеми з поведінкою, або дітей з відхиленнями у фізичному чи психічному розвитку [266, с. 35-36]. Функціонує і такий тип дитячих установ, як будинки безпеки, до яких направляються діти, які становлять загрозу для себе або інших людей. Наприклад, дитина, тікає з дому настільки часто, що це становить загрозу для її життя, або ж дитина схильна до скоєння правопорушень [273, с. 211].

Особливістю англійської системи прийомного виховання, на яку вказують українські дослідники, є те, що прийомні батьки не мають змоги обирати собі дитину. Рішення про направлення дітей до тієї або іншої прийомної сім'ї приймається соціальним працівником [5, с. 152].

Варто наголосити також на тому, що англійським законодавством закріплено Концепцію - «піклування, поширене на усіх членів родини», що передбачає співробітництво між соціальним працівником на місцевому рівні та усіма членами родини дитини.

Досліджуючи питання державної політики щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків О. О. Мордань, зазначає: важливим елементом державної політики захисту дітей, у Великобританії є те, що дитина може бути влаштована до прийомної сім'ї за межами біологічної сім'ї, не маючи при цьому сирітського статусу, оскільки метою перебування дитини під опікою є повернення в рідну сім'ю. Британське законодавство передбачає інтенсивну реабілітаційну допомогу дитині та біологічній родині, зокрема й після вилучення дитини із сім'ї [136, с. 133].

Таким чином, здійснений аналіз англійського галузевого законодавства та докритини, дозволяє вести мову про те, що система фостерних сімей успішно функціонує та розвивається у Великобританії і нині. Більшість дітей, які з різних причин опинилися без батьківського піклування, проживають не в дитячих будинках, а саме в фостерних (прийомних родин). Правове регулювання цього інституту забезпечує Закон про дітей, яким закріплено термін «батьківська відповідальність» (parental responsibility), під якою розуміють «всі права, обов'язки, моральні зобов'язання, функції, відповідальність і повноваження

батьків дитини при спілкуванні з нею і поводженні з її майном, закріплені законодавчо» [18, с. 368-369].

Дослідниками зазначається, що до фостерних сімей потрапляють діти, які не досягли 16 років, при цьому загальна кількість дітей в одній сім'ї, не повинна перевищувати трьох. Винятком із правила є випадок, коли під опіку передаються рідні брати і сестри, кількість яких перевищує зазначену. Такі вимоги закріплені в Інструкції про влаштування дітей (Arrangements for Placement of Children (General) Regulations) і Правилах влаштування дітей на фостерне виховання (Foster Placement (Children) Regulations). Названі нормативні акти більш детально регламентують процес розміщення дитини у фостерній сім'ї з урахуванням різноманітних життєвих ситуацій і обставин [17, 61].

Продовжуючи аналіз досвіду прийомного виховання у зарубіжних країнах, необхідно зазначити, що пріоритет сімейного виховання успішно реалізовано і у більшості країн Скандинавії.

Однією з країн, де було досягнуто високих показників у цій сфері – слід назвати Швецію. Зокрема, у цій країні існування безпритульних чи покинутих дітей намагаються попередити заздалегідь.

Для зменшення кількості безпритульних (бездоглядних) дітей в Швеції широко розвинена мережа соціальних служб, в завдання яких входить профілактична робота в сім'ях, які вважаються проблемними (неблагополучними), а відтак і діяльність, спрямована на вжиття відповідних заходів щодо попередження можливих порушень прав та інтересів дитини, яка виховується в цій родині. До того ж, до повноважень соціальних служб входить обов'язок піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування шляхом пошуку для них прийомних (фостерних) сімей; здійснення контролю під час влаштування дитини в прийомну сім'ю чи іншу форму сімейного виховання, та впродовж усього терміну перебування дитини в заміній сім'ї і, аж до повернення дитини в біологічну родину.

Розглядаючи зарубіжний досвід влаштування, утримання та захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, О. С. Бурлака вказує, що у

Швеції процес деінституціалізації цієї категорії дітей розпочався в середині 50-х років минулого століття. При цьому, наголошує авторка, що в цій країні політика державного утримання дітей ніколи не була на першому плані: діти, які з різних причин не можуть проживати в рідній сім'ї, переважно влаштовувалися в дитячі будинки сімейного типу. Нині близько 75 % державних дитячих будинків у Швеції опікуються не більше як 9 дітьми одночасно, а їх перебування обмежується коротким проміжком часу [18, с. 371]. На думку деяких науковців, досягнення високих результатів Швеції у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сприяло те, що Швеція - одна із перших країн світу, яка увела до свого законодавства норму про заборону тілесних покарань щодо дітей [28, с. 13-16].

Варто також відзначити, що більшість проблем у сфері сімейного виховання у Швеції вирішуються на рівні соціального та психологічного втручання. Особлива увага приділена питанням соціального обслуговування сімей з дітьми, які вирішуються на рівні муніципальної влади, тобто така система носить децентралізований характер. В кожному муніципалітеті створено комітети, які забезпечують фінансову та матеріальну підтримку сім'ї, допомогу в налагодженні сімейних відносин тощо [98, с. 179]. У Швеції добре розвинена система соціального патронату сімей. Ще у 1982 р. тут була запроваджена національна програма «Контактна модель роботи з сім'ями», основною метою якої є підтримка сім'ї та запобігання вилученню дітей із біологічної родини, яка успішно працює і до тепер.

У Швеції та інших країнах цього регіону – Фінляндія, Данія, Норвегія діють закони, які наділяють органи опіки та піклування правом примусового вилучення дітей від батьків та правом влаштовувати їх до дитячих будинків або установ. За увесь час існування інституту фостерного (прийомного) виховання у Швеції було відібрано у батьків та розміщено у прийомних сім'ях понад 300 тис. дітей [359].

В Швеції вся робота працівників соціальних служб налаштована на профілактику та попередження складних сімейних ситуацій і ґрунтується на

індивідуальному підході в кожному конкретному випадку. До системи профілактичної роботи і роботи з випадком залучена місцева спільнота, в тому числі культурні та спортивні об'єднання, школи, інші освітні заклади [345]. Перед прийняттям рішення щодо вилучення дитини із сім'ї, державна соціальна служба повинна перевірити можливість її передання на проживання та виховання родичам безпосередньо після вилучення із батьківської сім'ї [343]. В тих випадках, коли у сім'ї кризову ситуацію попередити не вдається, соціальні служби мають право вилучити дитину із родини. При цьому механізм позбавлення батьківських прав не запускається, соціальна робота, як і раніше, будується на збереженні відносин між дітьми та їх біологічними (кровними) батьками.

В Швеції чітко визначені умови, за наявності яких діти можуть бути вилучені із сім'ї, причому без згоди на те батьків. Такими умовами є: жорстоке поводження з дітьми; нехтування батьківськими обов'язками; інші критичні ситуації в сім'ї (до прикладу, вкрай напружені відносини між дітьми та батьками); серйозні порушення в поведінці дитини (кримінальна або інша девіантна поведінка).

На сьогоднішній день в Швеції функціонують такі форми влаштування дітей: замінна сім'я; інституційний заклад; спеціалізовані установи по догляду за неповнолітніми.

Розглядаючи досвід влаштування дітей, слід звернути увагу на той факт, що у Швеції не існує такої форми опіки над дітьми, як усиновлення, за винятком тих випадків, коли біологічні батьки дають дозвіл на це, у відповідності до визначеної в країні, юридично регламентованої процедури. Але варто також відзначити, що на практиці такі випадки трапляються вкрай зрідка.

На початок нового тисячоліття в Швеції в замінних сім'ях проживало близько 55 % дітей, які були вилучені із біологічних родин. Шведські дослідники зазначають, що Швеція зараз іде іншим шляхом (в порівнянні з Великобританією та США), частково повертаючись до інституційного утримання дітей, одночасно передаючи надання послуг щодо утримання дітей в приватні руки – за умови, що

держава забезпечить належний контроль за якістю та рівнем професіоналізму таких вихователів [343]. Додамо, що подібна тенденція спостерігається і в інших Скандинавських країнах [344].

Державна політика соціального (а слід розглядати і правового) захисту дітей в Швеції зорієнтована на принципи сімейного виховання та досягнення рівноваги між забезпеченням безпеки дитини і автономії сім'ї. Сімейне виховання дітей за межами кровних родин існує, але воно носить короткостроковий характер.

У зв'язку з наведеним доцільно приєднатися до точки зору Л. В. Лешанич, яка вважає, що запозичення досвіду Швеції, закриття дитячих будинків, і натомість спрямування всіх сил, коштів на розвиток відносин прийомного виховання - могли б наблизити Україну до виконання завдання боротьби з дитячою безпритульністю та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у сімейному дусі [111, с. 154].

Отже, здійснений аналіз правового регулювання відносин прийомного (фостерного) виховання у Швеції, дозволяє зробити висновок, що завдяки чинному законодавству та практики його застосування, цей соціально-правовий інститут має ключове значення та за рівнем правової бази, досвіду і стану утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, може зайняти друге місце після Великобританії.

Іншою країною, яка заслуговує уваги в частині позитивного досвіду влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання переваги фостерному вихованню є – Данія. В цій країні частіше, аніж в інших, вдаються до короткострокового інституційного розміщення дитини, після негайного вилучення із сім'ї. Зазвичай це стосується дітей, які мають особливі потреби внаслідок наявності фізичних або психічних вад [337]. При цьому існує доволі широке різноманіття способів тимчасового інституційного розміщення дітей, і працівники соціальної служби, як правило, вирішують завдання мінімізації строку перебування дитини поза сім'єю.

Більша частина рішень про ту чи іншу форму влаштування дитини поза біологічною родиною в Данії приймається зі згоди батьків: працівники соціальної служби можуть приймати рішення, не погоджені з батьками, лише у виняткових випадках. Так, наприклад, в 2021 році 89 % рішень про влаштування дітей в інституційні заклади були погоджені з батьками; не мали такого погодження лише 9 %, іще 2 % були влаштовані до дитячого закладу на виконання рішення суду. Загалом же в інституційних формах влаштування у 2021 році перебувало 24 % дітей, вилучених із біологічних сімей, в той час, як у замінні сім'ї було влаштовано 47 % дітей [337].

Фостерні (прийомні) сім'ї є пріоритетною формою влаштування дітей, і в Норвегії. В цій країні, частка такої форми влаштування дітей становить максимальний відсоток серед усіх країн Скандинавії: у 2021 році 87 % усіх дітей були влаштовані до різних типів фостерних (прийомних) сімей і лише 13 % - в інституційні заклади [358].

Наступна країна, законодавство якої нами було досліджено – стала Фінляндія. Одразу зазначимо, в цій країні не існує таких понять, як позбавлення батьків батьківських прав та соціальне сирітство.

Сиротою, як і в українському законодавстві, вважається дитина, у якої немає обох з батьків. Батьки, у яких діти відібрані, все одно вважаються такими, що мають батьківські права та можуть повернути дитину в сім'ю, усунувши зауваження та претензії, висунуті до них з боку соціальних служб.

В дитячу виховну установу (максимальна кількість дітей – 24), дитина потрапляє в середньому на 2-3 роки. У цей період законодавство Фінляндії зобов'язує соціальні служби підтримувати зв'язок між батьками і дитиною.

Варто також зауважити, що в основу фінської системи захисту дітей, які залишилися без батьківської опіки закладено «принцип м'якого втручання», що означає поступове застосування спочатку більш пом'якшених способів роботи з сім'єю та дитиною, з поступовим переходом до більш глибокого втручання, якщо до цього часу зберігається необхідність інтервенції (діяльності,

спрямованої на модифікацію поведінки (дитини, батьків), загального психоемоційного стану сім'ї).

Відповідно до чинного законодавства - Child Welfare Act, що регулює сферу підтримки дітей, органи державного управління у Фінляндії зобов'язані підтримувати сім'ї у сфері виховання дітей – в самому широкому сенсі цього поняття. Для благополучних сімей це означає, що в межах реалізації державної сімейної політики повинен бути наданий типовий набір базових послуг. Однак, в ситуації, коли сім'я зіштовхується із якими небудь труднощами, їй повинні надати більш складну підтримку, яка визначається при розробленні індивідуального плану роботи з дитиною та її сім'єю в кожному окремому випадку. Іншими словами, у Фінляндії застосовується підхід до роботи із «випадком» (case management).

При цьому дитина може стати клієнтом системи соціального захисту декількома способами: в результаті звернення працівників із інших сфер; за власною заявою чи за заявою членів сім'ї; поступово перейти у відання цієї системи в результаті того, що батьки є клієнтами якої небудь служби (маючи проблеми з доходами та зайнятістю чи в інших сферах); у випадку виявлення їх соціальними працівниками (система виявлення).

Розглядаючи зарубіжний досвід опіки над дітьми, варто відзначити іще один суттєвий аспект – в ряді країн професійний статус фостерної (прийомної) передбачає обов'язковість наявності у прийомних батьків профільної освіти і досвіду в одній із суміжних сфер (соціальна робота, соціальна педагогіка, психологія, патологія мови, медицина та ін.) та неприпустимість сумісництва (суміщення) з іншими видами професійної діяльності.

Разом з тим, існує і інша точка зору, яка полягає в необхідності визнати професійний статус усіх, без винятку, фостерних (прийомних) батьків. Відповідно до цієї точки зору, діяльність прийомних батьків повинна розглядатися як професійна зайнятість, що потребує майстерності, знань, досвіду, самосвідомості, цілеспрямованості, вміння працювати у складі команди

для підтримки стандартів та забезпечення високої якості ефективного обслуговування дітей, які цього потребують [360].

Варто також наголосити, що така думка підтримується більшістю фахівців в країнах англосаксонської правової системи, де передбачено ліцензування прийомних батьків (введено певні стандарти), які включають різні за змістом вимоги до програм навчання [364]

Зауважимо, що професійні сім'ї в різних країнах значно відрізняються одна від іншої: критеріями поділу, типом договірних відносин, обсягами соціальних внесків та соціальних пакетів, які виплачуються, наявністю податкових пільг, доступністю відпусток та оплачуваних лікарняних, врахуванням трудового стажу, обсягом прав та обов'язків щодо прийомної дитини та б. ін.

Досліджуючи питання щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не можна оминати і одну з країн-лідерів Європейського Союзу – Францію. Особливістю французької системи фостерного виховання є те, що сімейне право і відповідно сімейне законодавство, віддає перевагу ранньому втручанню до сімей з групи ризику, тобто тих, які прийнято вважати неблагополучними. Таке втручання здійснюється асоціацією Retis, завданням якої є підтримка сім'ї, здійснення контролю за розвитком та вихованням дитини, організація в кризових ситуаціях тимчасового влаштування дитини до родичів, а якщо такі відсутні – до спеціальних установ чи до професійних вихователів – патронів. Для досягнення мети – забезпечити дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сімейним вихованням, у Франції спеціально створений Центр фостерної сім'ї, в структуру якого входять: служби фостерної сім'ї; мережа міні-квартир для підлітків; гуртожитки для підлітків, які вчинили правопорушення. Зазвичай, неповнолітні приписані до Центру на строк шість місяців з можливістю продовжити цей термін до двох років [111, с. 154].

У Німеччині, так само, як і у більшості країн, в яких впроваджено інститут фостерного (прийомного) виховання, основною його метою і одночасно завданням є: повноцінний, всебічний та гармонійний розвиток дитини, яка

опинилася в неблагополучних (сімейних) умовах і тимчасово відібрана у батьків; збереження дитині природної сім'ї шляхом усунення всіх існуючих негативних обставин, які перешкоджають нормальному процесу виховання дитини. Німецьке законодавство виділяє три можливі форми фостерного (прийомного) виховання: амбулаторне; часткове стаціонарне; стаціонарне. При амбулаторній формі – дитина залишається в сім'ї, необхідна допомога надається і батькам, і дитині. Частково стаціонарна – передбачає перебування дитини в сім'ї, з наданням такого виду допомоги, як виховання в денній групі, де здійснюється індивідуальний патронаж і одночасно проводиться активна робота з дитиною. Стаціонарна – влаштування проживання усієї родини під спеціальним наглядом, під час якого проводиться інтенсивна робота і з батьками, і дітьми [347].

Отже, серед особливостей німецької системи опіки, необхідно виділити наступне: у випадку розміщення дитини в прийомну сім'ю, відповідна робота проводиться як з біологічними батьками, так і з прийомними батьками, на що вказують і українські дослідники [77, с. 200].

В іншій країні, яка входить до складу ЄС - Іспанії, фостерна (прийомна) сім'я, як альтернатива інституційній формі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, була введена відносно недавно - в 1987 році та закріплена відповідним законодавчим актом - Foster Care and Adoption Law (1996) [354].

Законодавством Іспанії передбачено наступні типи фостерних (прийомних) сімей: за строками влаштування – прості (з метою подальшого повернення дитини в біологічну родину) та постійні; за способом влаштування – адміністративні (створюються на підставі відповідного рішення соціальних служб) та за рішенням суду; за категорією прийомних дітей – виділяються діти з особливими потребами та діти з особливостями психологічного розвитку; за категорією прийомних батьків – родинні та неродинні прийомні сім'ї.

Необхідно зазначити, що на розвиток інституту прийомного виховання в Іспанії значно впливає демографічна ситуація. Впродовж останніх років в країні спостерігається поєднання численних факторів – різке падіння рівня

народжуваності, виникнення можливості переривання вагітності, уведення програм по збереженню кровної родини і т.п. Крім того, для влаштування дитини в прийомну сім'ю доступні в основному діти з особливими потребами, діти старше 6 років, діти з братами чи сестрами, діти з особливими медичними чи психологічними потребами.

Саме у зв'язку з цим, досі ведеться дискусія щодо введення поняття «професійна фостерна (прийомна) сім'я» з метою забезпечення виховання дітей з особливими потребами у тих випадках, коли необхідний постійний нагляд відповідного спеціаліста. Зауважимо, що наявність статусу професійної прийомної сім'ї надає можливість отримувати державну фінансову підтримку в розмірі від 600 до 1500 євро щомісячно, така сума коливається залежно від кожного випадку та регіону проживання сім'ї.

Чинне в Іспанії законодавство у сфері правового регулювання прийомних (замінних) сімей, виділяє два типи влаштування, які втілені в практичну діяльність окремих регіонів за ініціативою недержавної організації Fundacion La Caixa: тимчасова фостерна (прийомна) сім'я (emergency-diagnostic foster care); кризова фостерна (прийомна) сім'я (Kangaroo Family, Babysitting Family) [334]. Перший тип сім'ї - тимчасова фостерна (прийомна) сім'я, орієнтована на короткострокове влаштування дитини в сім'ю у тих випадках, коли у соціальних служб відсутні дані про дитину і необхідний час для того, щоб їх зібрати та відшукати варіанти для довготривалого влаштування. Другий тип сім'ї - кризова фостерна (прийомна) сім'я спрямована на влаштування дітей, які за різних причин не можуть перебувати в біологічній (кровній) родині, але щодо яких зберігається висока вірогідність повернення в біологічну сім'ю після усунення обставин, які змусили вилучити дитину із рідної сім'ї.

Як і в більшості країн Європейського Союзу, в Іспанії важливого значення набувають вимоги, які висуваються до прийомних батьків. Так, необхідно виділити високий рівень їхньої обов'язкової підготовки: проходження спеціалізованих курсів, програма яких розроблена та стандартизована на міжрегіональному рівні.

Поряд з Іспанією, де до недавнього часу ідея фостерного виховання як пріоритетної форми влаштування дитини не сприймалася, виступає ще одна країна ЄС – Греція. На початок 2000-х років в країні було відсутнє законодавче визначення фостерної (прийомної) сім'ї. Лише в законі «Про усиновлення і прийомну сім'ю», було вказано, що прийомна сім'я є найбільш сприятливою формою влаштування дитини, перераховані можливі причини влаштування дитини у фостерну (прийомну) сім'ю, визначені права прийомних та біологічних батьків і випадки передачі батьківських прав, окреслена роль соціальних служб як агентів моніторингу стану дитини та умов її утримання.

В Греції, на відміну від інших європейських країн існує практика, за якої соціальним службам надаються повноваження вилучити дитину із фостерної (прийомної) сім'ї у випадках, якщо ця сім'я визнається невідповідною, і передати її до інших інституційних закладів – дитячі центри і «Дитячі містечка» («Pedopolis»).

Що стосується Італії, то ця країна політику деінституалізації виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізує ще з другої половини минулого століття. Законом 1983 року, дітям гарантовано право на виховання у сім'ї, а законом 2001 року підкреслено право на виховання дитини в біологічній родині та наголошено на важливості ролі держави в процесі усунення перешкод до цього.

В італійському законодавстві, фостерні (прийомні) сім'ї розглядаються виключно як тимчасове рішення - максимальний строк проживання дитини в прийомній сім'ї не може перевищувати двох років (хоча за певних обставин може бути і продовжений). Особливістю італійського прийомного виховання є те, що влаштування дітей в фостерну (прийомну) сім'ю здійснюється або ж за бажанням батьків (для подолання тимчасових труднощів), або ж за рішенням суду.

Влаштування в прийомні сім'ї може бути довго- та короткостроковим, на неповний день або навіть на більш короткі терміни. Залежно від регіону прийомним батькам виплачується матеріальна допомога (до прикладу, у Венеції

така допомога складає 458 євро на одну дитину щомісячно). При влаштуванні дитини на неповний день, така сума відповідно скорочується на 30-50%. Перевагою є те, що прийомним батькам надаються податкові пільги, страхування дитини, право на відпустку по догляду за дітьми молодшого віку і хворими дітьми [293]. В Італії існують також спільноти сімейного типу, яким надано можливість прийняти на виховання від шести до десяти діток. Така спільнота, як правило, складається із двох або більше дорослих (переважно сімейна пара з дітьми), які пройшли спеціальну підготовку [365].

Інститут прийомного виховання запроваджений і ефективно працює і в найближчій, сусідній Україні європейській державі – Республіці Польща. Як і в більшості країн, які поступово відмовлялись від інституційного утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Польща прагнула скоротити кількість дітей, які перебували під опікою держави та створити альтернативну систему опіки. Це включало збільшення числа дітей, які повертаються в свої біологічні сім'ї з дитячих будинків і прийомних сімей; розвиток альтернативних центрів опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, центрів для прийомних сімей, установ кризової інтервенції, спеціалізованих консультаційних центрів; розвиток необхідних форм роботи з нужденними сім'ями, сімейна терапія, постійний моніторинг ситуації в проблемних сім'ях; розвиток прийомних сімей, в тому числі професійних; зменшення кількості дитячих будинків, інтернатів.

На думку польських фахівців, основна частина позитивних змін відбулася уже в кінці 2015 року – на початку 2016 року. За звітами, оприлюдненими Міністерством праці та соціальної політики Польщі, найбільшим здобутком реформи системи опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування стало поступове скорочення кількості вихованців дитячих будинків та інтернатів. Так, у 2012 році у державних закладах опіки перебувало 26 % від загальної кількості дітей-сиріт. При цьому 74 % дітей-сиріт виховувалось у прийомних сім'ях та установах сімейного типу, 43 % - у родинних сім'ях, 31 % - в сімейних дитячих будинках. У державних

дитячих будинках станом на 2011 рік перебувало 24,7 тис. дітей, в той час, як в 2012 році – 20,5 тис. У 2011 в прийомних сім'ях Польщі перебувало 58, 1 тис. дітей, а у 2012 – 66,9 тис. [352].

Рівно за десять років, станом на 01 грудня 2022 році в Польщі налічувалось 1648 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували в спеціальних школах-інтернатах, центрах соціально-психологічної реабілітації; навчально-реабілітаційних центрах. Принагідно зауважимо - Польща, в складний для України час, надала прихисток 1 тис. 433 українських дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які утримуються в дитячих закладах Лодзьського воєводства (715 дітей); Поморського воєводства (441 дитина); Сілезького воєводства (153 дитини); Нижньосілезького воєводства (124 дитини) [42, с. 10, 14].

Серед найбільш ефективних засобів, які сприяли реформуванню загальної системи опіки та піклування в Польщі, стало введення у сферу соціальної роботи інституту сімейного асистента. Відповідно до польського законодавства, сімейним асистентом виступає кваліфікований державний соціальний працівник, основним завданням якого є попередження серйозних конфліктів у сім'ї, які можуть призвести до необхідності вилучення дитини із родини та позбавлення батьків батьківських прав.

За деякими даними, лише за рік роботи сімейних асистентів, кількість вилучених із сімей дітей, скоротилася майже на 12 тис.

Належний приклад утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, шляхом створення різноманітних альтернативних і сімейних видів опіки та піклування – демонструє Австрія, яка вважається однією із перших європейських країн, що приступила до реалізації проєкту світового масштабу – відмовитись від інституційного утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і перейти до більш ефективних – недержавних (альтернативних, сімейних, замінних) форм виховання такої категорії дітей.

Такі процеси розпочалися в Австрії ще у 80-х роках минулого століття. За твердженням австрійських фахівців, країна впродовж майже 40-ка років розробляла ефективну законодавчу систему регулювання соціальної політики держави, і зокрема щодо дітей, які в силу тих чи інших обставин потребують участі держави в їхньому належному вихованні, утриманні та розвитку. Особливість цієї системи полягає у наявності дворівневої структури законодавства та його впровадження системою опіки на місцях. Йдеться про федеральний та земельний (регіональний) рівень організації соціальної підтримки та захисту [283, с. 29].

Однак, не можна сказати, що в Австрії перехід від інституційних форм утримання дітей до альтернативних центрів опіки або установ сімейного типу, проходив так би мовити «безболісно». В Австрії, як і в багатьох зарубіжних країнах, були певні проблеми, які потребували і часу, і певних, в тому числі фінансових ресурсів для їх позитивного вирішення.

Найбільшим викликом для Австрії було (і залишається досі, але не становить великої проблеми) є значна кількість дітей іммігрантів, що живуть в країні. З різних причин проблемні діти іммігрантів можуть бути не включені в офіційну статистику, а отже - перебувати поза сферою впливу соціальних служб. За деякими даними, понад 14 % дітей, які проживають в Австрії, народилися саме в сім'ях іммігрантів. За цим показником Австрія посідає одне з найвищих місць в Європі. Близько 9 % жителів цієї країни – становлять іммігранти, переважна частина яких походять з Сербії, Боснії, Герцоговини та Туреччини.

Наступна обставина, яка була серйозною завадою на шляху впровадження альтернативних форм опіки та піклування, це – причини, за яких діти опинилися в ситуації, яка вимагала негайного втручання держави. На відміну від країн Центральної та Східної Європи, де основною причиною вилучення дітей з проблемних сімей – є алкогольна та наркотична залежність батьків, в Австрії найпоширенішими причинами були спільні проблеми батьків у вихованні дитини (50 % випадків), а також скрутне матеріальне становище родини (37 %) та неконтрольована поведінка дитини (31 %). У зв'язку з чим, значна частина

програм, що реалізуються соціальними органами і недержавними установами, спрямовані на розвиток батьківських можливостей серед проблемних родин [317, с. 48].

Реформуванню існуючої системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, значною мірою сприяла і оптимізація сімейного права, яка отримала назву «Великої реформи сімейного права», і яка в результаті призвела до покращення охорони прав усіх дітей без виключення.

Зрештою, не можна не вказати і того, що вирішення проблеми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, залежало і від ефективності управління бюджетними коштами, які виділялися державою на соціальні потреби. Не в останню чергу, це стосувалося дошкільних дитячих закладів, які повністю фінансуються за рахунок державного бюджету, що надає змогу малозабезпеченим та іншим проблемним сім'ям влаштувати дитину до дошкільного виховного закладу. Це, в свою чергу, дозволяє нейтралізувати (а іноді і попередити) негативні чинники, які вимагають роботи з родинами та дітьми більш старшого віку. На тепер в Австрії функціонує трохи більше 8 тис. дитячих освітніх закладів (установ), 60-70 % із яких перебувають у сфері управління держави.

Отже, можна вести мову про те, що проблема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Австрії на сьогоднішній день практично повністю вирішена завдяки активній профілактиці соціального сирітства та поступової заміни дитячих будинків сімейними формами виховання. В даний час в цій країні функціонують установи опіки над дітьми та молоддю, які не мають серйозних труднощів. Можна вести мову навіть про те, що значна кількість місць в дитячих установах – не зайнята.

За офіційними джерелами, на даний момент Австрії вдалося вирішити одне з найбільш гострих соціально-правових питань – реформувати систему опіки та піклування та взяти під повний контроль проблему дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Після успішного вирішення проблеми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, Австрія стала одним із найбільших спонсорів міжнародних благодійних організацій і програм допомоги дітям, які живуть в країнах, де проблема інституційного виховання ще не подолана.

Завдяки багаторічній та наполегливій роботі, Австрія досягла одного із найкращих показників у сфері захисту прав та інтересів особливої категорії дітей - дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Кількість дітей, які перебувають під опікою та піклуванням прийомних сімей та в альтернативних закладах освіти впродовж останніх років становила близько 6 тис. осіб. З них – близько 4 тис. проживають в прийомних сім'ях, інші 2 тис. – в альтернативних закладах освіти. Нині в Австрії проживає більше 1.7 млн. дітей. Діти, що перебувають під опікою прийомних родин або установ сімейного типу складають лише 0,3 % від загальної кількості [350, с. 24].

Багаторічний досвід у сфері утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування мають і Сполучені Штати Америки.

Інституція, наближена до фостерного (прийомного) виховання такої категорії дітей була започаткована ще у 1853 році священником Чарльзом Лорингом Брейсом, яким у Нью-Йорку було засновано Спільноту допомоги дітям. Основним завданням цієї спільноти стало влаштування дітей – переважно в сім'ї заможних фермерів, які мали фінансову спроможність подбати про чужу дитину в західні штати країни - Мічіган, Огайо, Айова та ін. Ця ідея отримала широке розповсюдження, і на сьогоднішній день фостерні прийомні сім'ї залишаються провідною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На початкових етапах функціонування фостерного виховання в США, прийомні сім'ї поділялися на декілька видів: безоплатне утримання з подальшим усиновленням; платне утримання (як правило платили батьки, у яких дитина була відібрана, і розмір плати становив певну суму, визначену відповідним

органом); і так звані робочі сім'ї, де діти знаходили житло і захист, однак при цьому могли самостійно заробляти. І така система існувала досить довго.

На сьогоднішній день в США реалізується ефективна політика, спрямована на профілактику соціального сирітства і сімейне влаштування дітей. Фінансування інституту прийомного виховання здійснюється, як правило, на місцевому рівні. Досягненням фостерної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є те, що половина від загальної кількості дітей, переданих у прийомні сім'ї, повертаються у біологічну родину протягом одного року.

Отже, з 90-х років минулого століття, почали змінюватися орієнтири в соціальній політиці багатьох зарубіжних країн. Дослідження, які були проведені в 70-80 роках продемонстрували, що виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в державних інтернатних закладах призводить до порушення в розвитку дітей, і засобом мінімізації - є влаштування дітей на виховання в окрему сім'ю. Англія, Франція, інші європейські країни та США перейшли до активного впровадження деінституалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що означало виведення дитини із державного інтернатного закладу і передання до так званих альтернативних, сімейних форм виховання. В названих країнах була суттєво змінена уся система соціального захисту дітей, створені нові стандарти послуг для дітей, їх біологічних та замінюючих сімей, сформована громадська думка, зорієнтована виключно на сімейне виховання будь-якої дитини, незалежно від проблем і статусу біологічної родини.

Загалом же, нині, можна вести мову, що в країнах Європейського Союзу функціонують такі форми замінного батьківства: родинні фостерні (прийомні) сім'ї, які включають в себе як опіку кровними родичами дитини, так і її безпосереднім соціальним оточенням – друзями сім'ї, вчителями, сусідами тощо; традиційні фостерні (прийомні) сім'ї; спеціалізовані фостерні (прийомні) сім'ї (*specialized foster care*) для дітей з психологічними, емоційними та фізичними особливостями, поведінковими відхиленнями і відставанням в розвитку

(передбачається спеціальна підготовка замісних батьків та використання ними особливих терапевтичних програм і методів роботи); професійні фостерні сім'ї (professional foster care) – передбачає високий рівень професійної підготовки замісних батьків та трудовий статус такого виду зайнятості; кризові фостерні (приймні) сім'ї (crisis foster care), спрямовані на реабілітацію дитини та повернення його в кровну сім'ю; тимчасові замісні фостерні (приймні) сім'ї (respite foster care), які забезпечують влаштування дитини під час відпустки або ж тимчасової відсутності постійних приймних батьків; підтримуючі фостерні (приймні) сім'ї [348].

Здійснений аналіз зарубіжного законодавства у сфері забезпечення дітей сімейним вихованням шляхом влаштування їх у замісні сім'ї, дозволяє виділити наступні переваги фостерного (приймного) виховання: збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форму виховання, що змінює інтернатну установу; попередній відбір та професійна підготовка громадян, які виявили бажання усиновити дитину або ж створити приймну родину; гарантований на державному рівні кваліфікований комплекс програм, що здійснюють супровід родини; розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини та ін.

Варто також вказати, що опіка та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування в зарубіжних країнах перебувають у полі зору законодавчих та виконавчих органів державної влади у зв'язку з тим, що таке явище негативно впливає і на окрему особистість, і на суспільство в цілому. Тому, закономірно, що фостерне (приймне) виховання є найкращим способом вирішення проблеми, як фактор найбільш успішної соціалізації та адаптації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Все вище наведене дозволяє стверджувати, що реалізація сімейної моделі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в зарубіжних країнах передбачає як профілактику соціального ризику, так і

активізацію сімейних ресурсів. Про що неодмінно необхідно подбати і нашій державі.

Висновки до Розділу 3

Дослідження питання співвідношення опіки та піклування з іншими суміжними правовими категоріями, дозволило нам дійти таких висновків:

1. Наголошено на необхідності якнайшвидшого запровадження концепції полісистемної турботи відносно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка передбачає поєднання державної, громадської та приватної діяльності щодо охорони та захисту прав і інтересів дітей, сприяє добробуту дітей, можливості реалізації їх життєвого і творчого потенціалу та повинна базуватись на: пріоритетності сімейної форми виховання дитини та збереженні традиційних сімейних цінностей; поліпшенні умов та підвищенні якості життя сімей; підвищенні ролі сім'ї та захисту дітей у суспільстві; профілактиці, запобіганні та подоланні сімейного неблагополуччя та охороні кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування.

2. Інститут опіки та піклування та такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу мають спільну мету та призначення – забезпечити дитину належним сімейним вихованням та створити умови для реалізації ними свого основного права – права на дитинство. Разом з тим, це різні правові конструкції. В ході дослідження встановлено наступне:

а) опіка та піклування, як правило встановлюються до досягнення дитиною 14-річного та 18-річного віку. Перебування дитини у сім'ях прийомних батьків чи батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, носить більш довгостроковий характер: за умов, визначених законом дитина може перебувати у прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу – до 23 років;

б) виконання опікунами/піклувальниками обов'язків щодо підопічної дитини, не вважається окремим видом їхньої діяльності, тоді як аналогічна

діяльність прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу є професійною діяльністю і зараховується до загального трудового стажу;

в) прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, слід вважати не приватними, а державною формою опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, оскільки держава залишає за собою ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомних батьків, методичну підготовку та допомогу у вихованні, контроль за утриманням та вихованням дітей.

3. Розглядаючи питання щодо співвідношення опіки та піклування із такою суміжною правовою категорією, як патронат, встановлено, що названі інституції мають, як спільні, так і відмінні риси.

До спільних рис нами віднесено мету опіки та піклування, патронату, які полягають у створенні дитині належних умов виховання, всебічного фізичного, духовного та морального розвитку та повноваження опікунів, піклувальників, патронатних вихователів, які мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Відмінності полягають у наступному:

а) опіка та піклування встановлюється над дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів, - патронат встановлюється виключно над дітьми які перебувають у складних життєвих обставинах;

б) під патронатом розуміється професійна, комплексна послуга, яка передбачає не лише тимчасовий догляд дитини, а й надання інтенсивної допомоги біологічній родині щодо відновлення її здорового функціонування. Це означає, що патронатний вихователь повинен мати відповідну підготовку, і пройти відповідне навчання для формування у кандидатів відповідних

компетентностей, тоді як по відношенню до опікуна/піклувальника така умова не передбачена. (В умовах воєнного стану правило про підготовку патронатних вихователів не діє, але це – тимчасовий захід);

в) при встановленні опіки чи піклування, на відміну від патронату, не створюється міждисциплінарна (мультидисциплінарна) команда, до складу якої, крім психолога, юриста, реабілітолога, соціального працівника, входять також представники служби у справах дітей, класний керівник (класовод), сімейний лікар, представник відділу управління праці та соціального захисту населення, патронатний вихователь;

г) термін перебування дитини під опікою чи піклуванням (окрім вікового цензу 14, 18 років) не встановлений, натомість – перебування під патронатом чітко визначено законом – не більше шести місяців;

д) до повноважень опікунів/піклувальників не входить обов'язок здійснювати щодо дитини реабілітаційних заходів; при патронаті навпаки – реабілітація є частиною їхніх повноважень;

е) патронатний вихователь надає послуги з догляду та виховання дитини за участю членів своєї сім'ї; при опіці чи піклуванню, виховання та догляд за дитиною здійснюється виключно опікуном (піклувальником);

є) укладення договору про патронат не потребує відповідного рішення суду, тоді як, у випадках, встановлених законом, опіка/піклування можуть встановлюватися судом

4. Здійснений аналіз зарубіжного законодавства у сфері забезпечення дітей, позбавлених батьківського піклування, сімейним вихованням шляхом влаштування їх у замінні сім'ї, дозволив виділити наступні переваги прийомного виховання: збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форму виховання; попередній відбір та професійна підготовка громадян, які виявили бажання усиновити дитину або ж створити прийомну родину; гарантований на державному рівні кваліфікований комплекс програм, що здійснюють супровід родини; розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини та ін. Реалізація сімейної моделі влаштування дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування в зарубіжних країнах передбачає як профілактику соціального ризику, так і активізацію сімейних ресурсів. Період часу, впродовж якого дитина перебуває в прийомній сім'ї чи в дитячому будинку сімейного типу, повинен бути максимально наповнений зусиллями усіх (батьків вихователів і спеціалістів) створити належні умови виховання та розвитку, і нейтралізувати негативний досвід, набутий дитиною у власній біологічній сім'ї.

ВИСНОВКИ

Дослідження загальнотеоретичних та методологічних засад інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Здійснений джерелознавчий огляд вітчизняної наукової та спеціальної літератури, доктрини і законодавства України та країн Європейського Союзу засвідчив, що питання правового регулювання інституту опіки та піклування, винесені на розгляд у дисертаційному дослідженні в сучасних умовах, широко обговорюються в науковому середовищі. Однак, не зважаючи на такий інтерес, наявні дослідження не завжди містять відповіді на комплекс питань, які виникають нині. Збільшенням кількості дітей, які залишаються без батьківського піклування, в т. ч. у зв'язку з веденням воєнних дій на значній території України, повнолітніх осіб, які за станом здоров'я (психічні хвороби, розлади) потребують допомоги та необхідністю забезпечення дотримання та охорони їх прав та інтересів; перебування таких осіб на тимчасово окупованих територіях та неспроможністю уповноважених державою органів здійснювати покладені на них функції; масовим виїздом такої категорії осіб та необхідністю встановити (підтвердити або продовжити) правовий статус особи, яка потребує опіки чи піклування та б. ін. У зв'язку з чим проблематику правового регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві не можна вважати достатньо розробленою та реалізованою практично. Відтак, вважаємо, що зазначена проблематика є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Відсутність окремих новітніх монографічних, комплексних досліджень, в тому числі і дисертаційних, зумовлюють потребу здійснення відповідного наукового дослідження, яке могло б стати науковим підґрунтям для вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини у сфері опіки та піклування.

В процесі здійснення наукових, в тому числі дисертаційних досліджень, вагомого значення набуває використання методів наукового пізнання. В ході

дослідження проблематики інституту опіки та піклування як окремого інституту сучасного приватного права, було використано загально філософські, загальнонаукові, спеціально-наукові, дисциплінарні та міждисциплінарні методи. Зокрема, йдеться про такі методи наукового пізнання, як: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний, системний, індукції та дедукції, термінологічний, герменевтичний, логічний та метод абстрагування. Методологічний підхід щодо розгляду того чи іншого питання дисертаційного дослідження ґрунтується як на індивідуальному, так і на комплексному використанні названих методів.

2. В Україні правову базу регулювання відносини опіки та піклування, становить широке коло законодавчих, підзаконних - галузевих, відомчих актів, як національної, так і міжнародної дії. Дослідження нормативно-правового регулювання інституту опіки та піклування в приватному праві, дозволило констатувати, що цей інститут, - є фундаментом механізму захисту прав неповнолітніх, які в силу певних обставин, позбавлені батьківського піклування та повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я, інших об'єктивних факторів, втратили або обмежені в можливості самостійно реалізувати свої права та охоронювані законом інтереси. Встановлено, що завдяки приписам інституту опіки та піклування відбувається задоволення двох інтересів – приватного та публічного. Приватний інтерес полягає у створенні належних умов існування, розвитку, соціалізації для громадян, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня: малолітніх, неповнолітніх (дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від збройних конфліктів чи воєнної агресії; повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я не здатні розуміти значення своїх дій і керувати ними, а відтак – бути самостійними суб'єктами цивільно-правових відносин. Публічний (суспільний) інтерес полягає у збереженні життя, здоров'я, інтелектуального потенціалу таких осіб, а також у забезпеченні безпеки суспільства, запобігання сімейного неблагополуччя та усунення таких негативних явищ як соціальне сирітство, дитяча безпритульність та

бездоглядність, жебракування, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інших негативних залежностей, і без перебільшення – зниження рівня кримінальних та інших правопорушень.

3. Вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання та функціонування інституту опіки та піклування в країнах Європейського Союзу дозволило виділити низку ключових узагальнень. По-перше, у ЄС відсутній єдиний підхід до організації інституту опіки: кожна держава формує власну модель, що поєднує правові, адміністративні та соціальні механізми. По-друге, спостерігається поступова переорієнтація від традиційних форм опіки до підтримуваних, контрактних та добровільних форм соціального супроводу, які зосереджують увагу на підтримці, а не обмеженні прав особи. По-третє, у всіх країнах ЄС віддається пріоритет сімейним формам виховання — уникається інституціоналізація дітей, натомість підтримуються моделі сімейного розміщення, такі як опікунство, патронат або прийомна сім'я. По-четверте, відсутня уніфікована термінологія: поняття «складні життєві обставини», «вразливість» та «соціальна потреба» визначаються в межах конкретних законодавчих актів (переважно в сфері соціального захисту), але не мають універсального закріплення на європейському рівні. Нарешті, найбільш ефективні системи захисту базуються на інтеграції — міжвідомчій взаємодії судових, освітніх, медичних і соціальних інституцій, які спільно підтримують підопічних.

4. Інститут опіки та піклування має приватно-правову природу та носить комплексний характер, оскільки тлумачитися шляхом об'єднання норм цивільного, сімейного, цивільного процесуального, житлового, земельного, адміністративного права, трудового права та права соціального забезпечення.

Поняття опіки та піклування є багатоаспектним і розглядається як вид соціальної турботи, як система правових відносин, як інститут законодавства та як спосіб доповнення дієздатності, захисту прав та охоронюваних законом інтересів малолітніх, неповнолітніх дітей та обмежено дієздатних, недієздатних фізичних осіб. Встановлення опіки та піклування здійснюється виключно з

підстав та в порядку, визначеному законом. Якщо іноземний громадян (або особа без громадянства), які перебувають на території України потребує опіки та піклування, вона встановлюється відповідно до чинного в Україні законодавства, з урахуванням положень Закону України «Про міжнародне приватне право».

5. Вважаємо, що опіку та піклування необхідно розглядати, з одного боку - як вид правової допомоги, а з іншого - як форму влаштування чітко визначеної законом категорії фізичних осіб, які не володіють або не в повному обсязі володіють цивільною дієздатністю: малолітні, неповнолітні, обмежено дієздатні та недієздатні особи. Під опікою та піклуванням як виду правової допомоги над чітко визначеною законом категорією осіб, які не володіють або володіють не в повному обсязі цивільною дієздатністю - обмежено дієздатні та недієздатні особи, слід розуміти форму правового захисту та соціальної турботи, що дозволяє створити належну життєдіяльність таких осіб, максимально наблизивши до умов проживання і сім'ї та забезпечуючи високий рівень дотримання їхніх прав та охоронюваних законом інтересів.

Під опікою та піклуванням як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування слід розуміти сімейні, індивідуальні, тимчасові форми влаштування, які здійснюються опікуном (піклувальником) оплатно чи безоплатно на підставі адміністративного акту, договору про патронат, утворення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, спрямовані на захист прав, представництво та забезпечення утримання підопічного, його виховання, що не обтяжено аліментними чи спадковими зобов'язаннями.

6. Органи опіки та піклування відіграють ключову роль у забезпеченні прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, недієздатних і обмежено дієздатних осіб. Встановлено деякі проблеми, які перешкоджають належному функціонуванню опіки та піклування, зокрема йдеться про наступні: відсутність уніфікованих критеріїв призначення опікунів (піклувальників), недостатній контроль за їх діяльністю, а також корупційні ризики, особливо в умовах воєнного стану. Фіктивне опікунство може використовуватися як засіб

уникнення мобілізації. У зв'язку з чим встановлено необхідність вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту опіки та піклування з урахуванням поточної ситуації в державі; запровадження дієвого та прозорого механізму перевірки кандидатів і контролю за їхньою діяльністю; посилення міжвідомчої взаємодії та громадського нагляду для запобігання порушенням і зловживанням у цій сфері. Наголошено, що для ефективності функціонування інституту опіки та піклування загалом, на рівні законодавства необхідно передбачити: зміну форм опіки та піклування, здатних правильно, швидко та результативно відреагувати на поточні запити; постійну консультативну підтримку спеціалістів; систему стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження; розширення способів надання інформації про зміни галузевого законодавства тощо.

7. Наголошено на необхідності якнайшвидшого запровадження концепції полісистемної турботи відносно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка передбачає поєднання державної, громадської та приватної діяльності щодо охорони та захисту прав і інтересів дітей, сприяє добробуту дітей, можливості реалізації їх життєвого і творчого потенціалу та повинна базуватись на: пріоритетності сімейної форми виховання дитини та збереженні традиційних сімейних цінностей; поліпшенні умов та підвищенні якості життя сімей; підвищенні ролі сім'ї та захисту дітей у суспільстві; профілактиці, запобіганні та подоланні сімейного неблагополуччя та охороні кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування.

8. Інститут опіки та піклування та такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу мають спільну мету та призначення – забезпечити дитину належним сімейним вихованням та створити умови для реалізації ними свого основного права – права на дитинство. Разом з тим, це різні правові конструкції. В ході дослідження встановлено наступне:

а) опіка та піклування, як правило встановлюються до досягнення дитиною 14-річного та 18-річного віку. Перебування дитини у сім'ях прийомних батьків

чи батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, носить більш довгостроковий характер: за умов, визначених законом дитина може перебувати у прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу – до 23 років;

б) виконання опікунами/піклувальниками обов'язків щодо підопічної дитини, не вважається окремим видом їхньої діяльності, тоді як аналогічна діяльність прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу є професійною діяльністю і зараховується до загального трудового стажу;

в) прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, слід вважати не приватними, а державною формою опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, оскільки держава залишає за собою ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомних батьків, методичну підготовку та допомогу у вихованні, контроль за утриманням та вихованням дітей.

9. Розглядаючи питання щодо співвідношення опіки та піклування із такою суміжною правовою категорією, як патронат, встановлено, що названі інституції мають, як спільні, так і відмінні риси.

До спільних рис нами віднесено мету опіки та піклування, патронату, які полягають у створенні дитині належних умов виховання, всебічного фізичного, духовного та морального розвитку та повноваження опікунів, піклувальників, патронатних вихователів, які мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Відмінності полягають у наступному:

а) опіка та піклування встановлюється над дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів, - патронат встановлюється виключно над дітьми які перебувають у складних життєвих обставинах;

б) під патронатом розуміється професійна, комплексна послуга, яка передбачає не лише тимчасовий догляд дитини, а й надання інтенсивної допомоги біологічній родині щодо відновлення її здорового функціонування. Це означає, що патронатний вихователь повинен мати відповідну підготовку, і пройти відповідне навчання для формування у кандидатів відповідних компетентностей, тоді як по відношенню до опікуна/піклувальника така умова не передбачена. (В умовах воєнного стану правило про підготовку патронатних вихователів не діє, але це – тимчасовий захід);

в) при встановленні опіки чи піклування, на відміну від патронату, не створюється міждисциплінарна (мультидисциплінарна) команда, до складу якої, крім психолога, юриста, реабілітолога, соціального працівника, входять також представники служби у справах дітей, класний керівник (класовод), сімейний лікар, представник відділу управління праці та соціального захисту населення, патронатний вихователь;

г) термін перебування дитини під опікою чи піклуванням (окрім вікового цензу 14, 18 років) не встановлений, натомість – перебування під патронатом чітко визначено законом – не більше шести місяців;

д) до повноважень опікунів/піклувальників не входить обов'язок здійснювати щодо дитини реабілітаційних заходів; при патронаті навпаки – реабілітація є частиною їхніх повноважень;

е) патронатний вихователь надає послуги з догляду та виховання дитини за участю членів своєї сім'ї; при опіці чи піклуванню, виховання та догляд за дитиною здійснюється виключно опікуном (піклувальником);

є) укладення договору про патронат не потребує відповідного рішення суду, тоді як, у випадках, встановлених законом, опіка/піклування можуть встановлюватися судом

10. Здійснений аналіз зарубіжного законодавства у сфері забезпечення дітей, позбавлених батьківського піклування, сімейним вихованням шляхом влаштування їх у замінні сім'ї, дозволив виділити наступні переваги прийомного виховання: збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної

сім'ї форму виховання; попередній відбір та професійна підготовка громадян, які виявили бажання усиновити дитину або ж створити прийомну родину; гарантований на державному рівні кваліфікований комплекс програм, що здійснюють супровід родини; розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини та ін. Реалізація сімейної моделі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в зарубіжних країнах передбачає як профілактику соціального ризику, так і активізацію сімейних ресурсів. Період часу, впродовж якого дитина перебуває в прийомній сім'ї чи в дитячому будинку сімейного типу, повинен бути максимально наповнений зусиллями усіх (батьків вихователів і спеціалістів) створити належні умови виховання та розвитку, і нейтралізувати негативний досвід, набутий дитиною у власній біологічній сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаховська Н.С. Опіка над майном за цивільним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2013. 18 с.
2. Аналітичний звіт про практичні виклики у реалізації судового контролю за опікою, включно з навантаженням судів, забезпеченням доступу до правосуддя та участю дитини у провадженнях. Ministry of Justice Luxembourg. Rapport sur la protection judiciaire des mineurs au Luxembourg (2022). URL: <https://justice.public.lu/fr/publications/rapports/protection-judiciaire-mineurs.html>
3. Андрухів О.І. Статус дітей сиріт в умовах війни в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2022. № 13 (25). С. 76-81.
4. Апопій І.В. Сімейне право України: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. і доповн. Київ : ЦУЛ. 2011. 359 с.
5. Артющкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Монографія. Суми : 2002. 268 с.
6. Астоянц М.С. Діти сироти: аналіз життєвих практик в умовах інтернатного закладу. *Соціологічні дослідження*. 2006. № 3. С. 54-63.
7. Бевза Г.М., М. Й. Боришевський, Л. І. Тарусова. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка. Київ : Міленіум. 2005. 283 с.
8. Безлюдний О.І. Соціально-педагогічні основи сімейного виховання в США та Україні: порівняльний аналіз. Автореф. докт. пед. наук. Черкаси. 2013. 40 с.
9. Бельгія. Королівський указ (Arrêté Royal) від 22 грудня 2003 року про порядок функціонування служби опіки (Tutelles) для неповнолітніх іноземців без супроводу та процедури призначення

опікунів. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/arrete-royal-du-22-decembre-2003_n2004009010.html.

10. Березовська Є. О., Кризина Н. П. Проблеми та перспективи державної політики в міжнародних нормативно-правових актах з питань охорони психічного здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_10_5

11. Білоконь О., Черняк Ю. Обмеження у дієздатності та визнання недієздатним громадянина України, який проживає за кордоном: порядок визначення компетентного суду і встановлення опіки та піклування. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/296277-ogranichenie-v-deesposobnosti-i-priznanie-nedeesposobnym-grazhdanina-ukrainy-prozhivayuschego-za-rubezhom-poryadok-opredeleniya-kompetentnogo-suda-i-ustanovleniya-opeki-i-popechitelstva?fbclid=IwAR0tgzpb4hN3qIvo_rQVomZHmegKsXD8-8ih5yFAqQ4bQ0ZxvfZWkiP2x4

12. Бойко Ж. Окремі аспекти зарубіжного досвіду створення та функціонування прийомних (фостерних) сімей. *Leges si viata*. Aprilie. 2014. С. 30-34.

13. Бойко С.М. Правові основи захисту цивільних майнових прав обмежено дієздатних та недієздатних осіб. *Форум права*. 2009. № 3. С. 67-73.

14. Бойченко Г. М., Шум С.С. Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною. *Форум права*. 2011. № 1. С. 94-99.

15. Боровська І.А. Патронат над дитиною як форма влаштування. Проблеми цивільного права в процесу. Зб. наук. праць. Харків : 2017. С. 239-241.

16. Булавинець В.М. Теоретичні засади соціального розвитку та роль держави у його фінансовому забезпеченні. *Наукові записки*. 2010. Вип.13. С. 177-184.

17. Бурлака О.С. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 59-64.

18. Бурлака О.С. Соціальний захист сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: теоретико-правові проблеми. монографія. Харків : ТОВ «В справі». 2016. 448 с.
19. Бутрин-Бока Н. Щодо питання про прийомну сім'ю: деякі правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3 (11). С. 111-116.
20. Васильєва-Шаламова Ж. Підстави обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та доказування їх наявності в цивільному судочинстві. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. (Лютий). С. 81-84.
21. Водоп'ян Т.В. Правові наслідки визнання фізичної особи – сторони договірною зобов'язання недієздатною. *Молодий учений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 5-9.
22. Волинець Л.С., Капська А.Й., Комарова Н.М., Пеша І.В., Бевз Г.М. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: навч.-метод. посіб. Київ : Український інститут соціальних досліджень. 2000. 127 с.
23. Волкова І.І. Інституційна система суб'єктів, які забезпечують захист прав дитини. *Правова позиція*. 2021. № 3 (32). С. 87-90.
24. Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною (окремі аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № С. 124-132.
25. Волобуєва Н.А. Інститут прийомної сім'ї: історія, досвід, перспективи розвитку. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 5 (240) С. 13-21.
26. Волобуєва Н.А. Інститут прийомної сім'ї: історія, досвід, перспективи розвитку. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 5 (240) С. 13-21.
27. Волошанівська Т.В. Забезпечення прав та свобод дитини під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 598-600.

28. Врублевська Н. Стандарти захисту основних прав дітей. *Права дітей*. 2015. № 10 (жовтень). С. 13-16.
29. Герасимчук С. Нормативно-правовий захист дитини від насильства. *National law journal: theory and practice*. Іunie. 2017. С. 89–92.
30. Гопанчук В., Мироненко В. Ухилення батьків від виконання обов'язку щодо виховання дитини в умовах воєнного стану в Україні: складні життєві обставини чи підстава позбавлення батьківських прав. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 109–119.
31. Горіславська І.В., Касинець Д.Л. Опіка над дітьми в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 92-94.
32. Горленко О.М., Ленченко А.В. Фізичний розвиток дітей. Ужгород. 2023. 102 с.
33. Грабовська Г.М., Лисюк А.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час дій військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80-84.
34. Грабовська Г.М., Хомусько Є.М. Патронат як одна з альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодий учений*. 2023. № 3 (115). С. 90-94.
35. Грішин Є.О. Складні життєві обставини як передумова формування резильєнтності особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2021. Вип. 65. С. 25-41 .
36. Гуцол О.І., Сальнікова Н.В., Трима К.А. Соціальне сирітство в Україні як суспільне явище: історико-політичні аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2024. Вип. 38. С. 87-99.
37. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Захист прав людини в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2025. № 1 (52). С. 9-21.
38. Дацаківська, О. Ю., Максименко, К. М., Стельмах, С. С. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник: Київ, 2021. URL:

https://www.unicef.org/ukraine/media/12711/file/Spilno_posibnyk_2_casemanagement.pdf

39. Державне публічне розслідування (SOU) 2003:51. Спеціально призначений опікун для неповнолітніх осіб. Sveriges Riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/specialutredningar-och-utredningar-om-oppdrag_sou-2003-51

40. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною. Постанова Кабінету Міністрів України № 893 від 20.08.2021 (ред. 01.01.2025). *Офіційний вісник України*. 2021 № 69. Стор. 168. Стаття 4386. Код акту 106895/2021.

41. Дзюба І.В., Зеленіна М.В. Опіка та піклування в цивільному праві України: проблемні питання призначення опікунів та піклувальників. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 48-52.

42. Дибайло В.Д., Філіпішина А.А. Діти і війна в Україні: про забезпечення прав дитини в закладах інституційного догляду на виховання, що евакуйовані та перебувають у Республіці Польща. ЮНІСЕФ. Київ : 2022. 48 с.

43. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : збірник документів. Київ : АТ «Видавництво «Столиця», 1998. Ч. II. 1998. 292 с.

44. Довгерт А. С. Сучасні приватноправові реформи в Україні з огляду на формування всесвітнього цивільного права. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 94–109.

45. Довідка про дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі при обігу комп'ютерних ігор на території України № 1 від 09.04.2013. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001623-13#Text>

46. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах Ратифіковано Постановою ВР № 3941-ХІІ (3941-12) від 04.02.94). *Офіційний вісник України*. 2006. № 47. Стор. 215. Стаття 3169. Код акту 37936/2006.

47. Дутко А.О. Опіка (піклування) над дітьми як вид соціального піклування. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 319-323.
48. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум. 2013. 526 с.
49. Євко В.Ю. Патронат як вид влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2008. № 817. С. 51.
50. Європейська соціальна хартія. Страсбург, 3 травня 1996 р. – ETS № 163. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=163>
51. Журило С.С., Владишевська В.В. Захист прав та інтересів дітей в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 34-38.
52. Заборовський В.В., Заборовська С.В. Історичні витоки інституту опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, до часів проголошення незалежності України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 20–26.
53. Заборовський В.В., Заборовська С.В. Опіка дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни: соціально-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 408-414.
54. Закон Італії від 9 січня 2004 р. № 6 «Про адміністрацію підтримки». URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2004-01-09;6>
55. Закон Швеції «Про батьківство і опіку» (Föräldrabalken). 1949. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381
56. Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації : навч. посіб. ІДГУ. Ізмаїл. 2019. 193 с.

57. Звіт Київської обласної військової адміністрації.
<https://koda.gov.ua/pidsumky-2024-na-kyuivshhyni-zrosla-kilkist-dytyachyh-budynkiv-simejnogo-typu-ta-patronatnyh-simej/>
58. Зима Н.Ф. Принципи правового захисту прав та свобод дитини. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11, ч. 1. С. 35-42.
59. Зілковська Л. М. Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його вдосконалення. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. С. 381–389.
60. Ігнатенко К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*, 2021. Vol. 8, No 3. С. 329-340.
61. Інформаційний портал про адміністрацію підтримки
URL: <https://www.amministrazioneedisostegno.org/la-legge>
62. Інформація про режим «tutelle mineurs» та судовий контроль у питаннях опіки над неповнолітніми. URL: <https://justice.public.lu/fr/famille/tutelle-curatelle/tutelle-mineurs.html>
63. Італійський цивільний кодекс
URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2010/11/24/codice-civile>
64. Калакура В. Особливості правового регулювання опіки та піклування в міжнародному приватному праві. *Міжнародне право*. 2012. № 2. С. 65-74.
65. Калаур Л.І. Інститут опіки та піклування в Україні: порівняльно-правовий аналіз. Тернопіль : 2018. 112 с.
66. Кальченко Л.В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 19 (254). Ч. II. С. 160-170.
67. Карловський Д. Сирітство в Україні. URL :
<https://life.pravda.com.ua/society/2021/09/7/245838/>
68. Кириченко Т.С. Цивільно-правове регулювання захисту дітей в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 155-158.

69. Кисельова О.І. Актуальні питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в порівняльному аналізі України та Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 24 (Т. 2). С. 181-184.
70. Кияниця З.П. Сімейний патронат: перші кроки впровадження в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2011. № ½. С. 84-85.
71. Клименко Е.Ю. Система соціального влаштування дітей-сиріт за кордоном. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 52. С. 202-209.
72. Коваленко І.А. Цивільно-правова відповідальність осіб з вадами волі. Монографія. Київ : ФОП Маслаков. 2018. 180 с.
73. Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. № 2 (38). С. 66-71.
74. Козак О. Особисті немайнові права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при влаштуванні їх на виховання у прийомну сім'ю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 30-35.
75. Козарчук Л.В. Суспільна політика забезпечення соціальної адаптації дітей-сиріт в Україні. Київ. 2024. 73 с.
76. Козодис А.Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 171-174.
77. Козубовська І.В., Баторі-Гарці З.І. Деякі особливості соціальної роботи у Великій Британії й Німеччині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 31. С. 199-200.
78. Коловоротна Н.А. Технологія соціальної роботи з адаптації дитини-сироти у прийомній сім'ї. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання в різних соціальних інституціях*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків. 2023 С. 145-149.

79. Коломоець Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні: монографія. Харків : Вид-во Панов, 2019. 352 с.
80. Колпаков В. К., Курінний Є. В., Шарая А. А. Конституційні основи охорони дитинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 3. 2024. С. 123-133.
81. Комасюк І. Незаконне позбавлення дієздатності на підставі психічного захворювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 41-46.
82. Комітет з прав людини. (2009). П'ятий періодичний звіт Бельгії (Документ ССР/С/BEL/5). Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/436/75/pdf/g0943675.pdf>
83. Конвенція ООН про права дитини (United Nations Convention on the Rights of the Child, 1989). Офіційний текст: Закон України «Про ратифікацію Конвенції ООН про права дитини» від 10 січня 2011 року № 357-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-1>.
84. Конвенція про міжнародний захист повнолітніх від 13.01.2000 року № 995_146. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_146#Text
85. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазька конвенція 1980 року). Офіційний текст: Закон України від 25 жовтня 1980 року № 995_188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_188
86. Кононенко В.В., Кронівець Т.М., Одобецька І.С. Правове забезпечення інтересів дітей в умовах воєнного стану. *Захист прав дітей в умовах війни*: зб. матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 трав. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 20–28.
87. Конончук Н. Правова природа категорії "інтерес дитини" у сімейному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 57-60.
88. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. (в ред. 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

89. Контаровська М.В. Міжнародні стандарти дотримання прав фізичної особи, якій надається психіатрична допомога в примусовому порядку. Зб. тез міжн. наук.-практ. конф. Двадцять другі осінні юридичні читання «Політико-правові передумови європейської та євроатлантичної інтеграції України» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький університет управління та права. Хмельницький. 2023. С. 61-62.

90. Контаровська М.В. Право на охорону здоров'я як ключове право фізичної особи, якій надається примусова психіатрична допомога. *Глобалізаційні процеси та їх вплив на соціально-економічний та правовий розвиток України*. Матер. II Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства. (Київ, 20 грудня 2023 року). Київ. 2023. С. 588-592.

91. Корнацький В. М., Михальчук В. М., Дяченко Л. О. Дослідження рівня здоров'я населення України на прикладі Київської області. *Scientifik journal «Science Rize: Medical Science»*. 2018. № 2 (22). С. 35-42.

92. Корнієнко М. В., Сухарева А. О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану: роль поліцейських ювенальної превенції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. Вип. 3. С. 9-13.

93. Корнілова О.В. Право людини на охорону здоров'я: міжнародні стандарти й законодавство України. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 130-134.

94. Королівство Бельгія. (2002). Програмний закон від 24 грудня 2002 року (Art. 479, Title XIII, Chapter VI). Офіційний журнал Бельгії. URL: <https://www.rechtspraak.be/sites/default/files/2022-10/2002-12-24-programmawet.pdf>

95. Кострицький В.В. Визнання особи, яка зловживає азартними іграми, обмежено дієздатною. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2023. Т. 34 (75). № 5. С. 18-22.

96. Кравцов С., Сокол А. Обмеження у дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення у дієздатності: цивільно-процесуальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 5. С. 47–48.

97. Кравчик М.Б. Особливості патронату в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2020. № 5. С. 25-30.

98. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К. 2014. 628 с.

99. Красицька Л. В. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2024. № 7. С. 386-399.

100. Красицька Л. В. Право батьків на визначення місця проживання малолітньої дитини та суміжні правові поняття. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 4 (32). С. 91–103.

101. Красицька Л. В. Участь органу опіки та піклування при розгляді судом спорів, що виникають з сімейних правовідносин. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (44). С. 1134–1146.

102. Криворота А.О. Особливості функціонування патронатної сім'ї в сучасних умовах. Миколаїв.2023. chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2877/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%90._%D0%94%D0%A0%D0%91.pdf

103. Кузьмін В.В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2017. №1. С. 3–8.

104. Курило Т., Баранкевич А. Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 108-114.

105. Кучер В. О. Визначення місця проживання дитини: окремі питання судової практики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2024. № 2. С. 87-92.

106. Кучер В.О. Захист прав та забезпечення безпеки в умовах воєнного стану: визначення місця проживання дитини. *Наукові перспективи*. 2024. № 2 (44). С. 1147-1157.

107. Кучер В.О. Процесуальна діяльність сторін у справах щодо визначення місця проживання дитини: окремі питання доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 134-136.

108. Кушнір А.А. Особливості правового режиму нерухомого майна за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 21. С. 108-113.

109. Лазебна М. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків (публікація від 23.03.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukrainitimcasovo-sprostili-proceduru-oformlenna-opiki-nadditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html>

110. Левківський Б.К. Окремі аспекти удосконалення захисту суб'єктивних сімейних прав органами опіки та піклування. *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права*. Матер. міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В.П. Маслова (Харків, 15 лютого 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 133-136.

111. Лешанич Л.В. Досвід застосування фостерного виховання в деяких зарубіжних країнах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 152-155.

112. Лешанич Л.В. Запозичення досвіду фостерного виховання іноземних країн для вдосконалення законодавства України у сфері регулювання патронатного виховання. *Проблеми цивільного права і процесу*: матер. наук.-практ. конф., присвяченій світлій пам'яті О.А. Пушкіна (Харків, 25 травня 2013 р.). Харків : ХНУВС. Золота миля. 2013. С. 445-448.

113. Лешанич Л.В. Правова природа припинення договору про патронат. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 18. С. 73-76.
114. Лєскова Л. Ф. Дитячі будинки сімейного типу як інститут соціалізації дітей. *International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE»*. 2016. Vol. 9 (13). С. 24-27.
115. Літвінова О.В., Пожарницька-Чапенко А.С. Психологічна допомога дітям, позбавленим батьківської опіки. *Ольвійський форум – 2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: збірник тез XVI Міжнар. наук. конф. (м. Миколаїв, 24 червня 2022 р.)*. Миколаїв: Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили. 2022. С. 58–62.
116. Лубінець Д. Родина замість стін. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/620026_rodina_zamist_stin_yak_vzyati.html
117. Лугова В.М. Соціальне сирітство в Україні як соціально-психологічна і правова проблема. *Соціально-правові аспекти захисту прав дітей: матер. наук.- практик. конф. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.)*. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. С. 56-61.
118. Лютий В., Павлик О. Критерії оцінювання якості послуги патронату над дитиною. *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 3. Ternopil-Aberdeen, 2020. pp. 263-278.
119. Лянной Ю. О. Визначення видів реабілітації у професійній підготовці майбутніх магістрів з фізичної реабілітації. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів : ЧНПУ, 2013. Вип. 112. Т. II. С. 177–182.
120. Макаренко О.В. Представництво особи, якій надається допомога в порядку статті 78 Цивільного кодексу України, у судових провадженнях. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3 (9). С. 35-40.
121. Максимова М. К Безпека дитини як складова національної безпеки країни та об'єкт адміністративно-правового забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 89-94.

122. Мамай І.В. Щодо співвідношення правового регулювання відносин опіки та піклування нормами цивільного та сімейного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 1. С. 198-200.
123. Мамедова С.М., Драч Н.І. Окремі аспекти обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення її цивільної дієздатності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 233-236.
124. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.
125. Маслов В. П., Пушкін О. А. Сімейне право. Київ : Вища школа. 1981. 224 с.
126. Маслов В.П., Підпригора З.А., Пушкін О.А. Законодавство про шлюб та сім'ю. Харків : Вища школа. 1974. 200 с.
127. Матвеев Г.К. Радянське сімейне право. Київ : Держвидав України. 1978. 240 с.
128. Мацегорін О.І. Опіка та піклування як складова захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 143-149.
129. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини. Упорядники та авторський колектив: Л. С. Волинець, О. Г. Антонова-Турченко, І. Б. Іванова та ін. Київ : Вид-во «Студцентр». 1998. 188 с.
130. Мироненко В. Прийомна сім'я як форма виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. *Нотаріат для вас*. 2007. № 5. С. 52-58.
131. Мироненко В.П. Альтернативні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 13-19.
132. Мироненко В.П. Десоціалізація дитини в умовах сімейного неблагополуччя. *Вісник прокуратури*. 2009. № 9. С. 47-53.

133. Мироненко В.П. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 6-8.

134. Мироненко В.П. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 56-63.

135. Міністерство праці та соціальної політики Італії. Адміністративний супровід і підтримка осіб з інвалідністю URL: https://www.giustizia.it/giustizia/page/it/come_fare_per_amministratore_sostegno?utm_source=chatgpt.com

136. Мордань О.О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків. Дис. канд. юрид. наук : 25.00.02. НАДУ при Президентові України. Київ : 2015. 234 с.

137. Мороз О.Б., Бесага І.В. Нормативно-правова база захисту дитини від насильства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 88-94.

138. Морозова С.Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ. 2011. 18 с.

139. Мошкаранець С., Бутко А. Розгляд міжнародної практики реформування системи інтернатних закладів та акумулювання цього досвіду для Закарпаття. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2019. Вип. 10. С. 129-138.

140. Навчально-енциклопедичний словник-довідник. За ред. В. М. Пічі. Львів : «Новий Світ – 2000», 2013. 616 с.

141. Надьон В.В. Умови призначення опікуна (піклувальника), реалізація їх прав та обов'язків. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 1 (7). С. 645-655.

142. Найман Н.М. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 38–43.

143. Наливайко Л.Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 8. С. 77-81.
144. Науково-практичний коментар до КК України. За заг. ред. М. І. Мельника, І. В. Хавронюка. Київ : Правова єдність. 2001. 1112 с.
145. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. За заг. ред. О.В.Дзери. У 2 т. Київ : Юрінком Інтер. 2005. Т. 1. 988 с.
146. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Булеца С.Б., Іванов Ю.Ф., Ієвіня О.В. Київ : Видавничий Дім «Професіонал», 2011. 428 с.
147. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За заг. ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина. 2003. 464 с.
148. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За заг. ред. З. В. Ромовської. 2-ге вид. перероб. і доповн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре». 2006. 564 с.
149. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За заг. ред. Д. В. Журавльова Київ : Видавничий Дім «Професіонал». 2021. 520 с.
150. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Т. В. Боднар, О. В. Дзера. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 552 с.
151. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калитенко. 2-ге вид., зі змінами. Харків : ТОВ «Одісей», 2004. 832 с.
152. Національна програма «Діти України». Указ Президента України № 63/96 від 25.01.1996. *Урядовий кур'єр* від 25.01.1996 р.
153. Онищенко О.С. Нормативно-правове регулювання відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях за законодавством України. *Право і політика*. 2015. № 2. С. 185–188.
154. Офіційний опис застосування міжнародних норм у Люксембургу та національного законодавства про опіку. НССН (The Hague Conference on Private International Law). *Guardianship and Custody: Luxembourg Profile*. URL: <https://www.hcch.net/en/states/luxembourg>

155. Падун Є. В. Інститут прийомного виховання в сімейному праві України. Дис. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.03. Київ : НАВС. 2017. 215 с.
156. Паращук Л.Г., Войтюк Н.А. Інститут опіки та піклування в Україні та країнах Європи як ефективна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 205-208.
157. Парламентська Асамблея Ради Європи. Захист неповнолітніх мігрантів у Греції: виклики та перспективи / pace.coe.int. URL: <https://pace.coe.int/en/files/28699/html>
158. Парламентська асамблея Ради Європи. Звіт за 2023 рік. Офіційний сайт Ради Європи URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/parliamentary-assembly-spring-session>
159. Партнерство кожній дитині (n. d.) Програма підготовки кандидатів у патронатні вихователі URL: http://www.p4ec.org.ua/ua/training/patronat_training
160. Пархоменко В.О. Деякі аспекти встановлення опіки та піклування над дітьми в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 127-129.
161. Пацурківський Ю. Правовий режим власності: поняття та зміст. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 3–9.
162. Петрочко Ж. В. Теоретичні основи патронату над дітьми. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 88–89.
163. Петушкова Л.А. Підготовка кандидатів у патронатні вихователі до реабілітаційної діяльності. Дис. на здобуття доктора філософії. Інститут проблем виховання НАПН України. Київ. 2021. 322 с.
164. Петушкова, Л. Взаємодія спеціалістів у процесі надання послуги з патронату. *Social Work and Education*, 2021. Vol. 8, No. 2. pp. 244-259.
165. Пеша В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування. *Український соціум*. 2008. № 1 (2). С. 72-80.

166. Питання підготовки Рекомендацій про включення до єдиного банку даних потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1584712-09#Text>

167. Пліско Є., Тіщенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. *Професіоналізм педагога: теоретичні та методичні аспекти*. 2022. № 2 (17). С. 42-51.

168. Позігун І.О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158-163.

169. Полішко Н.Л. Сім'я як соціальний інститут і природне середовище для виховання дитини. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 29-34.

170. Поняття, класифікація, види наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. [Електронний ресурс]. URL: https://protocol.ua/ua/narkota_i_zakon_ponyattya_klasifikatsiya_vidi_narkotichnih_z_asobiv_psihotroernih_rechovin_i_prekursoriv/

171. Попов Є. Окремі питання змісту цивільної дієздатності за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 241-247.

172. Порядок взаємодобору сім'ї та дитини-сироти; дитини, позбавленої батьківського піклування. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2017 № 1485. *Офіційний вісник України*. 2017. № 88. Стор. 183. Стаття 2711. Код акту 87857/2017.

173. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України. Наказ МВС України від 25 лютого 2019 р. (в ред. 10.02.2025) № 124. *Офіційний вісник України*. 2019. № 29. Стор. 15. Стаття 1027. Код акту 94040/2019.

174. Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 року № 893. *Офіційний вісник України*. 2021. № 69. Ст. 4386.

175. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 7 квітня 2022 року у справі № 712/10043/20 (провадження № 61-21311св21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986018>

176. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 лютого 2021 року у справі № 754/584143/17 (провадження № 61-21311св17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986018>

177. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 травня 2020 року у справі № 736/1508/17 (провадження № 61-39361св18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89426535>

178. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2024 року у справі № 372/3474/21 (провадження № 61-16349св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890>

179. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 8 січня 2024 року у справі № 753/1905/22 (провадження № 61-8758св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116205960>

180. Постанова Одеського апеляційного суду в складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ від 11 лютого 2025 року у справі № 522/17902/23 (провадження: 22-ц/813/1698/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125170639> 250 № 3(44) 2025

181. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 6 лютого 2025 року у справі № 718/3304/24 (провадження №22-ц/822/91/ 25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124996472>

182. Правила опіки та піклування затверджені Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної

політики України від 26.05.99 № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

183. Правова допомога особам з України у Польщі: тимчасова опіка. URL: <https://pravovsim.org/en/blog/43>

184. Про безоплатну правничу допомогу. Закон України № 3460- VI від 02.06.2011 (в ред. 04.07.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

185. Про ведення особових справ недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, органами опіки та піклування. Лист Міністерства соціальної політики України від 04.10.2017 року № 19467/0/2-17 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN036297>

186. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України № 2233- XII від 25.03.1992 (в ред. 31.07.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 386.

187. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2022 № 1013. *Офіційний вісник України*. 2022. № 74. Том 2. Стор. 667. Стаття 4490. Код акту 113701/2022.

188. Про внесення змін до Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 № 581. *Офіційний вісник України*. 2022. № 41. С. 74. Ст. 2228.

189. Про внесення змін до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав осіб, визнаних судом недієздатними: проєкт Закону України від 24 грудня 2021 р. № 6466. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73512

190. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та

пального. Закон України № 3817-IX від 16.06.2024 (станом на 01.07.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2024. №№ 42-45. Ст. 259.

191. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор. Закон України № 768-IX від 14.07.2020 (станом на 01.04.2025). *Офіційний вісник України*. 2020. № 66. Стор. 5. Стаття 2129. Код акту 100417/2020.

192. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України № 2342-IV від 13 січня 2005 р. (в ред. 12.09.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.

193. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII від 07 грудня 2017 р. (в ред. 19.12.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

194. Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Постанова Кабінету Міністрів України № 770 від 06.05.2000 (в ред. 13.06.2025). *Офіційний вісник України*. 2000. № 19. Стор. 91. Стаття 789. Код акту 15848/2000.

195. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу від 26.04.2002 (в ред. 19.06.2025) № 564. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Стор. 12. Стаття 925. Код акту 22318/2002.

196. Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 (в ред. 19.06.2025) № 866. *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. Стор. 47. Стаття 2561. Код акту 44557/2008.

197. Про затвердження Типового положення про психоневрологічний інтернат. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 957 (станом на 01.07.2025). *Офіційний вісник України*. 2016. № 101. Стор. 346. Стаття 3308. Код акту 84273/2016.

198. Про захист персональних даних. Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 (в ред. 14.06.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

199. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України № 3544-XII від 21.10.1993 (в ред. 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

200. Про охорону дитинства. Закон України № 2402-III від 26 квітня 2001 р. (в ред. 01.01.2025). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

201. Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаних із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008 (в ред. від 20.08.2025). *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. Стор. 47. Ст. 2561.

202. Про порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Постанова Кабінету Міністрів України № 268 від 05.04.2017 (в ред. від 03.09.2025). *Офіційний вісник України*. 2017. № 35. Стор. 8. Ст. 1105.

203. Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22.02.2000. Верховна Рада України. 2000. № 19. Ст. 143. (в чинній редакції від 20.12.2018).

204. Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. (в ред. 15.11.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

205. Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні. Закон України № 483-IX від 17.01.2020 *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 34. Ст.244.

206. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1201-р від 26.11.2024. *Офіційний вісник України*. 2024. № 110. Ст. 7063. Код акту 128989/2024.

207. Проблемні питання опіки та піклування. Департамент соціальної та ветеранської політики. 20.09.2023. URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/news/problemni-pitannya-opiki-ta-pikluvannya>
208. Процьків Н.М., Гетьманцева Н.Д. Сімейне право : навч.- метод. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 148 с.
209. Прутян Д.С. Припинення опіки та звільнення опікуна за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 179-186.
210. Рабінович П.М. Науково-практичний коментар ст. 3 Конституції України. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. С. 20–21.
211. Рада Європи. Доповідь Комітету Міністрів Ради Європи щодо захисту неповнолітніх мігрантів без супроводу в Греції. URL: <https://rm.coe.int/09000001680a37a07>
212. Резнік Г.О. Особливості інституту патронатного виховання. *Цивільне право і процес: актуальні питання*. 2019. № 9. С. 106-109.
213. Ригіна О.М. «Правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини»: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 28-30.
214. Ригіна О.М. Проблема інтерпретації терміну «правовий статус дитини»: теоретико-правовий аспект. *Право та державне управління*. 2017. № 3 (28). С. 12-19.
215. Рижук Ю.М. Права людини і громадянина в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип 1. С. 22-26.
216. Римаренко І. Сімейний патронат як інновація у сімейному праві України. *Вісник АПСВТ*. 2017 № 2. С. 40-46.
217. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 лютого 2012 року. ECHR. D.D. проти Литви (заява № 13469/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109660>

218. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 листопада 2016 року. ECHR. Mihailovs проти Латвії (заява № 35939/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167876>

219. Рішення Європейського суду з прав людини від 16 січня 2013 року. ECHR. Kędzior проти Польщі (заява № 45026/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118262>

220. Рішення Європейського суду з прав людини від 17 січня 2012 року. ECHR. Станев проти Болгарії (заява № 36760/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109658>

221. Рішення Європейського суду з прав людини від 24 січня 2019 року. ECHR. Маринов А. проти Болгарії (заява № 26081/17). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189285>

222. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 лютого 2025 року. ECHR. H.F. проти Словаччини (заява № 5163/15). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/html/body?id=001-241577&library=ECHR>

223. Рішення Європейського суду з прав людини щодо прав неповнолітніх у контексті опіки та участі у судових провадженнях. ECHR. Halet v. Luxembourg (№ 21884/18). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220284>

224. Рішення Європейського суду з прав людини щодо участі неповнолітніх у судових провадженнях і захисту їхніх інтересів у справах опіки. ECHR. X та Y проти Хорватії (заява № 5193/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58150>.

225. Рішення Європейського суду з прав людини, що стосується прав людини в контексті опіки та правосуддя, зокрема прав неповнолітніх. ECHR. Boulois v. Luxembourg (№ 37575/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78164>

226. Рішення Європейського суду з прав людини. В.Д. проти Бельгії, справа № 47836/21 Рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2024 р. URL: <https://www.echr.coe.int/w/judgment-concerning-belgium-4>

227. Рішення Європейського суду з прав людини. F.V. проти Бельгії, справа № 47836/21, Рішення Європейського суду з прав людини від 6 березня 2025 р. URL: <https://www.echr.coe.int/w/judgment-concerning-belgium-6>

228. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «A.I. та інші проти Греції», заява № 11588/20, 13865/20, 17152/20. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2025/en/150345>

229. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «H.A. та інші проти Греції», заява № 19951/16. URL: <https://ecre.org/ecthr-greece-violated-convention-by-placing-unaccompanied-minors-in-protective-custody-in-police-stations-and-not-addressing-ill-treatment-complaints/>

230. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «M.Y. та інші проти Греції», заява № 51980/19. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2025/en/150346>

231. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «O.R. проти Греції». URL: <https://www.echr.coe.int/w/judgment-concerning-greece-1>

232. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 червня 2020 р. № 161/20102/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89912779>.

233. Рішення Мостиського районного суду Львівської області у справі № 448/1205/23 (провадження № 2-о/448/3/24) від 13.03.2024 року. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/117714066/>

234. Розізнаний Є. Національний та зарубіжний досвід визначення правового статусу органів опіки та піклування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2024. № 1. С. 229-233.

235. Розлади звичок і потягів (F63). МКБ-10 Міжнародна класифікація хвороб 10-го перегляду. 2019. URL: <https://mkb-10.com/index.php?pid=434>

236. Романовська О.О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ : 2002. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 23 с.

237. Романовська О.О. Фостерна сім'я у Великобританії: основні засади діяльності. *Освіта і управління*. 2002. № 1. С. 163-170.
238. Романюк І.В. Правова природа та зміст договору про патронат. *Університетські наукові записки*. 2018. № 66. С. 95-110.
239. Романюк Я. М., Майстренко Л.О. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 5. С. 41–48.
240. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
241. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Вид. дім «Ін Юре». 2003. 432 с.
242. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження. Монографія. Львів : ЛДУВС. 2012. 215 с.
243. Рудяк В.О. Класифікація осіб, потрапили у складні життєві обставини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 86. С. 197-203.
244. Рудяк В.О. Щодо визначення характерних ознак поняття «складні життєві обставини». *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 201-207.
245. Семигіна, Т., Слозанська, Г., Столярик, О. Класифікація та стандартизація соціальних послуг: міжнародний та український досвід. Аналітичний матеріал. Київ: ПРООН. 2024. 274 с.
246. Сибірна Р. І., Сибірний А. В., Хомів О. В. Правові аспекти соціальної роботи з психічно хворими людьми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 69-78.
247. Сигидин М.М. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 34-40.
248. Синегубов О.В. Правовий статус дитини як учасника особистих немайнових відносин. *Форум права*. 2013. № 1. С. 900-907.

249. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навчально-методичний посібник. За ред.: К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. Київ : Держсоцслужба, 2005. 396 с.

250. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні. 2024. Київ : ЮНІСЕФ. Україна. 148 с.

251. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.

252. Сімейне право України : підручник. За заг. ред. В.П. Мироненко. Київ : Правова єдність. 2008. 477 с.

253. Сімейне право України : підручник. За заг. ред. Т.В. Боднар, О.В.Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

254. Сімейне право України. Навч.посіб. За ред. Є.О.Харитонова. Київ : Істина. 2008. 200 с.

255. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В.С. Гопанчука. Київ: Істина. 2002. 304 с.

256. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. Ю.С.Червоного. Київ: Істина. 2004. 400 с.

257. Сімейне право України. Підручник. За ред. А. О. Дутко. ЛДУВС. Львів. 2018. 480 с.

258. Сімейне право України: Нотаріат. Адвокатура. Суд. Наук.-практ. посіб. у 2 кн. За заг. ред С. Я.Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. 2005. Кн. 1. 318 с.

259. Сімейне право України: Підручник за заг. ред. В. І .Борисової та І. В. Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер. 2011.260 с.

260. Сімейний і опікунський кодекс (Kodeks rodzinny i opiekuńczy). Kodeks rodzinny i opiekuńczy. StandardyPrawa. URL: <https://standardyprawa.pl/akt/4>

261. Сімейний кодекс України від 10.01.2001 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

262. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина. 2003. 464 с.

263. Сірант М.М., Маркін С.І. Захист прав дитини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 694-696.

264. Складання цивільно-правових документів. Частина 3. Сімейні правовідносини. За заг. ред. проф. В.П. Мироненко. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2023. 420 с.

265. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 3-20.

266. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Авт.кол. Волинець Л.С., Комарова Н.М., Антонова-Турченко О.Г., Іванова І.Б., Пеша І.В. Київ : Вид-во «Студцентр». 1998. 120 с.

267. Соцька А. М., Мороз О. М. Особливості правового статусу недієздатних осіб. *Наукові записки*. 2023. № 14. С. 118-123.

268. Соцька А.М. Особливості публічного адміністрування правовідносин зі здійснення опіки та піклування над майном повнолітніх недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 140-145.

269. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану додержання соціальних та економічних прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, в умовах дії правового режиму воєнного стану.

URL:<https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ Web.pdf>

270. Список кодів МКХ-10 [Електронний ресурс]. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

271. Стефанчук М.О. Адиктивна поведінка як підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 120-128.

272. Стьопкіна А.С., Трубнік І.В. Теоретичні засади соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 2 (106). С. 205-213.
273. Тавлуй О.В. Окремі питання кримінально-правової охорони інституту усиновлення та інших форм сімейного виховання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 205-214.
274. Тельнік О.Б. Щодо окремих проблемних аспектів перспективних змін до актів сімейного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 140-144.
275. Токарчук Л.М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 512 с.
276. Токарчук Л.М. Дитячий будинок сімейного типу: питання правового регулювання. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 64-69.
277. Токарчук Л.М. Патронат над дітьми: постановка проблеми. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 91-96.
278. Туском Ж. Міжнародне право : підручник. Пер. з фр. Київ : Арт-Ек, 1998. 416 с.
279. Тюріна, Т., Кінаш, О. Стан та перспективи розвитку сімейних форм опіки в сучасній Україні. *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9, No. 4. pp. 500-507.
280. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011
281. Українське цивільне право : навчальний посібник. За ред. Ю.О. Заїки. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 312 с.
282. Ухач В., Калаур Л. Становлення та генезис інституту опіки на українських землях в період ІХ-ХVІІІ століттях: історико-правовий дискурс. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 55-60.

283. Фінагеєва І. О. Реформування інституту опіки та піклування: приклад Австрії. *Європейський потенціал розвитку державно-правових і гуманітарних наук*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2025 р.). Київ : Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2025. с. 29-31.

284. Фінагеєва І.О. Інститут опіки та піклування: етапи становлення та розвитку. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 61-64.

285. Фінагеєва І.О. Міжнародні стандарти у сфері опіки та піклування: українська перспектива. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку*. Матеріали круглого столу. (м. Київ, 10 грудня 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, С. 78-83.

286. Фінагеєва І.О. Надання допомоги дієздатній фізичній особі – окремий інститут чи складова інституту опіки та піклування: питання правової кваліфікації. *Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова. До 100 річчя з дня народження*. Зб. матеріалів (Київ, 17 листопада 2023 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2023. С. 134-136.

287. Фінагеєва І.О. Нормативно-правове регулювання опіки та піклування в Україні. *Репродуктивне здоров'я в Україні: реалії сьогодення та перспективи майбутнього (правові, етичні, психологічні та соціально-демографічні аспекти)*. Матер. міжвузів. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 травня 2025 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2025. с.184-188.

288. Фінагеєва І.О. Опіка та піклування: питання суб'єктного складу. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9 (49). С. 1120-1130.

289. Фінагеєва І.О. Патронат як форма опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 217-223.

290. Фінагеєва І.О. Порядок обліку дітей, які потребують опіки та піклування та які евакуйовані із зони бойових дій. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення. До міжнародного дня жінок та дівчат в науці. Матер. кафедр. наук.-теорет. Круглого столу (Київ, 09 лютого 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2024. С. 73-75.*

291. Фінагеєва І.О. Професійні (замінні) сім'ї, як форма опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Актуальні питання у сучасній науці. 2025. № 3 (33). С. 671-681.*

292. Фінагеєва І.О. Роль органів опіки та піклування у призначенні опікунів (піклувальників) для недієздатних та обмежено дієздатних фізичних осіб: проблеми правозастосування. *Наука і техніка сьогодні. 2025. № 3 (44). С. 240-252.*

293. Фостерне піклування. Відомості ресурсу URL: <http://www.aibiworld.org/activities/foster-care/>.

294. Фуштей Л. І. Історія становлення патронатних відносин в Україні. *Освітній простір України. 2015. № 6. С. 18–27.*

295. Хмельницька В. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які втратили батьків. <https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-timchasovo-sprostili-proceduru-oformlennya-opiki-nad-ditmi-yaki-vtratile-batkiv-2017891.html>

296. Хрущ В.Л. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей-сиріт в Україні: реалізація євроінтеграційних прагнень. *Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 133-135.*

297. Цивільне право України: Загальна частина. За ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. Київ : Алерта. 2014. 510 с.

298. Цивільний кодекс Греції (Ο Αστικός Κώδικας). URL: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dceba27c8/AstikosKodikas.pdf>].

299. Цивільний кодекс Німеччини. § 1896
URL: <https://www.buzer.de/gesetz/6597/al170464-0.htm>.
300. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4902>
301. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона). Практичний посібник. За ред. В.М. Захватаєва. Київ : Алерта. 2016. 1156 с.
302. Цивільний кодекс Франції. Підрозділ 6: Про кураторство та опіку (статті 1253–1257-9)
URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_1c/LEGITEXT000006070716/LEGISCTA000019942398/
303. Цивільний кодекс Франції. Розділ 2: Опіка, кураторство та правовий захист URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006150111/>
304. Цивільний кодекс Франції. Розділ 4: Про кураторство та опіку (статті 440–476) URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006150111/>
305. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
306. Чабан О.С., Хаустова О.О., Омельянова В.Ю. Психічні розлади воєнного часу. Монографія. Київ : Видавничий дім Медкнига. 2023. 232 с.
307. Черновалюк Ю.Ю. До питання про визначення правової природи та поняття дитячого будинку сімейного типу. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 160-164.
308. Черновалюк Ю.Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування у радянський період. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2 (30). С. 94-97.
309. Черновалюк Ю.Ю. Патронат, як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 134-138.
310. Шаповал Л.І., Мироненко В.П., Бобко В.Г. Щодо нормативного регулювання захисту майнових прав дітей органами опіки та піклування. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 3 (43). С. 645-655.

311. Шаповал Л.І., Мироненко В.П., Якимець О.І. Вплив воєнного стану на реалізацію інституту опіки та піклування в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. №3 (33). С. 694-708.
312. Шаповал Л.І., Полішко Н.Л. Про деякі підходи до законодавчого регулювання ролі опікуна (піклувальника) в Україні, Франції та Швейцарії. *Актуальні питання у сучасній науці*. №8 (26). 2024. С. 693-704.
313. Шимон С.І. Природа патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 87-90.
314. Шум С.С., Устінова-Бойченко Г.М. Історія розвитку та становлення змісту статусу «недієздатність» та «неправочиноздатність». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 105-108.
315. Шумило М., Дунаєвська Л., Козерацька О. Проблеми встановлення та розмежування психічних розладів та фізичних та психічних вад особи як окремих підстав для обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 184-189.
316. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2020 року). URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/shchorichna-derzhavna-dopovid-pro-stanovyshche-ditey-v-ukrayini>
317. Юсан О.М. Удосконалення державної політики запобігання соціальному сирітству в Україні. Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2018. 127 с.
318. Як призначити тимчасового опікуна в Польщі? UNICEF. (2023). URL: <https://spilnoinpl.org/article/yak-pryznachyty-tymchasovohoopikuna-v-polshchi>
319. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г. та ін. Проблемні сім'ї: діти і батьки. Київ : Вид-во «Студцентр». 1998. 138 с.
320. Ямненко Т.М. Захист прав дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. *Повітряне і космічне право*. 2022. № 1 (62). С. 126–132.

321. Яніцька І. А. Зарубіжний досвід правового регулювання інституту опіки та піклування. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 175–180.
322. Яніцька І.А. Встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Актуальні проблеми цивільного права і процесу* : матер. Міжн. наук. конф., присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса : 2010. С. 267-270.
323. Яніцька І.А. Дитячий будинок сімейного типу як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Римське право і сучасність : матер. Міжн. наук. конф. (Одеса, 28 травня 2011 р.). Одеса : 2011. Ч.1. С. 194-195.
324. Яніцька І.А. Електронне судочинство в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 273-276.
325. Яніцька І.А. Опіка та піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Автореф. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук за спец.: 12.00.03. Одеса. 2015. 20 с.
326. Яніцька І.А. Поняття та значення опіки та піклування, їх розмежування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. С. 315-317.
327. Яніцька І.А. Правовий статус патронату як форми сімейного виховання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 315-321.
328. Яніцька І.А. Роль опікунів (піклувальників) в житті дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 16. С. 218-221.
329. Яніцька І.А. Шляхи вдосконалення інституту опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Правове життя сучасної України* : матер. наук. конф. професорського-викладацького складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Одеса : 2012. Т. 3. С. 199-121.

330. Яніцька І.А., Волкова Н.В. Тимчасова опіка в умовах воєнного стану: процесуальні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 63. С. 101-106.
331. Янчук О. Патронатна служба в органах державної влади України. *Право України*. 2005. № 2. С. 67-70.
332. Яременко О.О., Бевз Г.М., Капська А.Й., Комарова Н.М. Прийомна сім'я: оцінка ефективності опіки: Методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : Український інститут соціальних досліджень. 2000. 78 с.
333. Ярмолинська І.В. Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 155-158.
334. Amoros, P., Palacios, J., Fuentes, N., Leon, E. & Mesas, A. 2003. Familias Canguro: Una experiencia de protection a la infancia. URL: http://obrasocial.lacaixa.es/deployedfiles/obrasocial/Estaticos/pdf/Estudios_sociales/vol13_es.pdf
335. Bulgarian Family Code. Адвокатска кантора Кристина Кенарова & Партньори. URL: <https://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf>.
336. Carran M. Monitoring gambling engagement and problem gambling prevalence within selected European jurisdictions. Consumer protection in European online gambling regulation. 2022. URL: <https://www.egba.eu/uploads/2022/05/Monitoring-Gambling-Prevalence-Study-01May2022.pdf>
337. Case study: Denmark. 2021. URL: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2021/04/Denmark.pdf>
338. Código Civil Português — Artigo 1933.º [Proibições para o exercício da tutela] URL: <https://www.codigocivil.pt/familia/artigo-1933>
339. Código Civil Português — Загальні положення про tutela URL: <https://www.codigocivil.pt/familia>
340. Committee of Ministers of the Council of Europe (2024). Unaccompanied Migrant Minors and Guardianship: Evaluation Report. URL: <https://rm.coe.int/unaccompanied-minors-guardianship-evaluation-2024/>

341. Declaration of the Rights of the Child. Proclaimed by General Assembly Resolution 1386(XIV) of 20 November 1959. URL: <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf> (дата звернення: 25.07.2025).

342. Gilligan, R. Beyond Permanence? The Importance of Resilience in Child Placement Practice and Planning. *Adoption and Fostering*, 21(1), 1997.

343. Heino, T. 2009. Family Group Conference from a Child Perspective. Nordic Research Report. National Institute for Health and Welfare, Report 13/2009. Helsinki.

344. Hessle, S. & Vinnerljung, B. 1999. Child Welfare in Sweden — an overview. *Social Work*, №14.

345. Hochem, S. 2011. Scandinavian Labour and Social Policy: Models for a Preventive Welfare State. *International Policy Analysis*.

346. How to become a temporary guardian of a child from Ukraine without parents. Fundacja Instytut Prawa Migracyjnego. URL: <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/how-to-become-a-temporary-guardian-of-a-child-from-ukraine-without-parents>

347. Jordan Ervin. *Kinder und jugenhilfe*. Weinheim : Juventa Verlag. 2015. 344 s.

348. Laklija, M. 2011. Foster care models in Europe: results of a conducted survey. *Forum zakvalitetno udomiteljstvo djece*, Zagreb.

349. Le Monde. Alain Delon placé sous sauvegarde judiciaire par un juge des tutelles URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2024/01/29/alain-delon-place-sous-sauvegarde-judiciaire-par-un-juge-des-tutelles_6213703_3224.html

350. Martina Beham, Helmut Wintersberger, Karl Wörister and Ulrike Zartler. Childhood in Austria: Cash and Care, Time and Space, Children's Needs, and Public Policies. *Children's Welfare in Ageing Europe*. COST A19: Austria. P. 19-79.

351. Ministério Público de Portugal. Tutela de Menores: perguntas frequentes URL: <https://www.ministeriopublico.pt/faq/tutela>

352. Najwyższa Izba Kontroli. (2012). UIRL: <http://dziecka.nik.gov.pl/plik/id,3757,vp,4791.pdf>
353. Nordström, L., Carlsson, Ö.U., Lassinantti, K. and Almqvist, A.-L. (2025) 'Service-User Participation in Coordinated Planning: Power, Possibilities, and Responsibility', *Scandinavian Journal of Disability Research*, 27(1), p. 186–199.
354. Palacios, J. & Amoros, P. 2005. Recent Changes in Adoption and Fostering in Spain. *British Journal of Social Work*. URL: <http://bjsw.oxfordjournals.org/content/early/2005/10/17/bjsw.bch363.full.pdf>
355. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE). *Legal capacity and protection of the rights of persons with limited capacity*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/21339/html>
356. Selthe M. Hifenzur Erziehung. handbuch Family. Weinheim : VS Verlag fur Social wissenschaften. 2017. s. 568-592.
357. Socialstyrelsen (Swedish National Board of Health and Welfare). Voluntary representation and participation models in Sweden / Socialstyrelsen. URL: [https://www/socialstyrelsen.se/en](https://www.socialstyrelsen.se/en)
358. Storo, J. 2021. Foster care in Norway. Child Research Network. Children's Rights and Wellbeing. URL: http://www.childresearch.net/papers/rights/2021_01.html
359. Sven Hesse, Bo Vinnerljung Child Welfare in Sweden – an overview URL: <http://www.sws.soton.ac.uk/cwab/Guide/KRsweden.doc>.
360. The Fostering Network. Towards a Professional Foster Care Service: what it means to be a professional foster carer. 2008. Policy paper. URL: <http://www.dundee.gov.uk/chserv/docs/TowardsaProfessionalFosterCareService.pdf>
361. Tideman, M., & Svensson, O. (2015). Young people with intellectual disability - The role of self-advocacy in a transformed Swedish welfare system. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 10(1). <https://doi.org/10.3402/qhw.v10.25100>
362. *Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy*. URL: <https://www.odn.slupsk.pl/>

363. Validity NGO. European Report on Legal Capacity and Guardianship.
URL: <https://validity.ngo/reports>
364. Waldock, T. 1996. Professionalizing Foster Care: The Welfare of Children. *The Social Worker*, Vol.64 (3).
365. Zanuso, R. 2011. Foster care in Italy. The child right to a family: foster care under the lens. URL: http://www.synergia-net.it/uploads/attachment/foster_brussels_1306404927.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
2025 року

АКТ

02 . 10 . 2025

м. Київ

№ 172-017

Впровадження результатів дисертації
Фінагєєвої Інни Олександрівни
«Інститут опіки та піклування
в сучасному приватному праві»
в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології, доктора філософії в галузі знань «Право», доцента Калінюк Анжели Леонідівни;
- завідувача кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента старшого лейтенанта поліції Кирдана Богдана Васильовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ Фінагєєвої Інни Олександрівни «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення інституту опіки та

піклування.

Проаналізовано основні результати дослідження Фінагєєвої І.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Фінагєєва І.О. Професійні (замінні) сім'ї, як форма опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 3 (33). С. 671-682.

Фінагєєва І.О. С. Роль органів опіки та піклування у призначенні опікунів (піклувальників) для недієздатних та обмежено дієздатних фізичних осіб: проблеми правозастосування. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. №3. С. 240-252.

Фінагєєва І.О. Патронат як форма опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 217-223.

Фінагєєва І.О. Опіка та піклування: питання суб'єктного складу. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9 (49). С. 1120-1130.

Фінагєєва І. Надання допомоги фізичній особі – окремий інститут чи складова інституту опіки та піклування: питання правової кваліфікації. *Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копєйчикова (до 100 річчя з дня народження)* : зб. матеріалів (Київ, 17 лист. 2023 р.) / Редкол. : С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, М. М. Пендюра, Ю. В. Кривицький. Київ : 7БЦ, 2023. С. 134-137.

Фінагєєва І.О. Інститут опіки та піклування: етапи становлення та розвитку. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер. круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 61-64.

Фінагєєва І. Порядок обліку дітей, які потребують опіки та піклування та які евакуйовані із зони бойових дій. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення*. Матер. каф. наук.-теорет.столу (м. Київ, 9 лютого 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2025. с. 73-76.

Фінагєєва І. Міжнародні стандарти у сфері опіки та піклування: українська перспектива. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку*. Матеріали круглого столу. (м. Київ, 10 грудня 2024 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ, С. 78-83.

Фінагєєва І. Нормативно-правове регулювання опіки та піклування в Україні. *Репродуктивне здоров'я в Україні: реалії сьогодення та перспективи майбутнього (правові, етичні, психологічні та соціально-демографічні аспекти)*. Матер. міжвузів. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 травня 2025 року). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2025. с.184-188.

Фінагєєва І. Реформування інституту опіки та піклування: приклад Австрії. *Європейський потенціал розвитку державно-правових і гуманітарних наук*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2025 р.). Київ : Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2025. с. 29-31.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Фінагєєвої І.О., містять науково обгрунтовані теоретичні положення і

обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Анжела КАЛІНЮК
 Богдан КИРДАН
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Фінагеєва І.О. Професійні (замінні) сім'ї, як форма опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 3 (33). С. 671–682. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3\(33\)-671-681](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-671-681)

2. Фінагеєва І.О. С. Роль органів опіки та піклування у призначенні опікунів (піклувальників) для недієдатних та обмежено дієдатних фізичних осіб: проблеми правозастосування. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. №3. С. 240–252. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3\(44\)-240-252](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3(44)-240-252)

3. Фінагеєва І.О. Патронат як форма опіки та піклування над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 217–223. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.31>

4. Фінагеєва І.О. Опіка та піклування: питання суб'єктного складу. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9 (49). С. 1120–1130. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9\(49\)-1120-1130](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1120-1130)

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Фінагеєва І. Надання допомоги фізичній особі – окремий інститут чи складова інституту опіки та піклування: питання правової кваліфікації. *Ювілейні наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова (до 100 річчя з дня народження): зб. матеріалів (Київ, 17 лист. 2023 р.)* / Редкол. : С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, М. М. Пендюра, Ю. В. Кривицький. Київ: 7БЦ, 2023. С. 134–137.

6. Фінагеєва І.О. Інститут опіки та піклування: етапи становлення та розвитку. *Цивільне право в сучасних умовах: проблеми та перспективи*. Матер.

круглого столу, присвяченого Дню юриста в Україні (м. Київ, 08 жовтня 2024). Київ: Нац. акад. внутр. справ. С. 61–64.

7. Фінагеєва І. Порядок обліку дітей, які потребують опіки та піклування та які евакуйовані із зони бойових дій. *Реалізація норм цивільного законодавства в умовах сьогодення*. Матер. каф. наук.-теорет. столу (м. Київ, 9 лютого 2024 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 73–76.

8. Фінагеєва І. Міжнародні стандарти у сфері опіки та піклування: українська перспектива. *Захист прав людини і основоположних свобод: глобальні цілі сталого розвитку*. Матеріали круглого столу. (м. Київ, 10 грудня 2024 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, С. 78–83.

9. Фінагеєва І. Нормативно-правове регулювання опіки та піклування в Україні. *Репродуктивне здоров'я в Україні: реалії сьогодення та перспективи майбутнього (правові, етичні, психологічні та соціально-демографічні аспекти)*. Матер. міжвузів. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 травня 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 184–188.

10. Фінагеєва І. Реформування інституту опіки та піклування: приклад Австрії. *Європейський потенціал розвитку державно-правових і гуманітарних наук*. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 червня 2025 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2025. С. 29–31.